

Brobyggaren Sigrid Göransson

**Om medmänsklighet och samhällsbyggande i Sandviken
under den svenska industrialismens tillkomst**

Redaktör Gillis Andersson

Denna antologi har tillkommit med stöd av
Göranssonska stiftelserna
Sandvikens Tryckeri

Utgiven 2007 av
Sandvikens Rotaryklubbar i samarbete med Sandvikens Tryckeri

Omslag och grafisk utformning
Sandvikens Tryckeri, Bo Hedblom och Gillis Andersson

Copyright ©
Respektive författare och fotografer

Inläsning av bilder och bildbehandling
Sandvikens Tryckeri

Typsnitt
Sabon
Optima

Papper
Skyddsomslag 130 g Galerie Art silk
Inlaga 130 g Galerie Art silk

Tryckt av Sandvikens Tryckeri

Första upplagan

ISBN 978-91-633-1742-2

Sigrid Göransson och hennes far brukspatron Anders Henrik Göransson.
Mellan dem rådde alltid en kärleksfull fader-dotterrelation.
I de samhälleliga frågorna hade de en, ur de anställdas synpunkt, positiv påverkan
på varandras värderingar, empatiska förmåga och medmänsklighet.

Sigrid Göransson i glatt samspråk med några kvinnor i Sandviken.

Innehåll

Förord	7
1. Sigrid Göranssons minnesanteckningar år 1948	13
Konsul- och bruksgården – Mitt barndomshem, dess invånare och närmaste omgivningar	14
Yttre Sandviken	26
De första "egnahemmen"	27
Bredmossområdet, Kanalen, Jädraån och klappbryggorna	28
Badmöjligheter	30
Järnverket.....	32
Handeln.....	35
Mat och kläder i de anställdas hem.....	38
Nöjen	42
Kyrkan, religiösa sammanslutningar	45
Sjukvårdsförhållanden.....	49
Minne från Säljansö. Per Murén och Johan Östberg	55
Högbo Bruk, några minnesanteckningar.....	58
2. Sigrid Göranssons minnesanteckningar år 1949	73
Socialt arbete.....	74
Min far (en brukspatron).....	94
Sjukvården i Sandviken genom tiderna	102
Minnen från fattigvårdsarbetet i Sandviken 1909–1936.....	109
Valborgsmässoafton 1949	118
3. Bessemerblåsning vid Edsken år 1858	121
4. Göran Fredrik Göranssons tal den 18 juli år 1883	123
5. Högbo/Sandvikens befolkningsutveckling	127
6. Göranssonska Stiftelserna	128
Sigrid Göranssons Stiftelse	128
Stiftelsen Albert och Anna Göranssons Minne	129
Stiftelsen Göranssonska Fonden	131
Gunvor Göranssons Kulturstiftelse.....	132

7. Samförstånd eller makt?

Uppsats av Solweig Östlund-Blomgren 135

Inledning	136
Syfte och frågeställning	137
Sigrid Göranssons uppväxt och bakgrund.....	138
Allmänt om Sigrid Göranssons deltagande i verksamheter.....	142
Sjukvård och omsorg	143
Arbetarna och industrin	148
Föredrag på Hemgården	151
Hem och hushåll	153
Avslutande diskussion	165
Sammanfattning.....	168
Sigrid Göranssons olika insatser i föreningar och nämnder.....	170

Käll- och litteraturförteckning 173

Register 177

Bildleverantörer 182

Förord

Syftet med denna antologi är att ur olika aspekter skildra och hylla Sigrid Göranssons livsverk.

Det är om henne, dotter till en av disponenterna vid Sandvikens Jernverk (Sandvik AB), antologins tre uppsatser handlar.

Sigrid Göransson skrev två uppsatser åren 1948 och 1949. De inleder antologin i kapitel 1 och 2. Sigrid Göransson skildrar där sitt liv och sin livsmiljö ur jag/vi perspektiv. Hon beskriver på ett ingående och medryckande sätt sitt barndomshem, dess invånare och närmaste omgivning. Sigrid Göransson ger en ingående redovisning av hur bruksorten Sandviken växte fram mellan 1862 och 1949; dess bebyggelse; invånarnas levnadsbetingelser och de sociala förhållandena.

I kapitel 7 kompletteras Sigrid Göranssons två uppsatser på ett utmärkt sätt av en 12 poängsuppsats på C-nivå i Historia från år 2000 av *Solweig Östlund-Blomgren*. Det var Solweigs logiskt stringenta, väldokumenterade och inlevelserika uppsats, som gav mig idén till skapandet av antologin. Utan Solweigs uppsats hade kanske aldrig denna hyllning till Sigrid Göranssons minne blivit verklighet.

Syftet med Solweig Östlund-Blomgrens uppsats var att visa hur den borgerliga ideologins drag och värderingar genomsyrade Sigrid Göranssons arbete och engagemang. Det fanns en paradox i att hon dels vill överbrygga mellan samhällsklasserna men ändå inta en maktposition genom att överföra de borgerliga värderingarna till de lägre samhällsklasserna.

Innehållet i antologin har inslag av flera ämnesområden; Historia, Socialhistoria, Ekonomisk historia och Lokalhistoria.

Det finns vissa upprepningar i de tre uppsatserna, men de ger dock läsaren en fördjupad kunskap om innehållet i vissa delar av kapitel 7.

Den empiriska teoridelen i Östlund-Blomgrens uppsats, som innefattar beskrivning av problem och frågeställningar, forskningsläge, metod, material och avgränsningar har utelämnats. Den i antologin återgivna delen av hennes uppsats utgör alltså ett *utdrag*. I slutet av antologin finns uppgifter om att uppsatsen i sin helhet kan rekvireras från Högskolan Dalarna.

Sigrid Göransson (1872–1963) var äldsta dotter till brukspatron Anders Henrik Göransson (1843–1910) och hans hustru Emma Sebardt (1850–1934). Anders Henrik var äldste son till grundaren av Sandvikens Jernverk Konsul Göran Fredrik Göransson (1819–1900) och hans maka Betty, född Sehlberg (1820–1878).

Konsul Göran Fredrik Göransson genomförde den s.k. Bessemermetoden i Sverige. Experimenten hade ägt rum vid Edsken i Hofors, men vare sig detta

bruk eller Högbo Bruk – som ägdes av Göransson – låg lämpligt till, för att man där skulle kunna utvidga rörelsen. En ny plats måste sökas för ett nytt verk. Valet föll då på Storsjöns strand, där den nyanlagda Gävle Dala Järnväg passerade. Fördelarna med denna plats – Sandviken – var dels att man här hade järnvägen, dels att man kunde skaffa sig vattenkraft genom en kanal från Jädraån. Pengar till brukets anläggande skaffades genom ett aktiebolags bildande. Detta bolag, vars namn var *Högbo Stål- och Jernverksaktiebolag*, kom till stånd i februari 1862.

Sandviken var på 1860-talet ett slags Klondyke, ett nybyggarsamhälle. Dess sociala aspekter och företeelser fick inledningsvis en säregen prägel. Orsakerna var följande:

- Samhällets snabba uppkomst och tillväxt med en befolkning, invandrad från olika delar av landet.
- Det fanns inte i Sandviken någon tidigare samhällsorganisation, som kunde utgöra den fasta stommen till ett blivande samhälle; en jordbruksfastighet och tre torpställen var allt som fanns inom det område som idag utgör Sandvikens församling inkl. Högbo.
- Det fanns en lycklig kombination av patriarkalisk och demokratisk företagsledning.

Under Sandvikens första uppbyggnadsskede låg praktiskt taget all social verksamhet i bruksledningens händer, men som samhället växte och förhållandena utvecklades övertogs stora delar av verksamheten så småningom av offentliga organ. I allt hastigare takt skedde detta efter det att Sandviken år 1927 blev köping.

När Sandviken tillkom var det inte nog med att bygga verkstäder. Man måste även skapa ett samhälle, inte bara bostäder utan också allehanda sociala institutioner för sjuk- och hälsovård, utbildning och för kulturlivet.

Arkivarie Eva Lindelöf Sjöo, Sandvikens Kommunarkiv framhöll i ett föredrag 2000 följande tänkvärda synpunkter om förhållandena i Sandviken och om de ledande personernas värderingar och handlande:

För att förstå vem och varför Sigrid Göransson var som hon var är det viktigt att känna till tidsandan som rådde när hon växte upp.

Utmärkande för de sociala förhållandena i Sandviken, liksom på andra industriorter som sågverk eller järnbruk, under slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet, var att bolagsledningen hade sin hand över samtliga verksamheter. Denna ordning har kallats patriarkalism. Bruks- eller sågverkspatronen ordnade för sina arbetare. I Sandviken kan man nog våga påstå att patriarkalismen också förenades med tankar om demokrati och samförstånd.

Anders Henrik Göransson ansåg att omvårdnaden av brukets arbetare var en investering som på sikt lönade sig. Han, och också sonen Karl Fredrik var övertygade om att arbetare och bolagsledning behövde varandra. Det ideala var ett

samförstånd och att alla arbetade med företagets bästa för ögonen. Om det gick bra för verket så gick det också bra för den enskilde. Andra företagsledare ansåg att Göransson pjoskade med arbetarna.

Anders Henrik hade i sin tur ärvt sin uppfattning av sin far, Göran Fredrik Göransson, som under sina många resor kommit att påverkas av engelska förhållanden som präglades av liberala tankar. Företagsledaren ansågs vara både industriman och samhällsbyggare. Som industriman hade man hjälp av tekniker och ingenjörer men till det sociala arbetet fanns ingen hjälp. ”Att ställa för folket” var ett uttryck som användes av både Göran Fredrik och Anders Henrik Göransson.

Det är främst männen i den Göranssonska släkten som hyllats för sina insatser. Deras betydelse för företagets och samhällets utveckling, om hur de arbetade för att förbättra för arbetarna och för att komma överens med dem har fått ganska stort utrymme i svensk industrihistoria. *Om Sigrid Göransson finns det dock inget mer sammanhängande skrivet trots att hon också arbetade för liknande mål och kom att få stor betydelse i många olika sammanhang.* Denna antologi utgör ett försök att kompensera nämnda brist i våra historiekunskaper och samtidigt utgöra en hyllning till Sigrid Göransson för hennes livsverk.

Sandvikens Jernverks företagsledning hade mellan 1890 och 1950 i Sigrid Göransson en oerhört skicklig medarbetare, som under hennes långa livsgärning på ett framgångsrikt sätt löste många sociala och samhälleliga uppgifter åt dem.

Sigrid Göranssons insatser skedde i främsta rummet på det kyrkliga och sociala området. Förståelsen för hur arbetarna med sina stora familjer hade det ökades genom hennes mångåriga medlemskap i fattigvårdsstyrelsen, genom studier och iakttagelser och genom besöken i hem, där det var nöd och svårigheter. Det märkliga med henne var, att hon såg på de sociala problemen inte med en fin frökens vänliga ögon utan som en medmänniska och god vän. Det var många, som fick personlig hjälp av henne, men hon insåg tidigt, att det främst var samhällsförhållandena som behövde förbättras.

Sigrid Göranssons insatser på det sociala området blev kända vida omkring, och många studiedelegationer, även utländska, kom till Sandviken för att hämta idéer till liknande verksamhet på sina hemorter.

Om Sigrid Göransson kunde man i en söndagsbilaga till Svenska Dagbladet läsa den 11 september 1938:

Det är förunderligt med ett helt samhälle, som är bokstavligen genomsyrat av en människas personlighet. Ta stickprov lite varstans i Sandviken – och man får fram Sigrid Göransson.

Till sin personliga läggning var Sigrig Göransson enkel och naturlig, generös och varmhjärtad, alltid redo att gripa in och finna utvägar. Hon gjorde verkligen skäl för hedersnamnet Sigrig Godråda, som ärkebiskop Söderblom vid ett tillfälle kallade henne. Hon hade en klar syn på livet, ett friskt sinne och ett varmt hjärta.

När Sigrig Göransson slutade sin livsvandring den 9 oktober 1963, 91 år gammal, kunde hon somna in i en trygg förvisning om, att hon varit till stor glädje för många medmänniskor. Hennes uppfattning om alla människors lika värde, hennes starka empatiska personlighet och medkänsla kännetecknade Sigrig Göranssons livsgärning. Hon var i ordens djupaste kristna mening en god människa.

Större delen av sin förmögenhet gav hon till en stiftelse, som bär namnet *Sigrig Göranssons Stiftelse*. Därur har lämnats och lämnas stora bidrag till ungdoms- och åldringsverksamhet i Sandviken, till religiösa och ideella föreningar m.fl.

Ättlingar till konsul Göransson har även bildat *Stiftelsen Albert och Anna Göranssons Minne* och den *Göranssonska Fonden*. De tre stiftelsernas fonderade medel utgörs huvudsakligen av Sandvik-aktier. Innehavet gör stiftelserna till en av Sandviks större aktieägare. Stiftelserna bidrar årligen med totalt ca 60 miljoner kronor till olika allmännyttiga ändamål i Sandvikens kommun.

På Jernvallen i Sandviken pågår hösten 2007 uppförandet av en ny stor inomhushall, Göransson Arena. Den byggs av de Göranssonska stiftelserna och kommer när den är färdigbyggd att skänkas till Sandvikens kommun. Investeringen uppgår till 200 miljoner kronor.

Arenan som beräknas vara färdig 2008, kommer att ge ungdomar, handikappade m.fl. möjlighet att bedriva en utökad verksamhet. Arenan kommer

även att användas för föreningars elitverksamhet samt utnyttjas för en mängd kulturella ändamål som konserter, konstutställningar, mässor, kurser och konferenser och andra arrangemang av olika föreningar, företag, organisationer, kyrkor m.fl.

I *Sigrid Göranssons Stiftelse* ingick även hennes vackra hem Åsgården, som enligt hennes önskan skall vara en samlingsplats för ungdomar och föreningar.

Sandvikens invånare har verkligen anledning att med stor tacksamhet minnas Sigrid Göranssons livsgärning.

Tack

Det är många som behöver tackas i ett förord som detta.

Jag känner stor tacksamhet till välvilliga beslutsfattare vid Göranssonska stiftelserna, som beviljat bidrag till antologins tryckning och därmed möjliggjort dess publicering.

Solweig Östlund-Blomgren, gymnasielärare vid Vasaskolan, Gävle, och författare till antologins akademiska uppsats.

Björn Jonson, tidigare informationsdirektör vid Sandvik AB, för granskning av antologins redigering, språk och korrektur.

Bosse Hedblom och Anne-Marie Högberg på Sandvikens kommunarkiv för all värdefull och omfattande hjälp med bildmaterialet till antologin.

Kjell Andersson vid Sandvikens Tryckeri för arbetet med redigering, antologins omslag och layout.

Fastighetsbyrån, Swedbank, Sandviken har bistått mig med hjälp att kopiera stora mängder sidor av mitt manus för granskning av olika intressenter.

Vidare har en rad personer varit till stor glädje vid många för mig givande samtal om antologins innehåll.

Man kan inte skriva en antologi som denna utan att begå fel. Ingen av dem som nu har nämnts har något ansvar för de fel och missförstånd som kan finnas i antologin.

Gillis Andersson
Redaktör

**Några anteckningar
ur minnet år 1948
från Sandviken**

Av Sigrid Göransson

Konsul- och bruksgården – Mitt barndomshem, dess invånare och närmaste omgivningar

Då jag många gånger blivit uppmanad att teckna ner minnen från gamla Sandviken, gör jag härmed ett försök att som början beskriva min barndoms närmaste lilla "geografi".

Gamla huvudkontoret. Byggt år 1862 (blev med tiden IK-kontoret).

Då mina föräldrar gifte sig 1871, byggdes en disponentbostad åt dem i "skogen" cirka tvåhundra meter nordost om dåvarande brukskontoret, som förut varit banvaktstuga men nu är avlönings- och intressekontor. Den nya bostaden låg öster om Konsulgården och kallas nu Bruksgården.

”Konsulns” 1876–1877.

Från vänster: Betty Sebardt, brukspatron A. H. Göransson,
Elisabeth Göransson (senare gift Magnuson),
Elisabeth Sebardt och konsulinnan Betty Göransson.

Åsgatan var då bebyggd på västra sidan med fyra hus. Från kontoret till vår bostad ledde en gångväg och från Åsgatan en körväg, vilken vi barn kallade ”Hästvägen”. På vägen till kontoret passerade man på högra sidan trädgårdsmästarens bostad och på den vänstra en isbod som ägdes av konsuln och trädgårdsmästaren.

Familjen Göransson 1879.

Från vänster: Ernst Göransson m. Louise, Albert Göransson m. Anna o. dotter Ester, Josephine Sebardt med Wilhelm Sebardt senior o. barnen fr.v. Carl, Erik, Fredrik; framför Wilhelm junior, Elisabeth och Elin; stående Tord Magnuson m. Elisabeth Göransson, Konsuln Göran Fredrik Göransson; sittande på verandan: Emma Sebardt med maken Anders Henrik Göransson och med döttrarna Emmy och Ellen; sittande framför verandan Johan Göransson med hustru Gabrielle och barnen Eva, Harald, Fredrik (i vagnen); till höger Sigrid Göransson och hennes syster Carin Göransson.

”Brukspatrons” 1884.

Från vänster: Fru Tigerström och hennes syster fru Carolina Sebardt, konsul G.F. Göransson, Emmy Göransson (senare gift Johansson), Ellen Göransson (senare gift Bratt), brukspatron Anders Henrik Göransson, Carin Göransson (senare gift Olin), fru Emma Göransson, Karl Fredrik Göransson, i barnvagnen Greta Göransson (senare gift Koraen). På verandan Sigrid Göransson.

Trädgårdsmästaregården.

Trädgårdsmästaregården, numera Åsgatan nr 1, låg på andra leden, mitt emot kontoret, och mellan dem en gårdsplan med tallar på grusbacken. Från denna plan gick en körväg västerut till Storgatan och nerför backen österut till norra verkstadsporten. Platsen omkring var bevuxen med stora, härliga furor och så några små, nyplanterade lövträd. Min far hade särskilt intresse för att plantera. Han brukade visa på några björkar, som han satt vid gångvägen ner till Storgatsbron (nu förbi Hammaren) Jag minns en midsommarafton, då han stod och förstärkte stödet omkring den översta björken, just då vi skulle till att dansa kring majstången, som var rest på planen mitt framför "Konsulns". Vid samma tillfälle kommer jag ihåg, att jag skurit mig i fingret och att far tog mig med upp till kontoret och letade reda på en bit häftplåster i kassörens medicinskåp. Ett sådant skåp fanns ju där liksom på alla brukskontor i landet.

Området omkring "konsulns", "brukspatrons" och kontoret var i min barndom likt alla andra tallbackar med lingon, blåbärsris och mossbelupna stenar osv.

Från Åsgatan gick en gångväg längs "Trädgårdsgropen" ner till norra verkstadsporten den kallades "Smedsbacken".

I korsningen mellan denna väg och den som ledde från kontoret till "brukspatrons" stod en soffa, där min farmor, konsulinnan, gärna satt och såg över sjön. Hon och flera med henne tyckte det var en "vacker utsikt" just där.

Utsikt över Storsjön från "Konsulns".

Nere vid stranden låg våra roddbåtar, konsulns och vår, täckta av presenningar, för att inte de badande pojkarna skulle smutsa ner tofterna. Där var en fin sandstrand, innan den blev förorenad av härdningsolja från det nya tråddrageriet och paragonverken i början av 1880-talet. Men i denna vik, som sedan gammalt kallades "Sandviken", flöt ett dike ut med mycket järnhaltigt vatten. Flera var de källådror, som åsen lämnade ifrån sig; en av dem bärande prima källvatten, den s.k. "Sandvikskällan", och andra med "järnvatten". Vatten sipprade litet varstans längs åsens östsida ner i kärren.

Sandvikens Jernverks huvudkontor byggt år 1890.

Vattenhämtning

Ända långt fram i tiden hämtades dricksvatten från denna verkligen fina källa strax norr om järnvägen nära verkstadporten. Dit kom verkspojkar med sina kopparämbor upphängda på en stång med ett litet hjul i framändan, vilket stödde mot marken. På en tvärså hängde två ämbor, som fylldes vid pumpen och transporterades runt inom verket till de törstande smederna. Jag antar, att pojkarna under heta somrardagar hade fullt upp med arbete från morgon till kväll. I vårt hushåll och i hemmen på Åsgatan och Storgatan var det kvinnorna, som i allmänhet hämtade sitt dricksvatten där i kopparflaskor med pip. Vi småbarn följde med ”jungfrurna” ibland ner till källan och ”höll” i krukorna. Övrigt vatten till hushållen hämtades från kanalen, på sommaren i tunnor och på vintern i en stor lår på meder, dragen av en häst, som kördes av ”Vatt-Eriksson”, en mycket viktig person.

Renhållning

Han hjälpte våra jungfrur att bära in vattnet i köket (i källarvåningen i Bruksgården) och att bära upp allt slasket till det högre liggande ”brygghuset”, där det slogs ut i en slasklår utan botten; det våta försvann i grusåsen, och det fasta avfallet kördes sedan bort tillsammans med allt annat från höns- och grishus samt från avträdena. Råttorna och flugorna var naturligtvis legio. Ja, detta var en liten beskrivning på hur det var ordnat med renhållningen till och med hos ”brukspatrons”. Vi fick sedan på mors trägna begäran ett slaskavlopp i köket och ett i tamburen, men vi fick inget vatten, förrän hela bruket på 1890-talet försågs med vattenkastare, som var placerade vid gatorna. Vattnet pumpades nu ut i nätet från verket och nedanför åsen befintliga borrhål.

Dalen

Jag återkommer nu till den lokala geografin omkring kontoret och mitt hem, en trakt, som de sista åren blivit helt förändrad, särskilt sedan järnvägen 1942 flyttades några hundra meter norrut (efter att ha varit dragen söder om den s.k. Bergängstjärn), och en ny bro byggdes över ån norr om Ingalund. Omedelbart söder om det gamla brukskontoret fanns ett sandtag med skarpa slänter, där järnvägen skar åsen, den s.k. ”Dalen”. Man kunde inte komma dit utan att hasa sig ner eller gå på en landgång med fotsteg. Därnere växte några planterade popplar och björkar, och slänterna var gräsbesådda.

Denna lilla idyll användes av konsulns familj till kaffeplats vackra söndags-eftermiddagar. Där var bänkar och bord, så det var bara att bära ner grejorna och duka upp kaffet. Vi barn tyckte, att det var en underbar plats, i synnerhet då det s.k. ”fyrtåget” passerade alldeles förbi oss. Just där var staketet rutigt och gjort av små tallgrenar.

På västra brinken låg portvaktstugan, och den höga bron över järnvägen ner i verket gick ut därifrån. I den östra brinken var fotogen- och oljeupplagen ingrävda. Det luktade fotogen och gasolja i portvaktstugan, där alla lampor fylldes och där arbetarna hämtade sina brev. Vi tyckte att det även luktade illa vid fotogenkällaren. Portvaktstugan var även ett primitivt postkontor. När man kom in dit, hade man till höger en plåtbeslagen disk, där lamporna fylldes och lämnades ut. På disken fanns även en svart tavla med ett ståltrådsnät liksom på vänstra väggen, där breven till arbetarna var instuckna och togs utan vidare ut av vederbörande eller tummades och synades av kamraterna, som var intresserade särskilt av amerikabreven.

På 1880-talet drogs en väg norr om järnvägen från ”torget” över kanalen till norra verkstadsporten, varvid ”Dalens” idyll försvann. Vägen till Stensmo flyttades i början av år 1900 från södra till norra sidan av gamla järnvägsspåret. I f.d. ”Dalen” byggdes något efter sekelskiftet en kägelbana. Även den är nu ett minne blott.

Trädgårdsgropen

Ännu ett grustag fanns, sedan järnvägen byggdes, den s.k. ”Trädgårdsgropen” direkt norr om verkstadsporten och järnvägsspåret. Detta är nu helt igenfyllt och ersatt av en lång, bred grässlätt öster om det stora brukskontoret, i norr begränsad av en ”åsnestig” med bänkar framför en lång, bred blomsterrabatt. Men förr i världen var ”Trädgårdsgropen” en viktig plats. Där låg bolagets orangeri och drivbänkar, väl skyddade mot alla vindar utom de sydliga.

Det var hela samhällets handelsträdgård, där trädgårdsmästare Hanson, som medföljt konsuln från Högbo, regerade ”med bestämd men mild hand” och en god portion humor. Till hans domän hörde även stora bruksträdgården. Och nu kommer jag fram till terrängen nedanför ”brukspatrons”.

Trädgårdsgropen/Handelsträdgården. Var belägen norr om Norra Vakstugan.
Upphörde 1930.

Smedsbacken

Innan jag lämnar ”Trädgårdsgropen”, bör det sägas något om stigen ner från Åsgatan, den s.k. ”Smedsbacken”. Den var i min barndom samhällets kanske mest trafikerade väg. De arbetare, som bodde på Åsgatan och de norra delarna av gamla bruket eller på ”Yttre”, tog gärna denna väg, om de nu inte hade något särskilt ärende till vaktstugan att hämta posten eller dylikt. Där åkte även samhällets alla ungar kälke. Snön var visserligen svart av smedernas träskor, men backen ofta härligt hal, brant som den var.

Kalkåkning

Vi åkte på långa, hopbundna källkar en 8–10 ungar rakt över järnvägsspåret. Jag förstår inte än i denna dag, hur våra föräldrar kunde tillåta detta. Om det visserligen inte gick så många tåg på den tiden, så gick dock lokomotiven och växlade. Där nedanför var ju huvudspåret in till verket. Sikten var dålig, men vakten vid stora portarna stod visserligen och hojtade åt oss, då tåg kom. Till höger låg fotogenkällaren och till vänster vattenkällan med sina sälgar och pilar. Skulle man klara ett tåg, var det inget annat råd än att styra mot grindstolpen eller att hamna i det stora, röda, djupa järnvägsdiket, som just försvann där genom en stensatt kulvert in under järnvägen.

Det fanns även en annan kalkbacke från åsen, ”Kontorsbacken”, ner mot järnvägsövergången. Dess direkta ändpunkt var diket, där inte få ungdomar särskilt under mörka kalkåkningskvällar hamnade i stället för att med en hastig sväng med de långa kalkarna ta sig över järnvägen. Där fordrades större skicklighet att styra, även om den inte var så brant. Den andra backen däremot var bättre och roligare.

Om vi så övergår till trakten av mitt hem, fanns även där en kalkbacke, Den gick direkt ner i trädgården från terrassen, men användes inte förrän vi blivit vuxna. Där var ingen trafik, utan vägen plogades upp en smula, då vi skulle ha ”kalkparti” en vacker månskenskväll eller då vi lyst upp backen med marschaller (sågspån och tjära i plåtburkar). Sedan fick vi ta oss en ”sväng” med grovskor och dito kläder i vår tambur. Det var några av de yngre tjänstemännen och våra flickbekanta, som inbjöds till kalkåkning med kaffedrickning efteråt.

Om det var riktig isgata på Åsgatan, dugde även den att åka på samt även ”Prästbacken” (numera Barrsätragatan). Kalkåkningen var nämligen ungdomens enda utomhusnöje vintertid. På den tiden fanns det inga biografier eller andra offentliga nöjen.

Skidåkning och skridskoåkning förekom mycket sparsamt. Vi försökte visserligen ibland att skotta ren en fläck på isen, men så blev det yrväder, som förstörde banan. Vi tröttnade då snart. En och annan gång blev vi bjudna på slädparti.

Omnejden

Stod man på terrassen sommartid utanför den nuvarande Bruksgården och såg österut samt kastade en blick söderut, vad såg man då omkring år 1878? Inte någon av alla de verkstäder, transformatorbyggnader, vägar och järnvägar, som man nu ser. Hela trakten var ett med småskog eller buskar bevuxet träsk, där man, inte kunde gå utan att sjunka ner över skoskaften i sumpvattnet mellan tuvorna.

I sydost såg man sjön och Stensmolandet bortom järnvägen. På stranden låg det gamla tegelbruket och ovanför detta låg tegelslagarens bostad, den s.k. ”Sturehov” (tegelslagaren hette nämligen Sturenfelt). På Stensmo bodde jägmästare Bergsten med familj. Vi och deras barn kunde nästan stå och ropa åt varandra på var sin båtbygga tvärsöver viken. Längst in nedanför ”Sturehov” var ett lertag utgrävt. Det var en ganska djup liten vik, skyddad för Storsjöns vågor. Den kallades ”Lergropen” eller ”Ankdammen”. Där blev på senare tid hamn för samhällets motor-, segel och roddbåtar.

Stod man vid de små båthusen och såg mot nordväst, såg man den gamla kyrkan med dess torn sticka upp över åsens toppar. Jägmästarens ankor trivdes i dammen och hade det gott trots båtarna. Nu är denna lagun även igenfylld och överbyggd med ett stort rörmagasin.

För närvarande håller hela åsen bakom Stensmo gård på att schaktas bort för att ge plats åt nya verkstäder, som byggs fram mot Tjärnen och Jädraån. Sanatoriet och flera villor ha rivits och flyttats till västra sidan av sjön. Tack vare att Sandvikens bruk delvis är byggt på grusåsen, kan det genom schaktning skapas mark för byggnadsändamål, där det förut varit mossmark eller sjö. Med de moderna grävskopornas hjälp lyfts åsen med sten och grus ut i kärren utan större svårigheter.

Då man i min barndom stod på vår veranda, dvs. Bruksgårdens, och såg ”neröver”, såg man närmast en grön slänt, som var planterad med olika slags lövträd och buskar, hägg, blodbok, valnöt, caragana, ek, paradisäpplen silverpoppel, alm, bok och några stora furor står ännu kvar. Nedanför åsen bredde bruksträdgården ut sig med sina ärt-, kål- och rotfruktsland samt bärbuskar och några få fruktträd, som inte bar någon frukt. Far brukade säga, att ”de stod med fötterna i kallt vatten”, och det tyckte de inte om. Runt trädgården löpte stora, breda, röda diken. Vinbärsbuskarna, som bildade häck mot dessa, tycktes dock trivas.

Trädgårdsmästarnas stora bekymmer var, att trädgårdslanden ständigt sjönk och måste fyllas på med ny jord. Det var ju inte heller underligt, ty de gamla berättade, att ”västanbykorna”, som gick i bet nere på mossen, i deras barndom gick ner sig i gungfly just där nere, där vi hade trädgården. Vid högvattnet 1916, då marken var ganska upplöst, kunde en stång av dubbel manshöjd utan motstånd stickas ner i marken.

Innan trädgården anlades, ville grosshandlare Per Murén, som då var bolagets ordförande, ha biten till torvtag för bränsle, men far ville inte avstå från att få en trädgård för husbehov och att få ha litet vackert omkring sig – litet herrgårdslikt. På åsen i gruset kunde det ju inte bli någon växtlighet. Murén fick ge med sig. Torvtäkten lades längre norrut. Det blev inte mycket resultat av den heller. Torvfrågan var inte då och är ännu inte löst. I Sandviken övergavs torven snart nog som bränsle, men i stället lades mycket omsorg och intresse ner på torvodling.

För att få fri utsikt ner över ”Bergängstjärnen” lät far hugga en bred gata rakt fram i småskogen. För att man skulle kunna gå där lades en landgång ut med två bräder i bredd från trädgården nästan fram till tjärnen. Det fanns en ganska rik kärrflora där nere, helt olika den som fanns på rullstensåsen omkring vårt hus.

Torvmossen

Därnere fanns nämligen vattenklöver, tätört, älggräs, kabbelök, skvattram, hjortron, tranbär, pyrola, ängsull, starrgräs, dvärgbjörk, småbjörk, sälg och al, orkidéer och åkerbär, ett eldorado för barnen, om vi bara vågade oss ut på tuvorna.

Nu är hela mossen ett minne enbart; en del är bebyggd med verkstäder. Den norra delen är helt uppodlad. Präktiga skördar har tagits där genom tidernas lopp mest bestående av havre. De odlingsakkunniga säger, att det är en möns-terodling. Nu är marken utan större fyllning även mogen för bostadsbyggande. Utdikningar och björkar har gjort sin tjänst.

En liten utlöpare från åsen finns vid nuvarande Sanderängsgatan. Det var en torr plats med tallar, dit vi brukade gå med vårt söndagseftermiddagskaffe. Min far och mina farbröder hade en gång i sin ungdom byggt en liten rishydd där med stolpar av granvirke och tak med bark på. Vi kallade den ”barkhyttan på Holmen”. Den hade bänkar och bord men just inga väggar och låg på bolagets mark intill gårdesgården, som skilde bruket från bondhemmanet och som man endast kunde komma över på en ”stätta” detta för att inte ”västanbykorna” skulle komma in i vår trädgård. Där borta var för oss barn länge världens ände, ty där bakom var bara skog, skog, skog ända upp till Västanbyn.

Skiftet kalhöggs dock till vår sorg i början av år 1880 – det blev så fult. Just den där lilla idyllen på Holmen är nu bebyggd med stora bostadshus, en koloni för 110 familjer, högbbyggelse. Så många av tallarna som möjligt skall dock få stå kvar, säga byggherrarna och planerarna.

Yttre Sandviken

Den där gärdesgården var en mycket viktig gräns i samhället. Den sträckte sig från Stormossen i öster till kanalen i väster och utgjorde den absoluta skillnaden mellan bruket och bondägorna, vilka senare dock var ett ganska smalt skifte ty längre norrut tog bolagets mark vid igen. Ju viktigare var emellertid dessa skiften för den fria bebyggelsen.

Utanför ”grindarna”, som det då hette, (ty en grind fanns tvärs över Storgatan) växte det fria samhället upp, det s.k. ”Yttre Sandviken.” De första, som byggde där, var två vänner, förman Gustaf Andreasson och bruksskomakaren Broberg. De talade vid en byggmästare, som ritade åt dem och hjälpte dem att bygga två likadana hus, ett på vardera sidan om Storgatan (den gamla byvägen upp till Västanbyn). Dessa hus står ännu kvar nästan oförändrade med sin frontespis och sina glasverandor, hörntomterna vid Stor- och Köpmangatan, men lär nu snart få skatta åt förgängelsen, ty staden vill, att tomterna skall bli bättre använda.

Samtidigt eller något senare byggdes Grundbo, snett emot Brobergs, samt ”bönhuset” (Stiftelsens) ovanför Andreasson på backens krön. Detta blev sedan Sandvikens första kyrka, som inköptes av Sandvikens bolag till brukskyrka.

Andreassons öppnade diversehandel i sitt hus och Broberg naturligtvis skomakeri. Sedan kom allt flera handlare såsom Dal-Anna (sedermera fru Jonson) och Dal-Stina (fru Sahlin), vilka båda tidigare idkat handel på torget men nu tyckte, att de kunde förse sig med fasta butiker. Så var det skräddare Hedlund, vars son numera har rakstuga i samma hus, slaktare Eriksson, bryggare Andersson och sadelmakare Nordstedt m.fl. De senare byggde sina fastigheter längre bort efter Hedvägen (vid Persbo).

Men mitt i hjärtat av bebyggelsen vid Storgatan blev det även plats för ”de andliga värdena”. Bönhusen växte fram lika fort som handelskvarteren. På 1870–90-talen, som nu talas om, var ju den stora friförsamlingsväckelsens tid. Ovanför Andreasson tomt längs Storgatan har vi fortfarande Betel, Frälsningsarmen och Metodistkyrkan i en rad, Dessa föregicks av diverse möteslokaler, som snart blev för små, t.ex. ”Skomakarkyrkan” på västra sidan om gatan och metodisternas möteslokal uppe på backen. Frälsningsarmén höll till att börja med sina möten i ett skjul i trakten.

Om vi drar oss längre ner utefter bruksgränsen, har vi även gammal bebyggelse ”utanför”. Det var A P Larsson, som byggde gård och hönshus samt lade upp en stenmur mot rågången. Denna gräns gick dock inte i rät linje från Storgatsgrinden; ett par räta vinklar bildades vid Stålgatan, varefter gärdesgården fortsatte rakt mot väster igen mellan Yttre Sandviken och Sandvikens bruk.

Vad sade nu bolagsledningen om detta samhälle, som höll på att växa upp som en kåkstad fritt och obundet av alla byggnadslagar. Andra bruk brukade

omgärda sig med skogar och marker, så att ingen skulle tränga sig på och ställa till oreda och släppa in "rabulister" och annat ovälkommet folk och köenskap, "Vi vill sköta oss själva utan främmande inblandning", sade man. Men så resonerades inte här.

Vårt folk får gärna bygga. Det är bara bra, men vi skall söka hjälpa dem, så att det inte blir en kåkstad, och vi skall släppa till mark på andra sidan bondmarken, om så behövs. Vi skall ställa sakkunnig hjälp till förfogande för stadsplan, om det går, och se till, att gator utstakas osv.

Det ansågs vara till bolagets fördel, att ett handels- och hantverkarkvarter ordnades och att missionsföreningar, templare och godtemplarordnar fick hjälp till bra lokaler. Templarna fick till och med alldeles gratis vid Storgatan bortom Metodistkyrkan.

De första "egnahemmen"

Det dröjde inte heller länge, innan bolaget styckade av ett ganska stort område väster om Storgatan till bostadstomter för försäljning till allmänheten, den s.k. "Västra villastaden". Det var år 1898. Dessa tomter såldes dock inte i sin helhet med full äganderätt; detta för att förhindra kåkbebyggelse i samhället samt styckning av de små jordbitarna. Köparen fick lagfart på den del huset stod för att kunna in-teckna fastigheten. Resten arrenderade han på 50 år för en billig penning. Då det inte fanns någon byggnadsnämnd, förbehöll sig bolaget även att få godkänna ritningen på såväl huset som uthuset. Detta bortföll, då kommunen fick sin egen byggnadsnämnd liksom förbehållet med arrendet. Den som ville friköpte då sin tomt.

Skiftet, som var skogbevuxet med marig tall, kalhöggs. Gator stakades, och björkar planterades längs vägarna. Men när nummer skulle sättas på tomterna, var det lantmäteribestämmelser, som trasslade till gatukarak-tären. Lantmäterikontoret i Gävle satte sig bestämt emot att göra på stadsmanér, låta numren löpa i följd längs gatorna, på höger sida jämna nummer och på vänster ojämna. Nej, numren skulle gå som på landsbygden zigzag över hela skiftet. Det blev således en oerhörd röra, då en gatas nr 52 kunde komma att ligga bredvid t.ex. nr 7. Först nu har en förnuftig numrering på husen kunnat genomföras. Ett par gamla stugor låg redan på 1860-talet på platsen; "Lustigknopp" på bolagets mark och så "Jensastorpet" på det mycket omstridda Jensas-hemmanet, vars åtkomsthandlingar var svåra att reda ut. Bredmosstorpet "Långfasters" har därför sin egen historia. Hela området på båda sidor om Ovensjö landsväg kallades Bredmossen.

"Lustigknopps" historia är rätt lustig. När kanalen grävdes, fanns bland arbetarna en kvinna, Dal Britta som deltog i arbetet. Hon hade dessutom så

mycket energi över, att hon byggde sig en egen stuga på kanalbrinken eller rättare sagt på en liten med höga furor bevuxen kulle, Dalbacken, nära där kanalen korsar landsvägen. Hon hade tänkt sig en stuga med två rum (kök och kammare), men det blev endast ett kök. Praktisk som hon var, murade hon antagligen egenhändigt spismuren, så att den även skulle betjäna kammaren på andra sidan förstugan. Muren kom då att skjuta ut utanför ena väggen. Så kom konsul Göransson och besåg stugan och lär ha sagt, ”Men Britta, vad har du för en lustig knopp på stugan din?”. Kamraterna hennes var inte sena att ge namnet ”Lustigknopp” åt skapelsen, och det lär visst gårdens, som nu är en stor och fin villa, heta än i dag. Åtminstone sitter det namnet kvar i oss gamla sandvikare.

Bredmossområdet, Kanalen, Jädraån och klappbryggorna

Hela Bredmossen (även kallad Stormuren) var, som förut nämnts, ett enda kärr ända upp till Tuna- och Långsjön samt till Fiskängstjärn (även kallad Nybonstjärn). På stora Bredmossen växte i min barndom endast skvattram, dvärgbjörk, hjortron och ängsull. Inte en enda liten tall eller björk eller al trivdes i blötan.

Kanalen blev ju dock så småningom en kraftig ”dränerare”. Först när man kom upp till Jädraån, kunde man tala om en löväng. Man tyckte, att det var en lång och trötlös trakt att ro genom mossen. På dagen var det soligt och skugglöst, och på kvällen, då man skulle hem efter en trevlig utfärd till Jädraån, var det kallt och dimmigt.

Jädraån däremot hade vackra stränder med alar och björkar, och där bakom, när man närmade sig Ovansjö prästskog fanns det höga granar och furor. Otaliga var de roddbåtar av alla möjliga typer, som trafikerade på kanalen och ån. Det fanns nämligen ingen körväg mellan Sandviken och Järbo. Bönderna måste fara runt till Kungsgården för att komma ner med jordbruksprodukterna till bruket.

Det var ett stort evenemang, när ett par arbetare ”gick ihop” om att köpa en liten ångbåt att frakta ner mjölken på från Backa om morgnarna. Denna båt hyrdes sedan med begärlighet av söndagsfirande sandvikare. Fick man tag i båten ”John” en vacker kväll att bogsera roddbåtarna, var man mycket glad. Nöjet kostade kanske en femma för hela kvällen. Sommarnätterna var ljusa, och de blå trollsländorna underbart vackra bland näckrosor och vattenklöver. Det var liksom mer idylliskt att åka upp efter ån än att ro ut på Storsjön och betydligt mindre riskfyllt med tanke på väder och vind.

En bit ovanför ”andra dammluckan” dvs. där kanalen lämnar ån, är en liten holme, där det i min barndom fanns ett litet ljusrött, rätt förfallet ”lusthus”. Det hade konsuln byggt till utfärds mål, då han ännu bodde på Högbo herrgård på 1850-talet, innan Sandvikens bruk ännu var påtänkt. Jag tror, att han sedan dess hade särskild kärlek till den platsen.

Vi fick rätt ofta bud från vår farfar: ”Nu ska vi ro upp efter ån.” Han hade två stora roddbåtar i Bredkanalen. I dem plockade han hela sitt hushåll och oss med samt en potatisgryta, en stor kaffepanna, ett litet för detta ändamål gjort sillhalster, smör och bröd. Det viktigaste av allt var fyra kraftiga roddkarlar, två i varje båt.

Så bar det av i 4–5-tiden särskilt på söndagseftermiddagarna. Då vi kommit upp till Holmen, sprang vi barn och lekte sista paret ut osv., medan mamma, faster Elisabeth och mamsell Berg först kokade kaffe och sedan stekte sillen och kokade potatisen till kvällsmaten. Var det några utländska gäster i våra hem, blev det en verklig upplevelse för dessa att få vara med på detta enkla nöje. Sommarnätterna var dock oförlitliga och är svåra att glömma. Vi kom hem vid midnatt, då det var rätt skumt vid kanalens nedre utlopp.

Efter att från början ha sett ut som ett brett dike med ömsom sten, lera och sandskärningar i branta slänter, var den redan på 1880-talet mer liknande en lövsal. Alarna hade vuxit och blivit stora och överskuggande. Vi barn tyckte, att det var rätt mörkt och kusligt att komma in under lövvalvet. Så var det där ”otäcka” att ro under Hyttgatsbron. Tänk, om ämbaret skulle falla ner eller om någon just skulle släppa ner det i båten på våra huvuden.

På bron, som då var av trä, fanns vid ena sidan en liten plattform med ett hål i golvet, en vinsch och ett ämbar att hissa ner för att hämta upp vatten. Vintertid var det ju bra för husmödrarna att de inte behövde gå ner på någon av de många klappbryggorna och hämta sitt hushållsvatten. Men det var desto farligare för barnungarna, ty runt öppningen var det ständigt svallis. Det skulle ju vara ett lock på hålet, men det var alltid öppet där.

Klappbryggorna

Ja, klappbryggorna i kanalen var en sak på både gott och ont. Brukets bryggor flöt på tunnor eller var försedda med hissverk att reglera efter vattenståndet. De privata, som låg tätt, tätt på båda sidor från spruthuset nere vid järnvägen och torget till dammluckorna vid Ovansjövägen, var mer eller mindre primitiva. Vid spruthuset fanns den största klappbryggan, dit man kunde köra med häst, och dit man forslade hela stora bykeskar med heta, bykta kläder från gårdarna och bolagets egen tvättstuga (nedanför Åsgatan). Där var en ständig trafik av husmödrar och tvättgummor året om.

Det sades, att Sandviken var känt som en särskilt renlig plats och detta tillskrevs i hög grad närheten till vatten för alla hushållen. De mattor och

verkskläder, som skrubbades rena på alla de små och stora bryggorna varje vecka, var minsann inte få till antalet – men hu så kallt om vintern! Sommartid tvättades allting i det rinnande vattnet eller på själva bryggan. ”Allt” rann också ut i kanalen, regnvatten, kloakvatten (dock inte officiellt) och förresten allt möjligt, som man ville bli av med. Då strömmen tidvis var rätt kraftig, åkte alltsammans rätt hastigt ner i Verket, utom det som fiskades upp på gallret nere vid spruthuset. Det var roligt att stå där och titta på, när gubbarna med långa krattor rensade inloppet till turbinerna. Det var löv, brädbitar, tvättkläder, döda kattor osv.

Kanalkanterna och bryggorna var alltid omtyckta lekplatser för barnen för att inte tala om att hoppa på isstyckena, som ju av strömmen var mer eller mindre lösa. Det är underligt, att inte flera barn fick släppa till livet under alla djärva lekar och vågstycken. På den tiden var det nog ingen mamma i Sandviken, som inte så gott hon kunde, försökte att skrämman barnen för den där förfärligt farliga ”kanalgubben”, som tar småbarn men det hjälpte föga.

Badmöjligheter

Kallbad

Och var badades det i forna tider? Då var det ju inte så vanligt med kall- och varmbad. Det var väl egentligen bara ”herrskaen” samt pojkar, som företog sig detta. De förra för att det var nyttigt och fint att ha ett badhus, och de senare för att det var skojigt att plaska. Kanalen var för djup för den icke simkunnige, och ”man kunde väl inte bada så där öppet heller mitt bland folk”.

I Bredkanalen fanns det dock möjligheter att ordna för bad. Det byggdes på 1870-talet en liten bassäng med avklädningsrum i nordöstra hörnet för tjänstemän och på den södra sidan ett långt skjul för skolbarnen. Någon flicka såg man sällan där.

I verket nedanför ritkontoret (numera arbetsbyrån och byggnadskontoret) byggdes senare på 1880-talet även ett badhus med bassäng för tjänstemän, vilket sedan flyttades längre och längre först österut och sedan söderut, allt eftersom verket växte. Till slut blev dock vattnet så förorenat av oljor och sot, att man blev mer smutsig efter än före badet.

Jag minns så väl en gång, när min bror inte kom i tid till middag. Han hade måst göra sig extra ren med såpa inne i bassängen, eftersom han vågat sig ut utanför och ”ridit på en stock och simmat i olja”.

Pojkarna badade väl litet här och var vid stränderna och även de vuxna karlarna, t.ex. framåt Gunnarudden. Att bada längre bort vid Hedåsen och

Pynten kom nog inte i fråga. Det var alltför långt bort; cyklar fanns ju inte. Åt andra sidan norrut vid kanalens utlopp ur tjärnen var även en ganska bra badplats, vid ”Spången”, men dit vågade sig inte heller några flickor eller kvinnor. Man kunde ju inte bada annat än i badhus, om man ville vare anständig.

Varmbad

Nå, badade man då inte heller varmbad i Sandviken på 1870–1880-talet? Jo, då. Det var efter förhållandena i allmänhet väl ställt därmed. De gamla gårds- och bygdebastuna var redan då bara sägner eller ruiner i trakten, men idén togs upp här. Det fanns ju både vatten och ånga nere i verkstäderna, alla betingelser för bastubad. Kanalen delades vid ingången till verket i två armar, norra och södra kanalen, de s.k. ”dragen”, ty därutån i sjön frös inte vattnet ordentligt, en fara för skridskoåkare.

Vid södra kanalens södra kant under det stora bessemersmaskinhuset ordnades ”badinrättning” för allt bolagets folk, stora och små, tjänstemän och arbetare. Ingen, inte ens konsuln, hade bad hemma. Vi gick alla dit ner i de mörka, kulna lokalerna för att göra oss rena.

Först kom man in i två rum, där man lade av sig kläderna. Sedan var det ett rum med spjälbänkar och ånga samt en liten skrubbad med ett badkar jämte en dusch och en lår med vatten. Gumman Hedman samt maskinisten Nordmark ”opputi” skötte om badningen. Eftersom det inte fanns elektriskt ljus, var det fotogen- eller oljelampor, som alltid lyste under badtiden, det må ha varit mitt på dagen eller på kvällen, och ångan stod tät i alla de små lokalerna. Men det var skönt ändå att bli riktigt badad och inte bara skrubbad hemma i barnkammaren eller i köket. Allra skönast var det dock, när man kom ut i friska luften igen, ut på bron över vattnet i kanalen, uppför trappan till ”stora gatan”, där man fick stanna och titta på ”bokarn”, om man ville.

Järnverket

Besök i verket

Barn förekom rätt allmänt i verket. De gick ner med mat till sina pappor och gick sedan omkring och tittade på allt möjligt, även då de inte skulle bada i bastun. Det enda riktigt farliga var att komma i närheten av de ”röda ormarna” i trådverket eller att komma under gnistorna, då det blåstes stål. Inga elektriska truckar fanns utan endast stora, beskedliga hästar, som drog de små vagnarna och gärna stannade, då en unge var i vägen. Det var stillsamt och rymligt, bara man aktade sig, när de stora lokomotiven kom. Men de blåste hela tiden och pustade ordentligt, så det var inte så farligt det heller. ”Styrbjörns” ankomst var ett stort evenemang. Verket fick ett eget lilleputtlokomotiv, som kanske var litet farligare – men roligt att någon gång få åka på.

Brandväsendet

Jag nämnde nyss om ”Spruthuset”. Det kanske är skäl att erinra sig något om hur brandväsendet tedde sig för en barnunge. De gamla, som då var med vid eldsvådan, är ju alla döda nu och kan inget berätta. När elden ”var lös”, tutades det i verket med stora brandpipan (grövre än den som det blåstes i för arbetet) oavbrutet, tills all fara var över.

Vid den stora kolhusbranden år 1890 vid pingsten kallade den på hjälp från när och fjärran i 14 dagars tid, vissa timmar om dagen eller natten, när folk behövde avlösas. De fem kolhusen brann nämligen med öppen låga i över två veckor, och eftersläckningen tog hela sommaren.

Men låt oss återvända till söder om Storgatsbron över kanalen. I slänten därifrån österut ner till kanalen fanns två små ljusröda träskjul, det ena var spruthuset och det andra längre ner ”Stora pumpen”, där brukets alla vattentunnor fylldes. En järnvägsövergång fanns i Storgatans fortsättning och där på andra sidan ”Värdshuset” och stallen, gamla stallet rymmande en 10–12 hästar och de ”nya” med 33 hästar.

När brandsignalen gick, lämnade alla, som kunde, sina arbeten och rusade i första hand till stallet att hämta en häst och spänna för en vattentunna (några sådana stod alltid fyllda) och så ge sig av till ”spruthuset” eller till pumpen och så till brandstället. Den körkarl, som kom först fram, fick belöning, hela fem kronor. Brandredskapen, som på 1870-talet bestod av handsprutor, vilka 8–10 man pumpade, kördes fort ut och spändes för. Jag tror bestämt, att det var karlar som springande drog dem. Någon langning med hinkar att fylla sprutorna, s.k. vattenkedja, förekom antagligen också. Om det var kallt, kunde det hända som vid tråddrageriets brand, att manskapet bjöds på glögg. Sprutorna fylldes

från tunnor, som kördes med häst oavbrutet från kanalen till brandstället. En av bolagets ingenjörer var brandchef. För att man skulle veta, var han, uppehöll sig för tillfället, åtföljdes han av en man med, röd flagga. Brandplatsen avspärrades med hjälp av långa, röda stänger, vilket hjälptrupperna skötte om.

Efter några större eldsvådor i verket och en bostadsbrand på gamla bruket (Storgatan nr 10) köptes en ångspruta. Det var en stor, fin ångmaskin, grönmålad och med mycket blänkande mässingbeslag, och till denna byggdes ett särskilt hus med två dörrar. Detta placerades tvärsöver kanalen nedanför klappbryggan. Där inne fanns det alltid ved, till och med inne i eldstaden, och jag tror, att det även fanns något (kanske fotogen) att få hastig fyr med under ångpannan.

Jag har hört sägas, att konsuln en gång satt med klockan i handen, då brandsignalen gick (antagligen år 1890). Det dröjde tio minuter, tills han hörde, att sprutpumparna satte i gång – en stor förbättring inom brandväsendet. Maskinisten fick också beröm för hastighetsrekordet.

Om slangarna inte räckte till brandstället, flyttades sprutan med hjälp av några hästar till en annan del av kanalen. Det fanns ett par murade plattformar för detta ändamål, men jag kan inte minnas, att de kom till användning. Mera portativa brandredskap kom snart i bruk.

Från min barndom minns jag inte mer än tråddrageriets båda eldsvådor och Storgatshusets. Men sedan blev det några valsverkstak, taket omkring hyttan osv., som brann, så även skräddare Östlunds gård på Storgatan och så den stora kolhusbranden. Det var en brasa, som särskilt bör antecknas.

Stora kolhusbranden

Pingstdagen 1890 hade varit strålande vacker med konfirmation i kyrkan, då en av mina systrar konfirmerats. Ungdomen hade dagen förut varit ute och plockat liljekonvaljer att pryda kyrkan med. Lönnarna stod i blom, och björkarna var fullt utslagna – en härlig pingst! På den tiden visste man ingenting om lågtryck och oväderscentra, som flyttade på sig. Någon hade kanske läst av barometern och sett, att den visade på ”oro”. Vanligt folk visste dock inte, vad natten skulle innebära. En hel del människor var bortresta under helgen eller ute på holmar och skär.

Så började det med nordöstliga, häftiga vindstötar, just då det blåsts bessemer, och en gnista blåste in i kolhuset, som låg strax sydväst om bessemerverket. Träverket kring det närmaste kolhuset flammade upp i ett hörn, och efter en stund var alla de fem fyllda kolhusen ett enda flammande hav. Samtidigt bröt en orkan med snö lös ett oväder utan like. Lönnlöven trasades sönder, och björkarna tyngdes ner av snön, men elden tog ingen notis om det – det spottade till litet.

Kolhusen låg då på den plats, där sedan martinverken, mekaniska verkstaden och klensmedjan byggts, och sträckte sig fram till vedgården ut mot stora vägen mitt emot stallen. Elden, gnistregnet och röken kom således, att avskära all kommunikation mellan själva Sandviken och ”Backen” på vägen till Seljansö. Det var den del av åsen, som nu är betydligt reducerad, men som då var bebodd av ingenjör Tord Magnuson, verkmästare Larsson m.fl., vilkas bostäder var starkt hotade i den nordliga stormen.

Åkertegarna nedanför backen var genomkorsade av diken, så där kunde inte häst och vagn ta sig fram, varför man inte hade någon annan förbindelse med dem som bodde på södra ”Backen” än att gå runt hela vägen till Seljansö gård. Barnen fick därför bäras eller gå den långa vägen mitt i natten. Räddningsmanskapet, – dvs. allmänheten sökte sig fram, så gott de kunde, för att hjälpa till att utrymma alla bostäderna där uppe. En liten stuga nedanför åsen brann ner, men de övriga husen kunde räddas. Bohaget spriddes ut över hela samhället och räddades in i olika hem. Det dröjde ju flera dagar, innan man var herre över elden och kunde vara säker för husen där uppe.

Min faster, fru Elisabeth Magnuson, brukade berätta, att hon fick igen allting utom en tesked, som dock efter någon tid hittades i askan utanför det brunna svinhuset. Rörande var det, när man såg män och kvinnor komma knogande med vad de hade räddat, eller när de anmälde: ”vi har en byrå, vi har en soffa att hämta”. För barnen från dessa hem bäddades det olycksnatten hos ”konsulns”, sedan Seljansö gård, dit de först fördes, inte längre ansågs vara säkert. Bränderna och de glödande kolstyckena flög nämligen ända dit ut.

Nere i verket var släckningsarbetet livsfarligt. Folk arbetade intensivt för att begränsa elden. Det talades om, att de ibland hoppade i sjön för att blöta kläderna och svalka sig. Efter 24 timmar kom min far hem, kolsvart i ansiktet med svett skägg och rinnande ögon, halvblind av rök för att få litet mat och för att skriva telegram.

Skriv du, Sigrid, jag ser inte. Vi måste köpa kol omedelbart till dagens pris, och därför, ser du, när det i morgon kommer i tidningarna, att Sandviken förlorat hela sitt årsbehov av kol, kanske prisen stiga. Vi få skynda oss att göra upp.

Det var en lycka, att vinden låg ”från” verkstäderna, annars hade säkert det hela strukit med så eldfängt som där var, särskilt gamla tråddrageriet och de gamla kallvalsverken hoppyttrade som de låg.

Det nya kolhuset blev sedan inte byggt inne i verket utan på potatislandet utanför, och vedgården flyttades väster om stallet. En poppelallé planterades vid nya kolhuset, för att gnistor från lokomotiven och verkstäderna inte så lätt skulle smyga sig in bland kolen. En linbana byggdes för transporten av dessa till hyttkransen – ett för dåtiden modernt kolspel med korgar, som dock till att börja, med inte så sällan föll ner. Vi barn tordes inte gå under, då en korg åkte

över våra huvuden. En gång föll en korg ner alldeles bakom konsulns vagn. En annan gång fick ett av barnen Magnuson en liten spade slagen ur handen av en kolkorg.

De båda bostäderna, som hotades av elden, Magnusons och Larssons, var nerflyttade från Högbo och har nu flyttats ännu en gång, riktiga timmerhus som de är. Den förra flyttades till Klangberget vid Mossvägen den senare till Hedgrind tillika med det hus, som byggdes åt ingenjör Axel Wahlberg på 1890-talet. "Lass Ollas-gården", den äldsta på platsen, tror jag, revs utan att flyttas, då år 1904 en villa byggdes åt ingenjör Arvid Johansson på "Backens" krön med utsikt över verket. Men kolare Larssons bostad litet längre söderut står ännu kvar, även sågförman Krokströms samt ett litet hus, Poraths, som varit verkmästarkontor nere i verket. Ett relativt nytt hus finns även där. Det byggdes åt smedförman Tysklind, då "Lass Ollas", – hans gamla bostad, samhällets första skola och lånbibliotek revs. Men allt detta står nu på branten och går väl snart mot sin undergång. Verket åter upp åsen, och människorna få ge plats undan för undan.

Handeln

Torget och torghandeln

Det gamla torget i Sandviken fick aldrig det fina namnet "salutorg", vilket senare blev modernt. Det var torghandel den sista fredagen och lördagen i varje månad. Torget låg vid Storgatans södra ände omedelbart norr om dåvarande järnvägsövergång. Gatan och vägen på andra sidan järnvägsövergången kallades helt enkelt Backen, även om ju båda en gång i tiden innan bruket fanns till, hette Hedvägen, inritad på gamla kartor som en slingrande bygdeväg längs åsen. På krönet låg Lars Ollas vitrappade gård med ljusröda knutar och längre bort Seljansö och slutligen Hedåsstugan, ett rastställe för vinterfarande mellan Ovensjö och Forsbacka-Gävle. Där var också körvägen slut.

Torget i Sandviken.

Torget låg som nämnts strax norr om järnvägen och var 1870–1880 samhällets medelpunkt. På 1890-talet byggdes intill torget den nya badinrättningen. Sedan byggdes först en och sedan en annan viadukt över järnvägsspåren. Torgytan var aldrig stor, men den utnyttjades väl på likviddagarna. Även däremellan var trafiken livlig särskilt vintertid, då bönderna kom med sina kolryssar och vedforor ner till verket på andra sidan.

”Likviden” var den verkligt stora händelsen. Avlöningarna utbetalades nämligen sista fredagen i varje månad, och det visste ju allt vad handelsfolk i trakten hette, både bofasta sådana, gårdfarihandlare och bönder. Till Sandviken skulle man med sina varor och ”torget” var fritt för alla. Då blev där liv och rörelse. Man ställde upp sina stånd eller inrättade salubodar i sina fordon, som det föll sig eller på traditionella platser. Försäljningen av smör och ost t.ex. försiggick vid de låga staketen mot kanalen, där man måste trängas med hästarna, som bundits där. Dessa små ruggiga djur fick stå hela dagen med sina granna täcken, hötappar, havretornistrar och vattenpytsar, till dess gubbarna och gummorna avslutat sina affärer, hälsat på släkt och vänner, inkasserat fordringar och druckit kaffe.

Vilka var det nu som befolkade torget? Jag skall kanske börja med de kvinnliga gårdfarihandlarna som såg urgamla ut men var nog rätt unga. Vi barn

tyckte åtminstone så inbyltade som de var i kappor filtar schalar och skinn fodrade botforer som karlarna. Pälsar hade de dock inte. Det var kortvaror kaffe och bakverk, som kom på deras lott. Ville man ha tråd eller knappar måste man vänta med att köpa det tills Dal-Anna eller Dal-Stina kom till ”likviden” Den förra hade ett riktigt stånd med väggar och en lucka att öppna. Detta ”åke” stod under mellantiden på backen bakom det nuvarande badhuset. Båda dessa ”kullor” köpte eller byggde sig sedan egna fastigheter med butiker på Yttre Sandviken.

Vardagsskor köpte vi också på torget. De var liksidiga och försedda med kopparhällor på tårna samt läderremmar. Vi barn som var bekanta med kusken Liljeros, som bodde på Stationsgatan invid torget fick gå in till honom och prova skor. Så förekom stånd med manskläder mössor och hattar från Jacob Bellanders i Gävle, Lindströms och Schevelius. Dessutom märktes den rolige, munvige Romeis med sina korgar och borstar samt dalmasar i massor med sina laggkärl, slevar, vävskedar och skyttlar. Dalmasarna drog land och rike omkring i hela karavaner. Sandviken brukade de besöka någon av likviddagarna i januari eller februari. De var klädda i långa vita pälsar. Duktiga matsäckar hade de i sina skrin och de packade gärna upp sin förning i Liljeros kök, där de kunde få köpa litet varm kålsoppa och kaffe m.m. Där var det varmt och gott och skämt och humor fattades inte.

Annars fanns det ju även kaffe ute på torget. Fotogenkokarna osade hela dagen och gumman Fernström sålde struvor och annat bakverk, hemkokta karameller m.m. Husgeråd, bleck- och kopparkärl, lerkärl, källkar och enklare möbler kunde också köpas där. Slaktare stod där med sina kärror och band- och trådgummor samt dalgummor, som gjorde hårarbeten blandade sig med publiken. Där hörde man också ett och annat positiv, men annars fanns det ingen ”förojelse”.

Klockan ett då smederna kom ut från verket blev det ännu mera liv i kommersen. Det var även andra som använde sig av ”likviden”, t.ex. alla som hade fordringar att driva in; fjärdingsman Östblom och bryggare Andersson m.fl.

Torghandlarna, som i regel kom redan på fredagen hade i allmänhet bekymmer att skaffa sig logi. Många var nog de kökssoffor och sofflock som fick tas i anspråk hos vänner och bekanta dessa nätter. Som ersättning lämnades t.ex. en smörklimp eller ett par supar. Men nog blev det trångt i de hem, där man hade stora barnskaror.

Handelsbodas och varuförsäljning

Torghandeln var nog en stor konkurrent till de få fasta ”bodarna” så kallades butiker på den tiden. Vi hade Forsströms bod på Stationsgatan Abrahamssons på Högbövägen mittför Storgatan samt Ekströms vid Brednäs (Persbo). Då

fanns det ännu inte ett enda hus på Yttre Sandviken. Senare på 1880-talet tillkom bebyggelsen vid Storgatan och Köpmangatan först kallad Grundbogatan.

Till att börja med var slaktarna ambulerande. Jag minns när slaktare Sjöberg från Ovensjö kom med sin kärra till herrgårdarna. Det skedde inte bara på likviddagarna. Fisk såldes även från kärra. Sätrafiskarna och brukets egen fiskare Högberg försåg oss med den varan.

Dricka hämtades hos bryggare Anderson vid Brednäs. Till bryggeriet gick man då man skulle köpa jäst i en kvartsbutelj. Det var en kuslig väg långt bort i skogen. Det var bara vissa dagar man kunde få denna åtrådda vara. Alla bakade ju hemma på den tiden och pressjästen var ännu inte uppfunnen. Det fanns dock även gummor som bryggde dricka och sålde jäst. Till grovbrödsbaket ett par gånger om året gick det åt mycket av den varan, i synnerhet om den var tunn, vilket inte behagade bagerskorna Nyman och Bäckström, som bakade åt oss hemma i bagarstugan under matsalen (nuvarande linneförrådets syrum i Bruksgården).

Mat och kläder i de anställdas hem

Det dagliga brödet/födan

Medan jag håller på att tala om livsmedelsförsörjningen är det inte ur vägen att även nämna om ”vårt dagliga bröd” nämligen bakningen i Sandviken. Det hårda brödet (råg) knäcke- eller spisbröd, som det kallades, bakades alltid på platsen.

Några spisbrödsfabriker fanns inte förrän på 1880–1890-talen, då man kunde köpa falubröd ett rutigt, mörkt, fint bröd vilket man bjöd på, när det skulle vara extra ”fint”. På bruket fanns det därför fyra bagarstugor i varje tvättstugehus. Där fanns alltså rum med bakugn, bakbord och jäsbräden och där försiggick bakning oavbrutet höst och vår. Man köpte ett par säckar rågmjöl, eldade upp ugnen med långved, satte degen i de stora trågen kl. 8–9 på kvällen och började sedan utbakningen kl. 4 på morgonen. Vanligtvis var det två husmödrar som hjälptes åt och sedan delade baket eller också lejdades ett par gummor, som hade bakning till yrke. De fick betalt per säck. Det berättades att rallare och andra tillfälliga arbetare betalade 25 öre per säck i baklön på 1850–60-talen. Då var det ”Klangmor” i torpet nere vid mosskanten öster om åsen, som utförde det arbetet ensam trots alla barnen hon hade omkring sig i stugan. Om man kom över blod bakades det även paltbröd. Den största läckerheten var dock bärkakan.

Vid grovbrödsbaket brukade man bli bjuden av grannar och vänner på ett ”smak”. Några kakor togs undan innan de gräddades. Kanterna veks upp och så breddes tjockt med lingonsylt på innan de gräddades. Det var mycket gott i synnerhet om de var litet varma och innan de blev sega.

Vetebröd ansågs som lyx och förekom endast som kaffedopp och till helgdags. Det bakades runda bullar eller längder i hemmen i spisugnen. Något torkades till skorpor som inte heller fanns att köpa. Så bakades naturligtvis tjocka pepparkakor, då ju sirap var det enda sötningsmedel arbetarna bestod sig med. Socker var mycket dyrare.

Till maten hörde ju också – det som var allra mest värdefullt – fläsket. Grisen var ”den fattiges sparbössa” som det hette, och varje arbetare fick ha en liten svinstia bredvid vedbon, om han ville. Först snickrade de själva eller tillsammans med grannen ihop en liten kåk åt nasse.

Spädgrisen köptes på torget eller vid järnvägsstationen, där det i november–december eller i mars hölls auktion från vagn. Grisen blev då lagom färdig att slaktas till julen efter.

Snart såg det för ruskigt ut med alla de olika små kåkarna mer eller mindre väl skötta. Då tog bolaget helt resolut och byggde snygga stior med ”rum och veranda” på vardera sidan om vedbodsgavlarna. Min far kallade dem ”italienska paviljonger”, och där kunde det hållas rent med torvströ.

I november–december hörde man varje morgon så där vid 4–5-tiden, hur grisarna skrek då slaktare Engström eller Anders Elg kom och släpade ut dem till slakt och stack dem. Längre fram användes slaktmask.

För gubbarna var det ett kärt tillhåll att vid fyraskiftet eller på söndagsmorgonen stå och prata och jämföra kreaturens ”växt och förkovran”. Egendoms-känslan och sakkunskapen fanns hos de gamla bondeättlingarna, och gum-morna kunde sin konst att göra korv och sylta. Dalmasens tinor av envirke kom nu till pass. Kunde man inte bestämma vilkens nasse, som var tjockast, tog man ett snöre och mätte älsklingen över magen, slog en knut och kontrol-lerade sedan tillväxten.

Men fläsket räckte ju inte hela året. Vad åt man annars? Man köpte tunnor med salt sill och strömming och delade mellan hushållen. Så hade man sitt potatisland, en eller ett par säckar rågmjöl och en mindre dito vetemjöl, en topp socker och en kruka sirap. Det blev stommen i alla hem. Att gå och köpa för dagen kom inte på fråga, ty även de små hemmen köpte för längre tid. Bär plockades naturligtvis i mängder och syltades ofta surt, då socker och sirap var så dyrt.

Matsedeln var nog överallt salt strömming och potatis samt kaffe med smörgås (kaffet blandat med cikoria, råg eller ”knallar”) till frukost. Mid-dagen bestod av pannkaka, kabeljo, paltbröd med klimp och fläksås, ärt-mjölspannkaka, kålsoppa, ärter och fläsk, välling och surmjölk och fil, ölsupa,

saftsoppa, sill i olika former, rotmos, salt kött, fisk, hämtad ur sjön, och någon gång färskt kött, helst köttbullar. Till kvällsmat förekom gröt och mjölk, helst rågmjöls- eller korngrynsgröt. Risgrynspudding med saffran och saftsås var nog helgdagsefterrätten. Grönsaker förekom inte alls, knappast på herrgårdarna, där matsedeln i stort sett var densamma som hos arbetarna, åtminstone i mitt hem.

Mjölk hämtades hos bönderna i Högbo samt Västan- och Östanbyn eller kom från Ovansjö per järnväg eller från Årsunda per ångbåt. En del mjölk kom i små flaskor till varje hushåll, och en del mjölk delades av gummor, som antingen stod på järnvägsstationen eller ångbåtsbryggan, där de ”mätte ut” den åtrådda varan, som det var ganska ont om. Några verkligt stora ladugårdar fanns inte här, inte ens vid Högbo herrgård, som dock var den största. Bönderna hade inte många kor vardera. Jordbruket i socknen var det inte mycket med i jämförelse med de rika Ovansjö- och Valbo-storbönderna. Högbo bestod huvudsakligen av skog med små odlade bitar och små, oansenliga gårdar – en fattig bygd, innan Sandviken kom till.

Klädsel

Låt oss återvända till torget. Där fanns även något stånd med vävnader och arbetskläder. Vad som köptes alnvis var nog endast domestik till lakan (att kasta ihop på mitten), blåväv till karlskjortor och mollskinn till byxor. Grå domestik fanns väl också, men något gladare tyg minns jag inte. Nej, det var nog så, att bomullsklänningarna och även ylleklänningarna vävdes hemma. En vävstol fanns i snart sagt varje hem; det vävdes flitigt, fastän utrymmet var trångt.

Karlarna gillade inte gärna köptyg till blåskjortor, och de gick även gärna i hemvävda kläder utom till bröllop och begravning, då den fina, svarta klädesrocken togs fram. Den var en lång och stilig livrock, dubbelknäppt, Vid sådana tillfällen användes även hög hatt.

En bruksarbetare visste mycket väl skillnad på helg och söcken. I arbetet såg en smed på den tiden inte heller ut som nutidens bruksarbetare. Han hade träskor, tjocka, lunsiga, hemvävda kläder, styva av sot och olja, då han kom hem för att få sitt middagsmål. Han var även själv sotig, otvättad och skäggig.

Det var nog inte så roligt för gumman att få så mycket extra sot in i köket, men så fick hon hålla på att skura och tvätta jämt och ständigt. Det gamla talesättet, ”sot är inte lort”, var nog en klen tröst. Duschar och klädskaåp för ”personalen”, som det nu heter, fanns inte på den tiden.

Värdshuset och "Futten" och bryggerier

Som jag nog förut nämnt, låg det gamla "Värdshuset" strax söder om järnvägen i Storgatans förlängning. Det var en låg, rappad envåningsbyggnad av trä liknande de övriga bostäderna på gamla bruket, dock inte gulmålad utan grå (såvida den inte blivit det av närheten till kolhusen och verket). Där hölls hushåll för de ogifta tjänstemännen, först av en hushållerska, mamsell Nordin.

Värdshuset och Futten omkring 1900.

Sedan övertogs rörelsen av bruksbokhållare Anders Olsson och hans hustru, född Jacobsson. I norra änden av huset var en matsal och därinnanför ett rum, vilket användes som bolagets gästrum, samt den s.k. Forsbackasalen. I södra delen var kök och ett par rum för familjen Olsson, vilken så småningom blev rätt stor och flyttade till Hyttgatan. Sju barn blev det i familjen, vilka sedan kallade sig Barre. Fru Olsson var en duktig husmor. Utom det dagliga herrhushållet blev det ofta att ta emot och förpläga bolagets gäster. Något annat hotell fanns inte i samhället förrän fram på 1890- talet, då resande kunde "ta in" på kaféer och "rum för resande" på Yttre Sandviken.

Bryggerier saknades däremot varken här eller i socknarna omkring. Smeder bli törstiga, och att dricka mjölk föraktades av en vuxen karl. Nykterhetsrörelsen var i sin linda och betraktades med misstroende. Gubbarna smet gärna ut och tog igen sig mellan smältorna, kilade iväg på gångstigen öster om åsen bort till bryggeriet och hämtade en säck med öl i helbuteljer. Mötte de då "ingenjörn", kunde det bli en rätt animerad diskussion. "Vad har han i säcken?" – "Varsågod, ingenjören kan gärna få ta den". Senare blev det vanligt att dricka havrevatten om somrarna, och ett år, då det gick magsjukdomar, tog bolaget hem ett fat rödvin att blanda i dricksvattnet nere i verket.

Trafiken till bryggerierna tyckte bruksledningen inte om. Därför ordnades så, att arbetarna kunde få sitt dricka på närmare håll. Den s.k. "Futten" byggdes vid Västra porten, och herr Olsson erhöll rättigheter att försälja öl eller dricka, som på den tiden var betydligt starkare än klass I och II. Handeln därmed var på den tiden alldeles fri. Den gamla kåken, som väl stod där en 10–20 år, flyttades sedan till Kanalbanken och tjänade en tid som snickarverkstad åt pensionärer och scoutpojkar.

Ölaffären för herr Olsson blev nog, tills den stängdes fram emot 1900, en ganska lukrativ affär. "Futtolle", som herr Olsson kallades av folket, var en duktig affärsman, inte endast som bolagets skandinaviska korrespondent, utan även som privat sådan, förutseende och klok. Han köpte t.ex. stora områden i Barrsättra från Ovansjö, vilka han sedan sålde till byggnadstomter. Han byggde sig den första villan vid Hedgrind på mark, som var köpt från Seljansö.

Nöjen

Nöjena på min barndoms Sandviken (man sade alltid *på* Sandviken) går inte att jämföra med nutidens alla förströelser, sportiga eller kulturella organisationer m.m. Förutom kälkåkning och litet skridskoåkning var det ingenting utomhus på vintern. Men det var ju också endast månskenskvällar, som man kunde vara ute; i "neran" var det ju kolmörkt på vägarna. Man såg inte "handen för ögonen". Då var det bäst att hålla sig inne vid fotogenlampan.

Det fanns emellertid en förening för allt folk i Sandviken, tjänstemän såväl som arbetare. Det var "Föreningen nytta och nöje", bildad år 1873, då den nya skolan (numera Kanalgården) stod färdig. I övre salen, som gick tvärs över huset med tre fönster på vardera kortsidan, hölls aftonunderhållningar av olika slag, föredrag, konserter, tablåer samt dans en gång i månaden.

Jag minns mycket väl, när det dividerades om vem som skulle gå och dansa, mor eller barnjungfrun. De s.k. "likvidsbalerna" var lika omtyckta av bägge parter. På Annandag Jul och Trettondagen var det extra trevligt. En afton under julhelgen anordnades en särskild barnfest, då alla brukets barn var välkomna att dansa kring granen och att få påsar med bullar och karameller.

Midsommarfirandet

Sommartid däremot var det litet livligare. Förutom rodd- och segelturerna på Storsjön och kanalen åkte man med ångbåten "Emma" till Årsunda eller med båten "Anders Uppström" till Hammarby. Vid midsommartiden var det konkurrens mellan olika intressen bland arbetarna. En del ställde färden till dansbryggan och en del, "läsarfolket", följde med ångbåten till Sjöhagsgruvan, Bovik eller Årsunda, där det sjöngs psalmer och sånger.

På dansbryggan, som man då sade, spelades fiol, flöjt och klarinett; dragspel däremot mycket sällan, då dessa var små och oansenliga. Första dansbryggan byggde bolaget vid Åsgatan (nr 14), där den låg på krönet bland tallarna. Där bjöds på dricka från fat på midsommaraftonen. Ett par handfasta smeder skötte om utskänkingen och ”rättvisan”. När midsommaren var över, lades ett sluttande tak över banan till nästa år till småpojknas stora förtjusning. De åkte på baken på de hala bräderna – nöjena var små men uppskattade. Så småningom flyttades bryggan västerut först till Järngatan och sedan till Hagen samt slutligen till ”Sjömansholmen” (där epidemisjukhuset nu ligger). Men då hade bolaget för länge sedan upphört med trakteringen, som åstadkom mera bråk än glädje.

Tjänstemännens fritidsnöjen

Tjänstemännen hade sina små utfärder dels på sjön, dels till Fredrikskulle, som låg vid sjöns östra strand bortom Stensmo. Där var en liten plan, som man kunde använda vid krocketspel. Där fanns även bänkar och bord, där man kunde placera någon liten ankare med vin eller dylikt; var damerna med naturligtvis kaffe eller rent av små supéer.

Krocket-spelet var den tidens ”träffpunkt” för de ogifta ”bruksherrarna” och de unga damerna. Utanför konsulns bostad var en väl vårdad krocketplan, där åtskilliga ”par” spelades samman under de vackra sommarkvällarna.

Alla var ju kvar hemma och alltså hänvisade till varandra somrarna igenom, då det på den tiden inte fanns några semestrar, varken för tjänstemän eller för arbetare. Den första, som använde sig av 14 dagars ledighet (utom vid sjukdom), var min far år 1894 – till konsulns stora förvåning. Han tyckte, att det var onödigt att vara där borta i Öregrund så länge och ”ingenting göra”. Men sedan fick allt flera tjänstemän sina ganska välbehövlige ledigheter, då arbetet började bli alltmer hetsigt. Det var frampå 1900-talet.

Julfirandet

Julfirandet hade också sina traditioner. Förberedelserna var naturligtvis inte så bullersamma som nu. De bestod mest i julslakt och julbak i alla de hem, där man hade en nasse, litet vetemjöl och sirap till pepparkakorna. Barnen skulle naturligtvis hjälpa till med att baka både saffranskransarna, pepparkaksgrisarna och -bockarna. (Luciafirande förekom inte dessa trakter inte heller adventsljus i någon form.) Man bidade stilla och väntade, att på själva julaftonen all härligheten skulle framträda med ljus, julgran (dock inte i alla hem) samt gåvor.

Ett per dagar före jul skickade mor bud på en del änkor med barn och arbetarhustrur, som hade det särskilt svårt. De kom då med var sin korg och slog sig ner i vårt rymliga kök, gick in i rummet bredvid, där hon hade staplar av limpor, kusar, pepparkakor, fläsk, korv, lutfisk och risgryn samt inte att förglömma riktiga, stora stearinljus. Så plockade hon ner av alla sorter i korgarna alltefter familjens storlek och bar sedan ut de fyllda korgarna till gummorna med en önskan om "God jul".

När min farmor levde, var de behövande inte flera än att hennes lilla husa kunde bära omkring korgarna i gårdarna. Ett och annat klädesplagg gömdes nog i botten, så att ingen skulle se det, och där det fanns barn litet leksaker och julgranskarameller.

Så kom då julaftonen. Kontoret stängdes, och jag antar, att verket slogs igen klockan ett eller tidigare. Hyttorna måste dock vara i gång. Här på trakten var det inte vanligt med julgudstjänst redan på julaftonen, men min mor var van med det från sin födelsestad Norrköping. Hon bad den på 1880-talet anställde brukspredikanten att ordna med en liten gudstjänst i Sandvikens kyrka klockan fyra, vilken sed uppskattades mer och mer. Första året var vi så gott som ensamma i kyrkan (f.d. bönhuset). Då vi kom hem från kyrkan stod kaffebordet dukat. Granen tändes, och julklapparna delades ut av far. Till sist fick vi gröt, lutfisk och smörbakelser.

Sigrid Göransson på jullunch på Hedåsen Julafton år 1960.

Wilhelm och Julia Haglund är det sista bruksdisponentparet på Sandvikens Jernverk som Sigrid fick träffa före sin bortgång 1963.

Från vänster: Julia Haglund, privatchauffören Rune Johansson, Wilhelms och Julias dotter Gun Britt Haglund, Sigrid Göransson och bruksdisponent Wilhelm Haglund.

Kvinnan i bakgrunden är Anne-Lise Hermann, Sigrid Göranssons "sällskapsdam" som alltid fanns i närheten av Sigrid. Foto: Lennart W. Haglund.

Kyrkan, religiösa sammanslutningar

Sandvikens kyrka på 1880-talet.

Gudstjänstlivet på 1870–80-talen präglades av väckelserörelserna, Fosterlandsstiftelsens, Metodisternas och ”Waldenströmmarnas” (senare kallad Sandvikens Missionsförsamling). Mina föräldrar understödde och åhörde gärna inte bara statskyrkans präster i brukskyrkan utan även de övriga. När lektor P. P Waldenström kom hit ut från Gävle och talade i någon lokal, var vi gärna med både unga och gamla.

Det var en brytningens tid. ”Kulturradikaler” fanns även då, och den mest framträdande här var nog skolläraren. Men ”läsarna” var också radikala på sitt sätt, särskilt då det gällde förakt för nöjeslivet. ”Bönemöten”, som räckte ända till måndagarna, som andra ”frimåndagar” förekom, men då ingrep bruksledningen och hämtade ner gubbarna till verket. ”Söndag skall vara söndag och vardag, vardag!”

Julottan däremot var en samlingspunkt för alla, både ”läsare” och ”världsliga”. Egentligen skulle man upp till sockenkyrkan i Högbo på julförmorgonen. De, som kunde få låna häst och släde, for dit upp med bloss, men vi i brukspatronsgården fick vackert hålla oss hemma i vår egen kyrka eller på 1870-talet i bönhuset.

Den stackars prästen var det synd om, förstår jag nu. Den gamla brukskyrkan hade predikstolen i koret över altaret och där bakom sakristian. När folket på julförmorgonen stod packat inte endast i gången utan även ute på trappan och inne i sakristian med dörrarna vidöppna på båda hållen, stod prästen

minsann i ”blåsväder”. Jag minns, hur ljusen vid första bänkraderna och i fönstren flämtade, osade och rann, och snön faktiskt yrde in.

Kyrkvaktaren hade gått i gårdarna och samlat ihop ljusen – så enkelt gick det till. Men jag tror, att den tidens jul firades allvarligare och intensivare än nutidens, koncentrerad som den var till själva högtiden – från november- och decembermörkret till julaftonens och juldagens levande ljus.

Kommentar från redaktören:

I skriften Högbo–Sandvikens Församlings Historia 1869–1969 av Gottfrid Pontén finns en utförlig redogörelse för den kyrkliga verksamheten under 100 år.

På sidorna 42–43 i nyssnämnda skrift kan man läsa om donationen på 100 000 kr från disponent Tord Magnuson och hans hustru Elisabeth Göransson. Donationen skapade ekonomiska förutsättningar för uppförandet av en ny kyrka i Sandviken.

Dåvarande vice pastor Hugo Löwing har under rubriken ”Jag minns” skildrat hur det gick till, när den viktiga kyrkobyggnadsfrågan avgjordes på en kyrkostämma den 21 oktober 1928:

Sedan man då mottagit disponent och fru Magnussons donation av 100 000 kr och Sandvikens Jernverks erbjudande att skänka erforderlig tomtmark och då man dessutom hade ett ansevärt kapital, som hopsamlats under många år, kunde arbetet börja igångsättas. Till kyrkans arkitekt antogs professor Israel Wahlman, och den 9 juni 1930 förrättade ärkebiskop Söderblom den högtidliga grundstensläggningen, Invigningen av helgedomen förrättades av domprost G. Lizell den 29 november 1931.

Kyrkan är en basilika med tre skepp. Koret täckes av ett stjärnvalv, mittskeppet har ett tunnvalv och sidoskeppen kupolartade valv. Tre par kolonner av rödaktig sandsten uppbär valven. Altaret, som är av polerad sandsten, krönes av en av konstnär Gunnar Torhamn målade altartavla, föreställande Jesu bergspredikan.

Ärkebiskop Nathan Söderblom förrättade grundstensläggningen för nya kyrkan Annandag Pingst 1930.

Staffansstatyn i kyrkparken har skulpterats av konstnären Oscar Antonsson.
Invigning år 1948.

Sigrid Göransson skänkte Staffansstatyn till Sandvikens församling
och var närvarande vid invigningen.

Släkten Göransson intresserade sig för de frikyrkliga församlingarnas verksamhet och de ekumeniska frågorna och stödde dem även ekonomiskt. Metodistkyrkan och Frälsningsarmén på Storgatan i Sandviken.

Sjukvårdsförhållanden

Läkare, medicin, vanliga sjukdomar

Om jag skulle skriva litet om medicin, läkare och sjukvård som ett barn upplevde det 1870–1880-talet.

Det första minnet av ”apotek” var ett skåp till höger innanför dörren på brukskontoret. Där fanns flaskor med vidhängande etiketter, burkar med salva, askar med pulver och plåster. De som skötte förrådet var verkets kemist Essén (i vardagslag kallad ”majoren”, då han såg ut som en gammal knekt) samt yngste bokhållaren Björkman och sedan unge Emil Forsström. Dessa turades om att följa läkarna på rond ut i gårdarna för att ”lära sig” och höra vilka mediciner, som skulle tas fram ur skåpet då doktorn inte var här.

Det var doktorerna Holm, Hesselgren, Sehlberg och Sandberg (lasarettets läkare), som kom från Gävle och Hofors på vissa mellantider, eller då det behövdes.

De som var svårt sjuka forslades på bår in till lasarettet per järnväg. Tåget stannade då vid Tolvfors för att överlämna patienten till stadsbud, som väntade vid järnvägsövergången, då det var närmare därifrån till lasarettet än från Centralstationen. Det var nog mest olycksfallen, som forslades in till dr Sandberg.

De flesta låg emellertid hemma, t.ex. sådana som hade difteri, scharlakansfeber och jag tror även koppor och tyfus. En vanlig sjukdom var frossa. ”Tredjedagsfrossa” kallades ofta denna febersjukdom, en form av malaria. Febertermometer användes inte ännu. Det var pulsen och frysningar med hetta, som fick ge utslag, om det fanns feber eller inte. Så var det de numera benämnda ”tuberkulösa” sjukdomarna som då kallades lungdot, skrofler, höftsjuka, puckelrygg osv. Jag tror, att särskilt körteltbc var vanlig, ty då någon av doktorerna kom på besök till föräldrarna, brukade de hälsa på barnen genom att ta om halsen och känna på halskörtlarna. Den vanligaste barnsjukdomen var nog ”engelska sjukan” eller ”eltan”, som visade sig i allmän pirrighet och ”knölar” här och var.

Nå, vad fanns det för botemedel i medikamentskåpet på kontoret för alla dessa sjukdomar? Eller vad skickades ut från apoteket Lejonet i Gävle enligt de recept, som doktorn tog med sig och lämnade dit in? Ja, vad vet jag? För små sår användes häfta och melonplåster i stänger. Det breddes på en tyglapp. Så fanns det aseptin att tvätta såren med. (Den kokade dock mamma själv och förvarade i stora buteljer, ty Gahns nya patentaseptin var ju onödigt dyr.) Om det var mera än borsyra och pepparmynt däri, vet jag inte. Brännsår tvättades först med kalkliniment, och sedan strök man på en fet salva. Större sår tvättades även med karbololja, eller också lade man på en lapp med ett torrt, gult pulver på. Jag tror, att det kallades jodoform och luktade mycket illa. Lappen klistrades fast omkring kanterna på såret med kollodium. När det sedan skulle bytas förband, var det svårt att få bort gaslappen. I såret hade vanligtvis bildats var, som dock så småningom minskade. Mot bölder använde vi gröt, helst av råg- eller kornmjöl, kokt på grädd.

Mamma gjorde även ett plåster för brännskador eller för sprickor på fingrarna. Det bestod av hälften vax och hälften smör, smält tillsammans och rört, tills det kallnat, och förvarades i stänger. Det användes även för att förhindra kylskador. Mor gned in våra öron och kinder med detta preparat, då det var kallt ute. Vid förkylning eller ”magont” brukades ingnidning med olja (hälften kamferolja och hälften terpentin). Vid svårare värk fick man ett senapsplåster på magen; det doppades i vatten, fick ligga på i fem minuter och sved otäckt, därefter ”våtvärmande omslag”.

Den medicin, som användes invärtes, är det svårare att minnas. De gamla gubbarna berättade, att man fick sig en beskus ur Esséns förråd (malört i brännvin). Så fanns det ju ricinolja och bröstdroppar. Mot frossa fick man kinalösning, uppblandad med hallonsaft – ohyggligt att ta in. Mamma befriade oss därifrån genom att köpa kinapulver och lägga in det i oblat, som hon gjorde små paket av och blötte. Men det var inte lätt att svälja det heller, utan att hela satsen kom i munnen. Så fick man maltextrakt som stärkande medel. Något som kallades oljeemulsion brukades även – en föregångare till fiskoljan.

Mot engelska sjukan blev vi smorda på magen med en salva bestående av tjära, vitlök m.m., vilken såldes av en gumma. Mor trodde inte på smörjan, men väl på massagen och den varma yllepappen på magen; man fick aptit av proceduren, som upprepades varje kväll en tid framåt.

Så småningom blev ju medikamentsförrådet på kontoret för primitivt, likaså sjukvården överhuvudtaget. I början av 1880-talet kom en fast anställd läkare, dr Lind, hit. Åt honom byggdes en bostad med mottagning vid Stationsgatan, där poliklinik och sjukavdelning fortfarande är inrymda, fastän många gånger ombyggd och utökad, Jag antar, att medicinförrådet även blev inrymt i detta hus på södra gaveln, som då var mottagningslokal. Rummen mitt i huset och i västra änden disponerades till bostad av doktorn, som var ungarl.

Jag har ett minne av, att dr Lind och hans efterföljare (efter fem år) dr Melin, inte ville svara för apoteket Lejonets medicinförråd och lämna ut till bolagets anställda, som då inte endast hade fri läkarvård utan även fri medicin.

I slutet av 1880-talet byggdes nämligen en apoteksbyggnad som annex till polikliniken, ett litet rött hus mot Södra Järngatan (numera flyttat till Linnévägen nr 6). Där residerade apotekare Olin, förut anställd vid apoteket Lejonet i Stockholm. Men medicinförrådet var fortfarande anknutet till apoteket Lejonet i Gävle, vilket officiellt utlämnade ”fri medicin till Sandvikens brukspersonal” (som det stod på etiketterna) mot läkarrecept. Apotekare Olin hade dessutom ett litet förråd av tvålar, aseptin osv., som sin egen affär. Huset var rätt litet och inrymde expeditionslokal med laboratorium, ett kök gemensamt för apoteksrörelsen och hushållet, ett dagrum och ett par vindsrum. Apotekaren gifte sig samtidigt som han flyttade hit och fick så småningom fem barn, vilka växte upp i de små rummen. På expeditionsdisken stod en sparbössa med påskriften ”För Sandvikens sjuk- och begravningskassa”, och däri lades 10 öre för varje recept i stället för betalning.

I slutet av 1890-talet fick Sandviken emellertid egna apoteksrättigheter. Det byggdes då ett nytt, stort, modernt apotek med alla därtill hörande utrymmen. Apotekare Olin flyttade över till annan verksamhet inom bolaget, och den fria medicinen togs bort. Apotekare Stenström med familj flyttade in i huset, som även innehöll bostadsvåning en trappa upp.

Sjuksköterskan jungfru Hall

Till sjukvårdens begynnelse i Sandviken hör ett känt namn, jungfru Hall. I min barndom kallades de adliga, ogifta kvinnorna ”fröken”, de borgerliga ”mamsell” och folkets ”jungfru”.

I Sandviken hade vi två framstående ”jungfrur”. Det var barnmorskan Anna Höglund och sjuksköterskan Carolina Hall. Den senare var låghalt, och vi barn trodde, att hon hette Hall för att hon var halt. Egentligen var hon sömmerska och kom tidvis ut från Gävle till mitt hem för att sy och lappa åt oss barn. Hon var duktig, praktisk och hjälpsam. Att plåstra om våra fingrar då vi gjort oss illa, var hennes speciella intresse. Hon kände till många goda huskurer utan att därför vara någon kvacksalverska. Läkekonsten och läkarna hade hon stor aktning för.

Det var väl i början av 1880, som jungfru Höglund, vilken ju var särskilt bekant i vårt hem, där hon tjänstgjort varje eller vartannat år på 1870-talet, gick upp på kontoret till brukspatron eller hem till oss och sade:

Den där sjuksköterskan, som bolaget anställt och som bor i samma hus som jag (Smedsgatan nr 1), är ansvarslös. Hon lade en sjuk människa, som intagits på sjukstugan, i ett bad och gick själv bort, jag hörde, hur människan låg och skrek och gick och tog upp henne.

Sköterskan fick naturligtvis respass, sagt och gjort.

Vem skulle nu sköta de sjuka, som behövde hjälp i gårdarna eller som togs in i bolagets ”tvårooms sjukstuga” vid kanalbrinken? Far var inte rådlös. Inspirerad av mor kallade han på ”jungfru Hall” och frågade, om hon ville lära sig till sjuksköterska. Bolaget skulle betala kursen, som varade en månad, på Uppsala lasarett. Det lät hon sig inte sägas två gånger.

Efter ett par månader var hon säkert installerad i sitt nya ämbete och kom sedan att praktiskt taget sköta sjukvården i Sandviken tre decennier framåt. Hon var en utmärkt duktig sköterska efter den tidens förhållanden, praktisk och noggrann samt plikttrogen och hade intresse för att hjälpa människorna. Men hon förstod även att följa med det nya, som kom. Antiseptiken accepterade hon villigt. Sjukvården på den tiden var inte på långa vägar så komplicerad som nu. Man visste inte mycket varken om sjukdomarna eller om botemedlen.

Vi kan knappast fatta hur människorna kunde ”leva livet igenom” ännu på 1870–1880-talet, då man inte visste något om bakterier eller bristsjukdomar och inte kunde göra så enkla kirurgiska ingrepp ute på landet som t.ex. att sticka håll på en halsböld. En febertermometer fanns inte i mitt hem förrän på 1890-talet.

Jungfru Halls instrument bestod av en pincett med hornskåft och en lave-mangsspruta (inte en kanna, som hörde till senare tiders uppfinning) samt ett plåtbäcken. För övrigt använde hon de husgeråd, som hon kunde finna i hemmen. En sopskyffel klädd med papper togs som rondsål eller bäcken.

Men hon gick inte endast omkring och vårdade sjuka, hon hade ju även "sjukhuset" att svara för. Det var inrymt i samma hus, som hon själv bodde. Där var även polikliniken en tid. Själv hade hon ett rum och ett litet kök. Från lägenheten hade hon en lucka ut till de båda sjukrummen, så att hon kunde se och höra vad som försiggick där. Det dröjde nog åtskilliga år, innan hon fick något biträde, kanske först sedan huset definitivt blivit epidemisjukhus, ty därtill avancerade det till slut efter många på- och ombyggnader.

Först år 1913 byggdes den nya "epidemin", men då var jungfru Hall redan pensionerad som epidemisköterska och hade flyttat till Öregrund, där hon för sina besparingar köpt sig en stuga för ålderdomen. Det var nog hennes mening att leva livet i stillhet med sin skyddsling, en epileptisk flicka från Sandviken, men av det blev föga. Den lilla sjöstaden hade ännu mera primitiva sjukvårdsförhållanden än Sandviken. Där blev hon faktiskt både läkare och distriktsköterska så länge hon orkade.

Till slut blev dock hennes järnhälsa knäckt. Hon sålde gården och flyttade hem till Sandviken, där hon dog rätt så ensam i kräfte. En ståtlig människa var hon, aktad av alla och värderad inte minst av sin käre doktor Melin. Vännerna lät skriva på hennes gravvård: "Ärlig till själen, trogen i kallet levde hon ett verksamt liv till välsignelse för många." Hon dog 1920.

Barnmorskan jungfru Höglund

Den andra framstående "jungfrun" i Sandviken var som ovan nämnts Anna Höglund, barnmorskan (sedan gift med glasmästare Clas Nordstedt). Hon var även en prima människa och skicklig i sitt yrke. För oss barn skilde hon sig särskilt från andra kvinnor i samhället, av det hon alltid bar på en väska, vilket inte var så vanligt på den tiden. Och den där väskan var det något mystiskt med. Den hörde på något underligt sätt ihop med lillasyster eller lillebror, som plötsligt kommit i huset. Det berättades om barn, som hejdat henne på gatan och helt högtidligt nigit eller bockat och tackat för lillan, som hon burit hem. Den tidens ungar var minsann inte så underkunniga som nutidens. Mysteriet var för dem ett mysterium.

Jungfru Höglund hade tydligen ansvar för hela samhällets förlossningsvård och ytterst sällan förekom barnsängsfeber bland hennes patienter, vilket nog berodde på hennes renlighet och noggrannhet.

Jag minns henne bäst i egenskap av vaccinatris. Hon kom då hem till oss i barnkammaren och hade en mamma med en stor, kraftig baby i sällskap. Från hennes stora, präktiga koppor togs nu vaccinen på en pincett och applicerades på våra armar.

Än i dag kan jag se hennes kraftiga händer med de stilla rörelserna, hennes vänliga, gemytliga ansikte och höra hennes goda, friska skratt. Hon var en barnvän och en god hjälp och tröst för många bekymrade mödrar, förenande i sin person både barnvårds- och mödracentral. – Heder åt gångna tiders ”jordemödrar”, av vilka hon var ett praktexemplar.

Minne från Säljansö

Per Murén och Johan Östberg

Per Murén (1805–1888). Grosshandlare i Gävle från 1829; ordf. bland. stadens äldste; gav uppslag till många industriella och merkantila inrättningar, såsom Strömsbro bomullsspinneri, Gefle Dala järnväg, Norrlands ångbåtsbolag, Gefle Filialbank, anläggningen av Korsnäs träförädlings bolag. Ordf. i styrelsen för Sandvikens Jernverks A.-B., 1868–1885. Ledamot i Sjöförsvarskommittén 1861–1862, i Tullkommittén 1863–1865, i Kommittén angående organisation av Statens Järnvägars trafikförvaltning 1867–1868 och i Tullkommittén 1876–1881; ordf. i kommunalfullmäktige i Gävle; ordf. i Landstinget. Ledamot av Riksdagens borgarestånd från 1847–1848 samt därefter av Andra kammaren; v. ordf. i Riksdagens bevillningsutskott.

Seljansö egendom, vilken jag talat om i samband med den stora kolhusbranden 1890, bör kanske få sitt eget lilla kapitel bland mina barndomsminnen.

När man gick vägen söderut från ingenjör Tord Magnusons, verkmästare Larssons, kolare Larssons och sågförman Krokströms bostäder, kom man till Hedgrind. Det var en verklig grind, flankerad av två små, vitrappade stugor på ett rum och kök vardera.

Där bodde ett par dagsverkskarlar. Jag antar, att de hörde till Seljansö gård, ty stugorna låg på dess mark, även om gärdesgården gjorde en krok omkring dem, så att korna inte skulle göra visit i de små täpporna och potatislanden.

Beteshagen sträckte sig till nästa grind, som var belägen, vid den s.k. "Villan". Man fick således hoppa ur droskan och öppna grindar två gånger, då man skulle åka och hälsa på farbror Per Murén, som bodde där.

Kusken Liljeros brukade stanna med ekipaget nedanför backen, och där fanns också en grind med vilda hallonbuskar vid vardera sidan. Till höger var en göl med vass, s.k. "cigarrvass" som farbror Murén sade var ett bevis på att havet gått upp till åsen väster om Storsjön.

Man gick med förväntan upp till farbror, som tog emot på verandan, och till hans systerdotter Lotta, som bjöd oss barn på saft och kakor. De äldre fick väl kaffe, kan jag tro.

Huset var ganska litet; farbrors rum låg till vänster, så salen och där innanför tant Lotta Magnusons rum samt kök på baksidan. Dessutom fanns ett par rum "ovanpå".

Då Gävle brann 1869, flyttade farbror Murén ut även på vintrarna, till dess hans nya, stora hus vid Drottninggatan i Gävle blev färdigt. Sedan var han enbart sommargäst här ute.

Under denna tid var han ordförande i Sandvikens bolag och höll då ett vaksamt och strängt öga på det han ansåg vara icke rationellt eller för överflödigt. Gärna tog han sig en promenad fram till bruket och till sin gode vän konsul Göransson. Blev besöket sent på kvällen, skjutsades han hem av Liljeros. Det berättades, att en afton, sedan han kommit hem, kom han att tänka på något han bort säga Göransson. Han vände då om till Sandviken igen, varpå Liljeros fick spänna för hästarna ännu en gång. "Nu är fan lös", lär denne ha sagt. "Är det den lede eller Murén jag har i droskan? Gubben åkte ju nyss hem."

Murén, som var bondson från Ockelbo (Murgården hette hans hem), behöll sina enkla vanor livet ut. Han hade en stor, brun fälbhatt vinter och sommar och grå kläder. Men när det var fest, satt fracken oklanderligt med alla ordnar.

Murén var också naturälskare och hade arkeologiska intressen, vilket var ovanligt på den tiden. Men trädgårdsrabatter och sådant "bjäfs" kunde han inte med. Det fanns endast en enda liten pensélist nedanför tant Lottas fönster, "för hennes nöje", annars var det bara lingon- och blåbärsris på tomten. Men stenar i olika former och färger radade han upp på verandan, och på

sin chiffonjé hade han kuriosa, såsom trädrötter, liknande fiskar, flintbitar och dylikt.

En hel rad forngravar trodde han sig ha reda på i trakten, dels ute på Pyn-ten, dels på åsen norr om Sandvikens verkstäder, t.ex. vid nuvarande Åsgatan nr 14 och Gamla Kyrkogården. På den tiden var skogen söder om Seljansö översållad med vita backsippor om vårarna. Dessa är numera utrotade, då folk trodde, att man kunde ta av dem och plantera dem i trädgårdarna – ett hopplöst företag. En enda planta finns kvar på "Villans" tomt, där ingenjör Lindblom vaktat den väl.

När Per Murén dog 1888, övergick egendomen till jur. dr, kammarrättsrådet försäkringsbolagsdirektören, ordföranden i Stockholms stadsfullmäktige och riksdagsmannen Johan Östberg, som sades vara hans son, fastän denne inte bar namnet. Modern var pigan Helena Margareta Östberg, född 1825, 20 år yngre än Murén. Han hade dock gett den begåvade pojken en god uppfostran. Östberg med familj bodde sedan där om somrarna, tills egendomen 1913 såldes till Sandvikens bolag för en summa av kronor 200 000 exklusive villan, vilken senare såldes för 25 900 kronor till tjänstemannabostad.

Ägora sträckte sig då nästan fram till brukets stora kolhus, men hade förut även omfattat Olsbacka, See Fabriks område och Seestaden. Då Murén förvärvade egendomen, tycktes det ha varit en rätt obetydlig gård. På den s.k. "Rät-tarbacken", 1/2 km söder om nuvarande huvudgården, och därtill hörande ladugård, stall, kvarn, såg samt dagsverksbostäder, låg, berättade de gamla, ett rätt stort hus med kraftig stengrund, vilken ännu finns kvar.

Den nuvarande inspektorsgården var på 1870-talet ett envåningshus med mejeri på östra änden. Där bodde inspektor Wiberg och senare hans måg Lindström. Till att börja med bodde dock de unga i den lilla gård, som ligger mitt emot inspektorsgården, och där föddes deras dotter Olga och kanske också hennes bror Janne.

Vi barn var ofta välkomna gäster hos Lindströms och jämnåriga med deras barn. Jag minns så väl tant Minas rikliga kaffebord i den ovanligt vackra salen i inspektorsbyggnaden. Därinne var tapeterna nästan vita, och en murgröna täckte en stor del av väggarna och taket. Det var ett mycket gästfritt hem, det Lindströmska.

Sedan flyttade de till Olsbacka, en avsöndring från Seljansö, beläget nere vid järnvägen mittemot järnvägsstationen och förvärvad genom köp från Östberg. Där byggde den gamla inspektoren sig en villa, dels till uthyrning, dels till bostad åt sig själv på ålderdomen. En del tomter sålde han under hand, då marken snabbt steg i värde.

Hans dotter, fröken Olga Lindström, övertog sedan fastigheten och testamenterade den vid sin död till Sandvikens Diakoniförening, som dock sålde den senare.

Seljansö f.d. ägor är nu en viktig del av Sandvikens bruk och stad. Södra Verken, Hedgrind, Jernvallen, Örtakolonien, Hedåsen, Kyrkogården, allt ligger på den gamla Murénska egendomen. Hur det kom sig, att just denna bit av Gästrikland kom att intressera Sandvikens Jernverks första ordförande, är inte gott att säga. (Han var ju Ockelbobo.) Men genom att ha satt i stånd Seljansö förberedde han, utan att själv veta det, ett värdefullt tillskott till Sandvikens bruks område.

Högbo Bruk, några minnesanteckningar

Mitt första minne av Högbo bruk var, när vi som barn fick följa med på en liten söndagseftermiddagsåktur i den gamla ”wursten”, en sexsitsig långåka, dragen av ett par kraftiga, rätt så sävliga parhästar, vilka kördes av kusken Lars Liljeros. Vackra sommarsöndagar brukade far låta oss se litet av grannskapet. Vi åkte så långt herrgårdshästarna, som på vardagarna endast gjorde småturer, t.ex. till järnvägsstationen, orkade gå. Ett lämpligt mål var då Pyn-ten, Sätra, Ovensjö och Högbo – riktiga långfärder.

Högbo gamla herrgård på 2000-talet.

Högbö – Gamla Herrgården. I förgrunden Smedjan – Övre Hammaren.
(Gouache av Johan Fredrik Julin 1837).

Högbö gamla herrgård och ”Planska byggnaden” stod då tomma och obebodda. Den senare användes dock av en trädgårdsmästare, som bodde på nedre botten, På den övre botten förvarades lök och andra trädgårdsprodukter.

Mot söder hade han en handelsträdgård i liten skala och några drivbänkar. Jag antar, att han arrenderade trädgården av Lundebergarna i Forsbacka, som då ägde Högbö.

”Planska byggnaden” låg just där den nya herrgården nu ligger. Den revs för att ge plats åt den senare. Det var ett fyrkantigt, vitrappat tvåvåningshus med sluttande tak åt alla sidor.

Fruktträden nedanför var redan då gamla och krokiga och rosenkvarteret med sina skära, doftande, dubbla blommor rätt så förvildat. Några avläggare av dessa s.k. ”Högborosor” tog min farmor med sig ner till Sandviken, då de flyttade dit 1867. De finns ännu på gården mellan Konsul- och Gästgården, Äpplena vara också av en speciell sort, stora, runda, rätt sura, rikt bärande matäpplen, vars namn vi senare inte kunde fastställa. Vi kallade dem utan vidare ”Högboäpplen”. Vid flyttningen tog trädgårdsmästare Hansson även ympkvistar av dem ner till Sandviken.

Parken var ovårdad, som det brukar vara på en obebodd, gammal "herrgård". Lusthuset, som användes till hönsbarn, stod där som en dröm. I dikena fanns det små vita blommor, som liknade kallar allt mycket underbart för oss barn, som växte upp bland tallar, ljung och lingonris, den naturliga vegetationen i Sandviken.

Den gamla herrgårdsbyggnaden, ja, den var ju det märkvärdigaste av allt. Den gamla nyckeln hämtades hos gårdens rättare, och så fick man gå husesyn under fars ciceronskap. En trappa upp fanns ett litet rum åt gårdssidan, fyllt av gamla handlingar och kontorsböcker.

Här, sa far, var det jag bodde som ung den tid föräldrarna bodde på Högbo, först endast på somrarna men sedan året om. I de här rummen spökade det i kakelugnarna om nätterna. Kusinerna Elfstrand var vettskrämda att sova där.

Det upptäcktes flera decennier efteråt, då kakelugnen revs att det fanns flera årgångar uggelbon i muren. På nedre botten hade farföräldrarna sitt sovrum mellan matsalen och köket med fönster åt öster. På södra gaveln var dels en salong, dels ett vardagsrum samt till vänster i förstugan konsulns kontor. Men allt var nu tomt och kusligt, rätt förfallet. Längre fram i tiden bodde där om somrarna i rätt provisoriskt möblerade rum släktingar till Lundebergs i Forsbacka.

Det var ca tio år, som familjen Göransson höll till på Högbo, från mitten av 1850-talet till mitten av 1860-talet. Det var en rätt händelserik och bekymmersam tid. Rederi- och grosshandlarfirman Daniel Elfstrand & Co ägde då bruket.

Dess egentliga innehavare var dock min farfar, konsul Göransson. Hans avsikt var att sätta bruket på fötter enligt moderna principer samt att skaffa ånghammare, valsverk m.m. i stället för de vattendrivna stångjärnshammarna. Det var i samband härmed, som han vid ett besök i England kom i förbindelse med Bessemer, vilket kom att helt omkullkasta hans planer på att utveckla bruksrörelsen där uppe. Nej, Sandviken var platsen nere vid järnvägen!

Under senare delen av 1850-talet kom så Högbo att mer och mer bli en jordbruksbygd och på 1860-talet flyttades allt "rörligt" ner till Sandviken, smederna såväl som de nya maskinerna. Herrgården blev tills vidare, kan man tryggt säga, bostad åt konsulinnan, min farmor, ty farfar var ju ständigt på resande fot.

Betty Göransson, f. Sehlberg. Göran Fredrik Göranssons hustru.

Om konsul Göransson har det skrivits ganska mycket, dels verklig historia i svenska järnhanteringens historia, dels många små notiser, men om henne, hans trogna hustru Betty f. Sehlberg mig veterligt ingenting.

Vem var hon och hurudan var hon? I tio års tid var hon dock "patronessa" på Högbo och gick där mellan gårdarna med sina omsorger och många gånger bekymmer. Få är de, om ens någon, som nu har ett personligt minne av henne.

Jag var bara sex år, då hon dog år 1878, men ännu minns jag hennes underbart vackra, allvarliga ögon och hennes lilla, späda gestalt. Farfar var stor och grov; farmor kunde stå rak under hans arm sägs det, men när de satt var de lika långa. Han hade så oproportionerligt långa ben och kort överkropp och hon tvärtom. Hon var en stilla men dock energisk liten kvinna. I sin ungdom hade hon velat bli läkare som en av bröderna (Johan Sehlberg sedan praktiserande läkare i Gävle), men det gick ju inte för sig på den tiden. Betty kom i stället att gifta sig med sin ungdomsvän Göran Fredrik Göransson, då han kom hem från sina studieresor i utlandet bl.a. i Amerika. Han for dit med en

av sin familjs, Daniel Elfstrand & Co seglare, då han måst lova sin mor att inte använda sig av de farliga ångbåtarna.

Det var ett vackert och stiligt par som gifte sig år 1842. Båda var från goda, ansedda och förmögna köpmanshus i Gävle. Brudgummen var särskilt elegant i sina kläder, som var köpta i Paris och London. Han ägde bl.a. en vit bonjour till sin mors stora förtrytelse. Betty Sehlberg var nätt och söt i vackra tyllbroderier enligt den tidens mode. De inredde sitt hem vid Drottninggatan i Gävle i ett hus, som brann år 1869, men långt före branden hade de flyttat till Högbo. Alla sex barnen föddes dock i Gävle tätt, tätt, fyra pojkar och två flickor.

Gävle hade på den tiden genom sin rederiverksamhet och sina skeppsvarv stor utrikeshandel, och pojkarna i staden blev för det mesta sjömän eller uppfostrades till "redare" eller grosshandlare. Det fanns visserligen ett praktiskt gymnasium, det som nu kallas Borgarskolan, men min farfar tyckte antagligen att den inte gav tillräckligt med språkkunskaper åt pojkarna.

Farfar bestämde sig för att de tre äldsta sönerna skulle gå i skola utomlands, vilket var mycket vanligt, då skolväsendet i Sverige inte var tillfyllest för utrikeshandelns män. De skickades år 1856 till Christiansfeld, en Herrnhuterskola i Schleswig. Den äldste, min far, var då 13 år och fick ta ansvaret för bröderna. Farmor grät och var förtvivlad, berättades det och det får man inte undra på, så små parvlar, som inte ens fick komma hem under ferierna. Därute fick de först lära sig tyska, och senare flyttade de till Lausanne i Schweiz. Det var goda skolor för alla ämnen utom för svenska språket, svensk historia och svensk geografi.

När Henrik, Ernst och John reste ut, var de "förmögna" pojkar, men snart vände sig bladet även för dem. Det kom handelskriser, och både deras fars firma och han personligen kom på obestånd. Vänner och släktingar hjälpte till, så att pojkarnas skolavgifter kunde skickas ut och pojkarna sålunda fick fortsätta sina studier utomlands.

Carl Albert Göransson (1850–1884). Föräldrar: Konsul Göran Fredrik Göransson och Catharina Elisabeth Sehlberg. Ingenjör vid Sandvikens Jernverk 1877–1882. Gift med Anna Maria Eneström.

Anna Maria Eneström (1856–1925). Gift med Albert Göransson.

Ester Göransson (1878–1963), dotter till Albert och Anna Göransson.

Men hemma drogs alla onödiga utgifter in, och fru Betty fick bekymmersamma dagar. Under dessa år levde familjen på Bettys arv efter föräldrarna. Hennes far hade vid giftermålet skrivit allt på henne, då han ansåg mågen vara en smula spekulativ (enligt Elisabeths utsago).

Det berättas, att före kraschen hade hennes man köpt henne en päls (äkta säl) i England samt en vacker porslins- och glasservis att användas vid festliga tillfällen i deras hem i Gävle. Allt blev betalt men hann inte packas upp; och servisen blev stående i sina packlådor tillika med pälsen i tjuugo år. Troligen var det vid Bessemerfesten år 1883 i Sandviken, som de först kom till användning, eller vid Elisabeths bröllop år 1879; inga kalas och ingen lyx förekom, förrän konsulns affärer blivit ordnade. De små, hemmavarande barnen skulle inte ens få några julklappar och inte någon julgran under de svåra åren. Men vännerna, särskilt grosshandlare Per Murén, kom ihåg dem med gåvor.

Högbo hade, de första åren Daniel Elfstrand & Co ägde det, använts enbart som sommarnöje för farfars familj, men så småningom flyttades "Gävlehemmet" dit på allvar. Det blev farmors verksamma tid mitt i alla bekymmer. Hon hade inte endast bekymmer för pojkarna, som hon inte fick se på flera år, utan också för sin mans förhoppningar och nederlag beträffande bessemexperimenten. Sedan kom också Högbobolagets konkurs år 1866.

Farmor var en stilla, from människa och säkerligen ett gott stöd för sin energiska, men rätt koleriske man. Det berättas, att han brusade upp för småsaker i hemmet, men de stora motgångarna tog han med undergivet lugn.

Livet på Högbo tedde sig enkelt och allvarligt. De tre små barnen, Josefine, Elisabeth och Albert, läste delvis för en guvernant och delvis för en "magister". Den sistnämnde bodde i en senare till Sandviken nerflyttad bostad vid ån, till vänster om vägen upp till övre hammaren. På vintern gick barnen i skola i Gävle och bodde då hos sin morfar, grosshandlare Sehlberg.

Farmor var tydligen en god hjälp för sjuka och fattiga där uppe på Högbo. Det berättas historier om hennes sjukvård; hon var inte ens rädd för smittkoppor och koleran. Dessa sjukdomar uppträdde sporadiskt just dessa år. Hon hjälpte till vid eldsvådor och andra olyckor. När Högbo Överby brann, sades det, att det var hon som satte stopp för den "röda hanen" genom att låta riva ner tyget kring badhuset och använda det till brandsegel på "klockare" Wikholms tak. I bygden berättades det, att "Klockarns" hus inte brann, därför att han satt på taket och sjöng psalmer – men han hade också en hink med vatten bredvid sig!

Vilka var då de människor Betty hade omkring sig? Inspektör Magnusons och senare inspektör Öhmans, berättas det, samt prästerna Hedlund och Ekström med familjer, guvernanterna Agnes Ahrén och Henriette Laurin och sytanten Thilda Hedlund, en barndomsvän till farmor. Sina systerdöttrar, flickorna Elfstrand hämtade hon gärna ut från staden. De var föräldralösa

och bodde antingen hos sin morfar eller hos sin morbror Carl Sehlberg. Från Forsbacka kom ungdomarna Lundeberg; Christian Lundeberg senare gift med farfars systerdotter, Anna Elfbrink.

Dottern Josefin, som en tid vistades hos släktfamiljerna Wahlberg, Sprinchorn och Sebardt i Stockholm, gjorde där bekantskap med Wilhelm Sebardt, som vid den tiden ärvde apoteket Lejonet efter sin morbror Sprinchorn. De två förlovade sig i unga år på Högbo. Det sägs, att han friade i bersån på vägen mellan herrgården och "Planska byggnaden" (den står visst kvar än och kallas för förlovningsbersån).

Carl Wilhelm Sebardt (1841–1918). Föräldrar: klädeshandlaren Carl Fabian Sebardt och Carolina Margareta Sprinchorn. Innehade från 1865 hovapoteket Lejonet i Stockholm. Ordf. i Apotekarsocieteten 1878–1906. Inlade förtjänster inom apoteksväsendets utveckling såsom apoteksprivilegiemas övertagande av staten, den farmaceutiska undervisningens höjande, apotekarnas pensionering m.m. En av grundarna av Apotekarnas Mineralvattenfabrik samt ordförande i dess styrelse. Stadsfullmäktig i Stockholm. Kyrkovård i Jacobs församling. Ledamot av styrelserna för Sundsvalls Enskilda Bank och Sandvikens Jernverk, ordförande i den senare 1910–1916. Gift med Josefina Göransson.

Det var ett glatt och enkelt liv, som fördes av ungdomen, man roade sig med enkla medel. Det framfördes tablåer, skrevs visor och lektes lekar. Särskilt var Thilda Hedlund road av att ställa till litet trevligt för ungdomen på födelsedagar och vid andra särskilda tillfällen.

En gång, när farfar kom hem från England, skulle han ju som vanligt firas med blommor och sång, men glädjen blev kortvarig, då han kom hem med nerslående underrättelser. Farmor måste tysta ner de utklädda, små sångerskorna.

Det var inte bara barnen, som roade sig på herrgården. De andra var nog också med. Särskilt på midsomrarna var det fest och dans på gården och öl i tunnor. Under de stora träden i nordvästra hörnet av gårdsplanen stod soffor, stolar och bord, och där brukade man sitta om kvällarna efter dagens arbete samt vid "kaffedags" på eftermiddagarna? Damerna satt nog också där med sina handarbeten vackra sommarkvar.

Under hela första nyanläggningstiden vid Sandviken bodde familjen kvar på Högbo. Först efter första bolagets driftnerläggelse flyttade man ner, hösten 1867. Det var ett omväxlande liv, fyllt av intressen och spänning; resande kom och åkte; svenskar och engelsmän, fackmän och icke fackmän. Järnvägsstationen låg då vid Jädran och Högbos vagnshästar hade en bråd tid. Det var ständiga skjutsar till stationen eller till Sandviken, där "herrarna", d.v.s. konsuln och ett par av hans nu hemkomna söner samt inspektör Öhman hade sitt dagliga arbete i provisoriska lokaler (banvaktstugan och den nerflyttade trädgårdsmästarebostaden, numera Åsgatan nr 1).

Farmor fick en bråd tid. Det var matsäckar och dubbelt hushåll samt obegränsad gästfrihet mot alla resande. Obekvämt hade hon; ingen vattenledning i huset och källaren låg under "Planska byggnaden". En isdös fanns nog vid mejeriet, men ändå!

Det berättas, att farmor en gång med stor möda hade kommit över kött och kokat buljong till en gästmiddag. När den skulle tas in, befanns det, att "piggen" slagit ut spadet, som väl inte "var något att ha".

Kanske det var vid bröllopsmiddagen, då äldsta dottern Josefine gifte sig. Till brudgummens stora ledsnad fick bröllopet inte äga rum, förrän jakttiden börjat, så att man kunde få fågel från skogen och trädgårdsprodukter till middagen och åt de släktingar, som kom resande. Det var ett stilla, rätt allvarligt bröllop med vigsel i Högbo kyrka år 1866, eftersom de tunga molnen hängde över det nystartade Högbo bolag, som nu måste inställa sina betalningar. En ljusning var dock, att den unge brudgummen, apotekare Wilhelm Sebardt, inte bara var en utmärkt präktig man utan även hade det ekonomiskt bra.

Det stora nödåret 1867 var nog särdeles bekymmersamt för farmor som husmor. Jag antar, att hon tänkte särskilt på de hem nere i Sandviken, som inte endast saknade arbete, då "verket stod", utan även led hårt av bröddris-

ten. Hon hade helt säkert sitt finger med i de skrivelser, som växlades mellan Sandviken och konkursförvaltningen, om att satsa pengar åt folket för inköp av mjöl från Ryssland.

De gamla talar om att konsuln tog hem ”mattor” med mjöl eller spannmål. Jag antar, att det var mycket grova säckar av linne, som användes som emballage. Dessa användes sedan som gångmattor.

Många sandvikare och även ”högbyggare” fick under dessa nödår, 1867-68, gå efter landsvägarna och försöka sälja litet kram för att få en matbit åt sig och sina barn. Några stannade kvar i Sandviken och sysslade med litet hantverk, som t.ex. gjutning av askkoppar och ramar till små rakspeglar. Nöden var förresten svår i hela Sverige – kristid och missväxt!

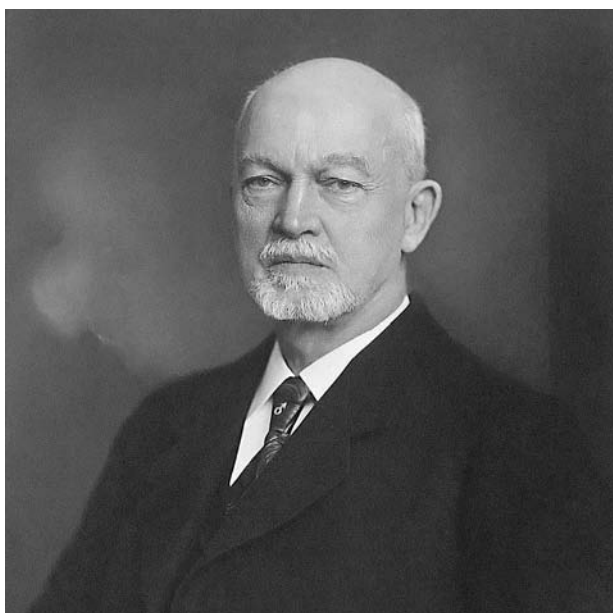
De gamla brukar även tala om de matkorgar konsulinnan hade med sig, då hon besökte arbetarhemmen, i all synnerhet om någon låg sjuk i Högbo eller i Sandviken. Jag minns, att hon brukade åka i en liten täckvagn, väl omstoppad med filtar, eller i en nätt enbetskläde, som sades vara hennes egen.

Farmor brukade även ta sig en liten promenad till en trädgårdssoffa ”konsulinnans soffa” placerad i närheten av nuvarande Bruksgården, där hon hade utsikt över sjön. Trots sin ohälsa levde hon i tio år i Sandviken och hann nog se litet grönska växa upp i ”sandöknen”.

Hon saknade mycket det vackra, idylliska Högbo, som låg henne och barnen varmt om hjärtat. Där hade hon upplevat både glädje och sorg. Den yngsta dottern, som växt upp där, hade nog på senaste tiden allra mest kärlek till det gamla stället. Hennes tankar gick ofta tillbaka dit, och hon tyckte om att ibland återse sitt barndomshem, trots att det varit i främmande händer i flera årtionden.

Högbo Bruk efter år 1913

Så en dag var det gamla bruket, nu uteslutande bestående av jordbruks-egendomar men med mycken skog, till salu. En dag 1913 ringde det på vår tamburdörr rätt sent på kvällen, och vilka kom då? Jo, ”Elisabeth” med sin man, Tord Magnuson; faster strålande glad, han litet mer betänksam. ”Vi komma för att berätta, att vi köpt Högbo.” Glädjen blev stor bland oss, mor och mina syskon (far var då redan död), över att faster skulle få tillbringa sin ålders dagar på sitt älskade Högbo. Vi riktigt kramade om farbror, som gjort detta för faster. Den affären var nog inte heller så dålig. Just då var han disponent för Sandviken och behövde en plats att dra sig tillbaka till då han en gång skulle lämna sin tjänst. Jorden var bra och skogen värdefull. Där fanns tomter att sälja åt sandviksarbetare till egna hem – inte heller att förakta!

Tord Magnusson (1851–1929). Bruksdisponent.
Styrelsens ordförande 1916–1928. Verkställande direktör 1910–1920.

Nu blev det ett planerande och ritande. Skulle den gamla herrgården sättas i stånd eller ett nytt boningshus byggas, det var frågan. Faster hade nog helst velat ha det gamla hemmet tillbaka, men det befanns att det skulle bli svårt att få det moderniserat med värme och dränering för sanitetsanordningar så lågt och dessutom så nära ladugården som det var beläget. Så byggdes den stora ”Nya herrgården” som den kallas, med stora utrymmen och många gästrum, så att de fem gifta barnen och barnbarnen skulle kunna tas emot vid helger och dylikt.

Det blev en ganska kort renässans för Göranssonskt-Magnusonskt familjeliv där uppe. Femton-tjugo år är ju ingen ålder för ett gammalt bruk eller en ny herrgård. Disponent Magnuson dog år 1929 och hans hustru annandag jul år 1933. Men den tid faster Elisabeth bodde där uppe, levde hon ett intensivt liv som ”godsägarfru”.

Hon byggde bastu åt folket och såg till, att trädgård och växthus kom i gott skick. De gamla äppelträden sköttes om, och lusthuset blev åter lusthus, där bygdens ungdom tog sig en sväng, särskilt vid midsommartid. I det nya husets källare ordnades arkiv, där gårdens och familjens gamla handlingar samlades och katalogiserades. Faster hade stort nöje av att forska i de gamla papperen och göra anteckningar.

Gamla herrgården öppnades, nödortfött möblerad, för sammankomster av olika slag, till Husmodersföreningen och kyrkliga föreningar m.m. Vid "Micks-mäss" användes den för den bygdemiddag, som traditionsmässigt ordnades av Högbo kyrkliga syförening. Faster brukade gärna vara med. Hon gick där och språkade med de gamla "högbyggarna" om gammalt och nytt. Det var en fläkt från den gamla tiden!

Med vemod brukade hon säga:

Vad skall bli av allt det här, när jag är borta? Mina barn har var och en sitt; de slår sig inte ner här. Det nya huset blir väl en inrättning av något slag, kanske barnhem eller idiothem?

Några somrar användes det dock av äldste sonens (Ivar) familj som sommarställe. De bodde annars nere i Sandviken vid Åsgatan.

Men så kom kriget och med det även något verkligt tragiskt. Efter att ha rekviderats för militärt ändamål blev herrgården läger för en massa flyktingar, olyckliga människor utan hem och fosterland, som fick en fristad där tillsvidare.

År 1944 kom en ström av balter av olika nationaliteter, vilka hade kommit i småbåtar över till Sverige undan ryssarna. Strax före krigsslutet våren 1945 kom det en kontingent kvinnor, hämtade från de tyska koncentrationslägren av Svenska Röda Korset. Båda grupperna tyckte de kommit "från helvete till himmel", då de fick slå sig ner i den rymliga, väl ombonade herrgården och den vackra trädgården, omhändertagna samt bespisade av vänliga människor.

Det blev en verklig uppgift för de annars rätt så isolerade Högboborna att hjälpa till i lägret, och på samma gång fick de en fläkt från den internationella världen. Livet där uppe blev ju emellanåt väl livligt och bråkigt.

De olika nationerna och raserna hade ibland svårt att samsas, nervösa och upprivna som de var och med en oviss framtid framför sig, skilda från sina anhöriga och utan arbete. Så småningom blev en del inlemmade i svenskt arbetsliv. Andra reste "någonstans" ut i livet igen.

Högbo herrgård hade fyllt en rätt så oväntad uppgift, som min gamla faster inte kunnat drömma om. När hon gick bort, blev en epok av gammaldags herrgårdsliv på Högbo definitivt avslutad. Från att hela sitt "liv" ha ägts av egendomsherrar eller s.k. släktbolag, kom nu Högbo bruk över till det "allmänna", som termen heter, och förvaltas som ett helt samhälles egendom och, som man får hoppas, till dess båtnad.

År 1945 sålde nämligen familjen Magnuson Högbo till Sandvikens stad, sedan de definitivt flyttat från trakten. Stadsförvaltningen har dock fortfarande intresse för att den gamla herrgården bevaras i sitt ålderdomliga skick. Den

har införskaffat ritningar för restaurering, godkända av länsintendenten, och ställt i utsikt att, då tiderna det medger, låta ställa i ordning den som samlingslokal för Högbos invånare. För ändamålet har även donerats en del medel från de gamla släkterna, som en gång i tiden bott och verkat där.

Och härmed avslutar jag nu mina minnesanteckningar från det gamla Sandviken och dess omnejd.

Minnesanteckningar nedskrivna år 1949

Av Sigrid Göransson

Socialt arbete

Våren 1949 anmälde min goda vän och jämnåriga Kerstin Hesselgren, f.d. yrkesinspektris och dito riksdagskvinna att hon gärna ville komma till Sandviken med ett tjugotal personalkonsulenter, se bruket och höra mig berätta om socialt arbete här under gången tid. Besöket kom till stånd, och samvaron formade sig till ett samtal mellan Kerstin Hesselgren och mig i Åsgården: ”Minns du det och det, våra tankar då och överläggningar med varandra i dessa vardandets tider?” Det var planer, men ingen planhushållning, man tog uppgifterna alltefter som de kom på.

Riksdagsledamoten Kerstin Hesselgren och Sigrid Göransson.

Kerstin Hesselgren var den skolade yrkeskvinnan, en av Sveriges första skolkökslärarinnor, jag däremot var ingenting, bara en vanlig hemmadotter, men jag hade en ”hemmaplan” att arbeta på och fick där för brukets räkning utföra ett visst pionjärarbete tillsammans med min far och längre fram med min broder. Jag lovade vid detta tillfälle att försöka nedskriva mina minnen och erfarenheter – om det nu gick. Ett försök görs nu i all anspråkslöshet.

Sociala åtgärder på "Konsulns" och "Brukspatrons" tid

"Socialt arbete" är ett begrepp, som inte förekom i 1890-talets bruksrörelser. Engelsmännen hade kreerat ett annat, "wellfare work", men detta gav alltför mycket en smak av välgörenhet för att passa svenska förhållanden, i synnerhet bland järnverksarbetare, vilka ju brukade kallas "arbetarklassens adel".

Min farfar, gamle konsuln, brukade även säga:

"Sandvikens arbetare är inte några stackare, som behöver omhändertas, de är medborgare i samhället."

Då han planerade bostadsområdet för det nya bruket tänkte han sig för varje arbetarfamilj en lägenhet på ett rum och kök med egen ingång och en trädgårdstäppa, vilket var ganska ovanligt på den tiden. Enligt fröken Hesselgren skulle han även ha sagt till hennes far, doktor Hesselgren i Hofors, att han avsåg, att såväl arbetarnas som tjänstemännens och Chefens bostäder skulle vara av samma yttre typ. Detta blev även förhållandet, tills hans egen bostad – mot hans vilja men på sönerns inrådan – byggdes om för att man bekvämt skulle kunna ta emot bolagets gäster.

Man kan ännu idag se, att Konsulgården är tillbyggd mot norr. De första, som bebodde huset, var engelska montörer, vilka satte upp de nya maskinerna åren 1863–1864. Först år 1866 flyttade konsuln in med sin familj, och 1875 byggdes huset till.

Konsul Göransson, liksom hans hustru, hade en medfödd känsla för "folkets bästa", men han fick nog också en del liberala idéer med sig hem från England. Det var visserligen där den tidens stora omvälvningar inom arbetarvärlden ägde rum – på gott och ont; en hel del fanns dock där att hämta ifråga om bostadsförhållanden. Konsuln byggde exempelvis en arbetarbostad med kök på nedre botten och sovrum ovanpå, en typ som emellertid snart övergavs såsom obekvämt.

En nyanlagd industri på landet hade helt andra behov än en motsvarande anläggning i en stad. En framåtsträvande brukschef måste vara både industriman och samhällsbyggare; så var det 1880–1890, och så är det ännu. Men den tidens brukschefer hade inte samma möjligheter till hjälp som nu. För det tekniska byggandet fanns då ingenjörer och tekniker, men för det samhälleliga och sociala arbetet fanns inga fackmän att tillgå. Det blev också helt olika ordnat vid de nya industrierna i landet, beroende till stor del på brukspatrons eller sågverksdisponentens personliga förmåga att dela sitt intresse mellan dessa båda verksamhetsområden.

Det hos min farfar och min far medfödda intresset för socialt arbete, som

de själva kallade ”att ställa för folket”, har även gått i arv till min bror. Det grundläggande för socialvården är ju bostadsbyggandets planering och sjukvård. Att här gå in på de olika bostadstyper, som existerade vid industrierna i landet 1880 – 1890, skulle föra för långt. Och vad den tidens provinsial- och distriktsläkare mäktade, kan jag som lekman inte yttra mig om. Minnet är inte heller en alltför pålitlig källa att ösa ur. Därtill kommer, att man efter fyrtio–femtio år ser helt annorlunda på många saker än vad man gjorde, då det nya kom till och planerades. Vad som förbereddes och utfördes, särskilt av min far på 1870–80-talen, har jag redan skrivit om.

Min uppgift skulle nu vara att försöka återge, hur socialvården fortskred under 1890-talet och i början av 1900-talet. Så småningom övertog ju ”det allmänna”, d.v.s. stat, landsting och kommun, ansvaret för samhället. Sandvikens bruk blev en stad bland andra städer, och brukspatron är inte längre ”patron” utan har ersatts av olika nämnder inom den kommunala förvaltningen. För dem som nu styr i städer och tätorter, är det svårt att förstå, hur vi tidigare kunde reda oss utan hela denna apparat.

Jo, i den gamla tiden levde man mer primitivt och på känn, Man tog uppgifterna, som de kom. Livet var mycket enklare, och man kunde överblicka situationen bättre – kanske därför att man själv måste tänka helt utan divisionsansvar. Misstag blev ju begångna då som nu, men hade man tur, blev det något.

Ett ordspråk, som min far brukade använda, var: ”Gagnar det staten, så slå till”, och han ”slog till” fort och utan stora utredningar, oförsiktigt, tyckte många, men så blev det något gjort. Han planerade personligen en hel del, hade inte ens en sekreterare på sitt kontor, som renskrev hans PM. Han skisserade själv nybyggen i samhället, såsom hotell och svinstior, badhus och sanatorium, köksinredningen i hushållsskolan, mathämtare, teatersalong m.m. Smått och stort om vartannat.

Redan som barn fick jag följa honom på hans promenader, ”se på byggen” och kliva på stegar i de nya bostäderna, På 1880–90-talen byggdes det regelbundet några nya arbetarbostäder varje år.

”Så länge vi bygga sådana, går verket bra”, brukade han säga ”det är en barometer på utvecklingen”. Dessa år var det som de s.k. ”tvåvåningarna” kom till: Järn-, Göt-, Bessemer-, Konsul-, See- och Valhallagatorna. Han var missnöjd med att trädgårdarna krymptes ihop, fast barnskarorna växte. Men gatorna var ju ganska lugna lekplatser på den tiden och planterade med träd.

Jag minns två hus bredvid varandra med 16 lägenheter, i vilka barnantalet uppgick till 100. De lägenheter, som hade ett extra litet rum ovanpå den nedre förstugan var särskilt eftersökta. Ja, så var det här på den tiden, och det ansågs väl beställt i jämförelse med andra bruk eller sågverk.

Det är inte min mening att skriva en historik över socialvården i Sandviken. En sådan finns redan i boken "Ett svenskt jernverk". Jag vill endast ur minnet delge några personliga upplevelser, kanske inte ens i kronologisk ordning, Data och ekonomiska redogörelser för inrättningarnas tillblivelse är ju även onödiga. Det finns andra källor för den saken, likaså för olika förenings och nämnders historia.

Socialekreterartjänst

Vad hade nu en föregångare till nutidens kvinnliga personalkonsulenter att göra? Ja, det var mest att vara till hands och ta ett tag där kvinnlig erfarenhet behövdes, "kvinnfolksgöra" så att säga. Det skulle anskaffas handdukar till badhuset, gardiner till kontor, möbler till hotellet. Det skulle ordnas med städerskor, och rengöringsmaterial skulle inköpas. Allt sådant sköttes till att börja med av brukspatrons dotter. Men uppgifterna växte med de sociala inrättningarna. Jag måste ha någon sorts befogenhet att handla på bolagets vägnar, särskilt vid anställande av personal och inköp av förnödenheter.

En avlönad socialekreterartjänst inrättades då, först lydande under disponenten, sedan under socialkamreraren. Min bror, K.F. kallad, blev min första chef, sedan kamrer Ruben Oldberg. Chefskapet blev inte tungt. Vi arbetade som goda kamrater och hjälpte varandra i de mest olika situationer. Kamrerarekontoret blev så småningom taget i anspråk för många olika ändamål. Det blev en "klagomur" för många, som hade bekymmer i fråga om bostäder och behövde hjälp med fattigvårds-, sjukkasse- och intressekontorsfrågor.

Livsmedelsfrågor under första världskriget

Under första världskriget fick detta kontor en extra belastning genom uppdraget att skaffa hem livsförnödenheter. De större industrierna hade möjlighet att få tilldelning för sitt folk, innan ransoneringen med kort av alla slag kom till.

Som jag den tiden deltog i arbetet inom Statens Folkhushållningskommission i Stockholm, kunde vi hålla oss á jour med varutillgången – och med varornas försvinnande för att inte säga förstörande. Allt detta var ju saker, som särskilt rörde husmödrarna, och med dem hade jag mycket att göra mellan mina stockholmsresor, som ägde rum två gånger i veckan. Bristerna och svårigheterna under första världskriget var mycket värre än under det andra.

Att resa ner till Stockholm på sammanträden var nästan ett äventyr. För att vara i Stockholm mellan kl. 10 och kl. 5 på dagen måste jag ligga två nätter på hotell i Gävle. Tåget, som ofta var oeldat, behövde 4–5 timmar för resan från Gävle till Stockholm. Loken måste på grund av kolbrist eldas med ved. Maten på restaurangerna var usel, inte minst frukosten på tåget. Bröd och socker fick man ha med sig i en påse.

Vi kvinnor, som satt i Folkhushållningskommissionens Kvinnoråd, brukade luncha tillsammans vid en kopp cikoria- eller rödbetskaffe och ett par ”sågsåpsbakelser” på ett konditori i Storkyrkobrinken. ”Ska vi någonsin mer få dricka riktigt kaffe och äta en vetebulle?”, var då en suck, som kom från hjärtat på oss – vi som på papperet rörde oss med matvaror för miljoner kronors värde. Allt fördelades ju centralt av kommissionen – den privata handeln var till stor del satt ur funktion.

Sandvikens Kvinnors Livsmedelskommitté

För att kunna hjälpa husmödrarna här hemma bildade vi Sandvikens Kvinnors Livsmedelskommitté, som i sin tur sökte hjälpa den lokala livsmedelsnämnden, i vilken kamrer Oldberg var ordförande. Vi måste även lugna de oroliga matmödrarna, så gott vi kunde. Kanske skedde detta mest genom upplysning om livsmedelsläget vecka efter vecka. Att försöka få hem lite korv, paltbröd eller ärtmjöl, en vagnslast potatis, kobbekött osv., var inte lätt. Jag minns, att en gång hade jag under en vecka för min egen del sparat ihop en halv liter mjölk, som jag tog med till Stockholm som en present till min systers små barn.

Sandvikens Husmodersförening

Då kriget var slut, fick kvinnokommittén leva vidare som Sandvikens Husmodersförening, en organisation, som anslöts till riksorganisationen.

S.H.R., vilken i sin tur ledde sitt ursprung från Folkhushållningskommissionens Kvinnoråd, Kamrerarekontoret och Husmodersföreningen blev med åren två samlingspunkter, där allt socialt arbete strålade samman och varifrån trådar gick ut åt olika håll. Här diskuterades många problem. Önskemål från hemmens värld kom fram på båda hållen och blev föremål för gemensam diskussion. Även kritik av olika åtgärder förekom öppet och ärligt. Bolaget understödde med lokaler och anslag till kurs- och föredragsverksamheten inom såväl Husmodersföreningen som andra sammanslutningar. Kamreren och socialsekreteraren måste ta ställning till en hel del av dessa olika frågor och många gånger ordna dylika saker gemensamt med andra intresserade parter.

Kommunala Bildningsutskottet

Kommunala Bildningsutskottet t.ex., en organisation för föreläsningar, konstitställningar och aftonkurser, kom även att beröras av min sociala verksamhet, fastän detta utskott är en från bolaget helt fristående organisation, som dock i likhet med många andra sammanslutningar, får anslag därifrån.

Läsestugan i Skolparken. Den låg intill (bakom) gamla postkontoret. Byggnaden var tidigare valsverkskontor byggt år 1884, men flyttades 1908 som läsestuga. Byggnaden revs på 1940-talet, när husen Fredriksgatan 3-5-7 byggdes.

För biblioteks- och läsestugeverksamheten ställde bolaget även personal, lokal och material till förfogande, till dess staden övertog biblioteksrollen. Vi var en liten av bolaget tillsatt kommitté, som föreslog bokinköp och tidningsprenumerationer. Inte var vi så stora litteraturkritiker, kamrer Oldberg, förman A Svensson, rättare Fr. Nyberg och jag, men vi gjorde så gott vi kunde och plöjde igenom årets bokflodsrecensioner. Vårt förslag godkändes oftast, fast disponent Magnuson kanske någon gång var litet kritisk mot tidningsvalet.

Vi svarade även för ordningen inom läsestugan. I denna ingick bland annat förbud för kvinnor att utan biljett besöka lokalen, som däremot var öppen för alla män och pojkar. Läsestugan höll nämligen på att bli ett tillhåll för ungdomen, vilket var till förfång för dem, som ville ostört fördjupa sig i tidnings- och litteraturläsning. "Kvinnokorten" kunde hämtas hos någon av kommitténs medlemmar, men det var ytterst sällan som någon kvinna begagnade sig av denna möjlighet. Men nog fick kommittén lida smälek därför, inte minst jag såsom varande den enda kvinnliga kommittéledamoten.

I läsestugan blev det däremot tyst och stilla. Någon vakthållning behövdes inte. Under tjugo år tror jag, att endast ett par böcker försvann av de cirka 100, som stod på de öppna hyllorna.

Lokalen var ständigt upptagen av något eller några "manfolk". Skiftarbetarna hade där en tillflyktsort, som särskilt utnyttjades på förmiddagarna, då de färskas tidningarna kommit. Man kunde ju här ostört kasta ett öga på vad de "andra" politiska partierna sade.

Ja, så var det iordningställandet och tillsynen av de övriga sociala inrättningarna, som föll på min lott. Särskilt under de sista tio åren av min fars levnad var det ett intensivt byggande inte bara av verkstäder utan även av ”egna hem” och välfärdsanordningar. Men sådant hade inte något namn då – det ”bara gjordes”.

Jädraåparken

Det sista han ordnade var Jädraåparken, så att arbetarfamiljerna skulle ha en utflyktsplats, där det var vackert och lantligt och dit man kunde komma utan kostnad för att äta matsäck i gröngräset och, om man så ville, köpa sig en kopp kaffe. Regnskydd och gungor för barn uppsattes, vidare ordnades förråd av porslin till fester, en spis att elda i osv. Årsundavägen över Storsjön fanns ännu inte, så att hela Hedås- och Pyntenområdet låg outnyttjat utan sommarstugor och ordnade badplatser, Cyklar var för övrigt ännu inte var mans egendom. Till Jädraåparken var det däremot en lagom promenad från bruket. Man kunde t.o.m. lätt ta barnvagnen med sig dit ut. Parken användes även för andra ändamål: folkmöten, religiösa föredrag och midsommarfest med majstång och dans på en för tillfället uppbyggd dansbrygga. Den fick inte bli en permanent anläggning, för att trevnaden för de icke dansande inte skulle störas under sommaren, Den förlades sedan utanför parkområdet, där den frekventerades ett par kvällar i veckan av ungdomen.

Nu har Jädraåparken förlorat en stor del av sin uppgift, men vid seklets början uppskattades den mycket av många människor. Jag minns särskilt Barnens dags fester och söndagsskoleutflykter, nykterhets- och fosterländska föredrag med talare från när och fjärran, bland vilka märktes statsråd och ärkebiskop Söderblom. Entréavgift fick inte förekomma. Platsen skulle vara fri för alla. Jag minns även många trevliga söndageftermiddagar med vänner och bekanta vid kaffeserveringen. Kanske en och annan lycklig motorbåtsägare kom dit upp genom ån och sällade sig till sällskapet, t.ex. K.F. med gäster. Färden över Sjön och upp för Jädraåns mynning var ju så vacker.

I ån låg en liten roddbåt för räddning av eventuellt ”ifallna”. Förtöjningen var försedd med lås och nyckel samt en liten tavla med en vers, författad av dr Melin:

*Ej för lek och tidsfördriv
båten ligger här.
Räddning utav mänskoliiv
blott dess uppgift är.
Tag ej nyckeln bort från spiken!
Nödställd får inte bli besviken!*

Ja, Jädraåparken kan man säga hörde till familjevården.

Välfärdsanordningar

De s.k. välfärdsanordningarna blev ju omtalade av besökande men även kritiserade såsom onödigt ”fjäsk för arbetarna”, pjosk, sentimentalitet och onödiga kostnader osv. Min far hade den uppfattningen, att det inte endast var rätt och billigt utan att det även betalade sig att ordna för de anställda, vilket andra arbetsgivare gärna kunde lära sig.

Vi som sysslade därmed, var inte särskilt roade av att reportrar kom och ”upptäckte” Sandviken och broderade ut och skrev dumma artiklar om oss och om arbetarna, vilka senare förresten alls inte var trakterade av att betraktas som ”välfärdsobjekt”. Jag minns en gång, då det lokalpatriotiska fotbollsintresset var på sin höjdpunkt och en stockholmstidning skrev några överlägsna berömmande ord om det där ”lilla sågverkslaget i Gästrikland”. Hur förgrymmade blev vi inte alla. Det var på den tiden, då Dunker och ”Boben” hade sina stora framgångar och en tjänstemannafru skrek över planen: ”Älskade Dunker skjut”. Ja, det var långt innan Jernvallen kom till och Sandviken blev allmänt känt för sina sportprestationer.

Ibland gladdede man sig dock åt värdefulla besök. Jag minns, när det 1909 var en tuberkuloskongress i Stockholm och några utländska läkare kom hit och besåg med gillande sanatoriet, som ju var ganska unikt ordnat, liggande vid sjö och i själva samhället samt iordningställt mer som ett hem med enskilda rum och egna kläder än som en inrättning, fast det var byggt för ”arbetare”.

Det som den gången förvånade särskilt några fransmän var en gymnastikuppvisning i bolagets nya gymnastiksal. Vanlig fristående motionsgymnastik. Männen var klädda i den brukliga gymnastikdräkten, vita byxor och tröja. ”Är det där verkstadsarbetare och inte akademisk ungdom?”, var deras förvånade fråga. ”De se ju ut som gentlemän. Och vilken hållning och skicklighet.” Vi blev förvånade över att detta föreföll så märkvärdigt. Uppvisningen hade ordnats helt provisoriskt för att fylla ut programmet. Badhuset beskådades väl även, kan jag tro. Det var ju inte alldeles nytt då det funnits i tio år, men det blev alltid uppskattat för sina billiga priser, vilka ännu idag är oförändrade; en krona för tolv bastubad.

Föreningen Hemarbete

Att sätta igång vävar till handdukar och förhängen till badhuset blev nog min första uppgift för bolaget, hemslöjdsintresserad som jag var. Sedan följde massor av textilier för de olika inrättningarna, hotellet, sanatoriet, hushållsskolan osv. Det var åtskilliga arbetaränkor, som på så sätt fick en liten inkomst. En liten förening ”Hemarbete” övertog så småningom arbetet därmed. Jag måste ha hjälp med att övervaka vävar och klippa till sjukhuskläder. Men förslagen måste jag utarbeta själv.

Särskilt roligt var det att komponera en ny typ av sanatoriekappor i stället för de vid folksanatorierna vanliga pälsarna, som utlånades och gick från den ena patienten till den andra. Vi gjorde vadd- och fjäderkappor med tvättbart bomullsfodral, en typ, som sedan kopierades vid åtskilliga sanatorier. Nu för tiden antar jag, att de flesta patienterna har egna pälsar på ligghallarna, varför sandviks-kapporna förmodligen kommit ur bruk.

Fredrikskulle Sanatorium

Sanatoriet blev förresten ett skötetebarn både för far och för mig. Där ordnade vi med sysselsättning för patienterna, t.ex. metallslöjd, virkning av spetsar m.m., sådant som nu fått benämningen ”arbetsterapi”. Studier och annan förströelse och underhållning, såsom föredrag, sång och musik förekom även. Det var intressant att besöka och tala med patienterna. Många välvilliga personer gick dit, särskilt de unga prästerna och frikyrkopredikanterna.

Små fester och utfärder ordnades ibland. Dagen före julafton var särskilt trevlig med festbord dukat i köket, där läkaren, prästen och jag var gäster. Tal hölls av doktorn, och någon av patienterna tackade. På Valborgsmässafton var det även fest med kaffebord, vårdkase och sång av Sångarfanan, en stämningsfull kvällsstund, fastän vemodig för de sjuka, som särskilt på vårarna var ”nere”. Vid julen däremot var de flesta glada, ty alla som möjligtvis kunde fick resa hem på ett par dagar. Det bar iväg omedelbart efter julmiddagen i slädar och senare i bilar.

Trivseln och arbetsintresset på Fredrikskulle berodde till stor del på husmor. Nummer ett bland dessa var syster Signe Ewerlöf, som helt ägnade sitt liv åt ”hemmet” därute. Hon sålde patienternas slöjdalster, som hon inspirerat dem att göra, hon lärde dem bygga stenparti i backen och plantera blommor osv.

Badmästare Sohlberg och Badhuset

Badhuset i Sandviken år 1899. Uppfört år 1897.

Sanatoriet hade första tiden en ”syssloman”, som hjälpte syster med inköp av matvaror på torget m.m. Han var egentligen samhällets badmästare, men då badhuset låg vid ”torget”, höll han ett öga på vad som kunde vara nyttigt att få ut till sanatoriet. Han var norrman och hette Sohlberg – en rejäl karl, som höll på sitt badhus och regerade där enväldigt till skolbarnens och även äldre ungdomars om inte skräck så dock bävan. De gjorde nog också vad de kunde för att reta honom, inte minst för hans halvsvenska uttryckssätt och hans många gånger roliga annonser i tidningen om badtiderna vid helgerna, då rusningen var som störst eller inrättningen skulle stängas. Badhuset leddes också oklanderligt under hans spira. Han skötte baden som egen affär i många år, till dess han gammal och trött avflyttade till Norge med sin familj. En hedersman var han.

I badhuset var priset per bad lågt, och antalet besökare stort.
Så här såg det ut 1924.

Hushållsskolan

Om jag nu skulle övergå till badhusets närmaste granne, hushållsskolan, och försöka erinra mig, hur där var. Den var också min fars idé:

Lär flickorna laga den mat, som passar en kroppsarbetande karl, inte finbakverk och finesser, som förekommer i fina hushållsskolor i Stockholm t.ex. Maten skall även kalkyleras, så att den passar på platsen samt konsumeras och kritiseras av arbetare men inte på stället – ingen utspisning i skolan.

Särskilda mathämtare med tre skålar konstruerades. De avhämtades vid bestämda tider i en lucka av kunderna, särskilt ogifta arbetare. Maten bestod av bröd eller smörgåsar, soppa och en rätt. Rikliga portioner till självkostnadspris.

Inom skolan höll vi även på med experiment och utprovning av koklådor. Särskilt under första världskriget, då det var ont om bränsle och veden var dyr, var det av intresse att få ner bränslekostnaderna inom hushållen och att söka

undvika de s.k. ”långkoken”. Hushållsarbetet borde ju även rationaliseras, då det blev ont om hjälp. Förr kunde t.ex. en husmor ute på landet stå och röra i sin korngrynsgröt flera timmar. Ett slöseri med tiden för den, som hade fullt upp med andra sysslor. Vi konstruerade olika typer av koklådor, invändigt isolerade med hö, papper, nöthårsstoppning m.m., där maten kunde färdigkoka efter ett kort uppkok. Koklådorna visade sig vara ändamålsenliga, särskilt för mat, som fordrar lång koktid eller som lätt kokar sönder. Vi for omkring och ”predikade koklåda” litet varstans och utgav recept för denna sorts matlagning. Vi hade också demonstrationer för att visa koklådornas praktiska användning.

Att koklådorna numera kommit ur bruk, har flera orsaker. Husmodern av i dag köper i stor utsträckning konserver och färdiglagad mat t.ex. ärtsoppa med fläsk. Den moderna vitaminläran fördömer vidare långkok, varför bl.a. råkost användes mer och mer. (På tal om vitaminer kan jag nämna, att i min ungdom fanns minsann inte dessa ”djur”, knappast det fina ordet ”kalorier”.) I många kök har man dessutom numera värmeskåp, som ersätter koklådorna och drar mycket lite ström. Dessutom finns tryckkokare, som nedbringat koktiden till ett minimum.

Slutligen är det absolut nödvändigt för en modern husmor att genom en rationell uppläggning förenkla det husliga arbetet, om hon utan hjälp ska hinna med mer än matlagningen. Det finns en modern receptbok, som heter ”Medan potatisen kokar”, skriven av min systerdotter Kjerstin Göransson-Ljungman.

Ja, detta var en liten avvikelse ifrån hushållsskolans historia. Skolan stängdes 1918. Ett bekymmer mindre. Man hade där dock sökt lära upp 400 á 500 flickor i enkel matlagning – tremånaderskurser för tolv flickor åt gången. Hur det lyckades, kan jag inte bedöma, dock hoppas jag, att detta arbete burit frukt.

Det var i hushållsskolan, som den förut nämnda kvinnosammanslutningen mot livsmedelskrisen bildades i augusti 1914. En representant från varje gata med fru Maria Pihl i spetsen inbjöds till det konstituerande sammanträdet. Fru Pihl blev den första vice ordföranden och sedan – tillsammans med fru Asta Gallon – medlem i den kommunala livsmedelsnämnden.

En utmärkt präktig och duktig arbetarfru var fru Pihl, socialdemokrat och van vid att uppträda och tala. Av henne liksom av fru Gallon lärde jag mycket av föreningsteknik och om en arbetarhustrus syn på tingen och de små hemmens svårigheter. Senare i tiden var vi båda, fru Pihl och jag, tillsammans ute och bildade husmodersföreningar på andra platser. När hon dog, gick för mig en god vän ur tiden.

Tvättinrättningen

Efter hushållsskolan övergår jag nu till att tala litet om tvättinrättningen. Dess uppgift var att underlätta arbetet för samhällets husmödrar. Den byggdes efter min fars bortgång, och primus motor för de sociala anordningarna var då min bror K.F. (de gamla Sandviksborna kallar honom fortfarande Karl Fredrik). Nu var det han, som planerade det som byggdes.

Tvättinrättningen på Barrsätragatan 32 strax intill Kanalen i Sandviken.
Foto från omkring 1915.

Andels- eller maskinella hyreshustvättstugor fanns inte på den tiden. Man var hänvisad till gammalmodiga tvättstugor med pannmurar och bykeskar. Vattenet måste bäras in, eftersom vattenledning saknades. Sköljningen skedde ute i det fria på klappbryggor i kanalen, Eller också kunde man lämna sina kläder till privata tvättinrättningar, vilkas skötsel av tvätten många gånger lämnade dåligt resultat.

I Åtvidaberg hade därvarande bolag byggt en liten modern tvättstuga, dit husmödrarna kunde gå och själva sköta sin tvätt med hjälp av maskiner, och i Frankrike fanns det kommunala tvättstugor, som dock var rätt primitiva.

Detta var allt, vi hade att studera, innan vi grep oss an med att bygga vår tvättinrättning, Den beräknades för 60 á 70 husmödrar, som samtidigt skulle kunna

sköta sin tvätt. De kunde välja mellan bykning, kokning eller maskintvätt. Där fanns varmt och kallt vatten samt ånga, sköljkar, torkmaskiner (centrifuger), torkhästar och torkvind. Elektriska manglar och strykjärn fanns att tillgå, allt för att så mycket som möjligt underlätta arbetet för husmödrar eller ”tvättgummor”, som man lejde. Till att börja med möttes det hela med misstro.

”Nej, inte tänker jag då visa mina lortiga kläder för vem som helst” - och ”tänk om de stjäls” - och ”maskinerna, nej se de är då rena fördärvet, hellre sliter jag då armarna av mig i tvätthon”, Och själva huset - ”nej, se det skulle då rasa ihop och begrava oss allesammans, det är ju byggt av ihåligt grått tegel”.

Men så ordnades det fri tvätt utan timavgift den första veckan, och på så sätt bröts isen kring ”den där affären, som Karl-Fredrik och Sigrid ordnat för att tjäna grova pengar på våra fattiga lumpor”.

Det blev minsann inga ”grova pengar” för bolaget, ty under det första världskriget, då inrättningen var alldeles ny, gick den med en förlust av 30 000–40 000 kronor per år, beroende på de oerhörda kolpriserna (ca 300 kronor per ton). Tvättmästaren skötte det hela med hjälp av en maskinist, en städerska och en kassör (hans hustru). Det var allt.

Vi ansåg det dock vara en god affär, ty smutsen kunde hållas från hemmen, just när det var som mest kritiskt för epidemier, och då det var ont om tvättmedel. Vi blev också överlupna av ”tvätt” från när och fjärran, men man kunde inte avvisa någon, ty alltid fanns det någon familjemedlem, som enligt uppgift arbetade i verket – och förresten skulle man låta smutsen och epidemierna grassera i grannkommunerna?

Renlavskokning

Men det inte bara tvättades där nere i det stora huset vid Barrsätragatan. Åren 1917–1918 kokades där renlav i stora kvantiteter för att med kokning dryga ut det dagliga brödet. Det var ett mycket gammalt recept, som togs fram. Laven blötlades, kokades med soda, passerades och såldes som gelé. På andra platser lät Folkhushållningskommissionen torka den, varefter den såldes i form av små tärningar till bagerier. Avfallet gick till svingårdar. Renlav var bättre än bark i brödet. Allt nog vi köpte hela järnvägsbatterier renlav från Norrland.

Geléet drygade ut brödet 20 % och var näringsrikt, men inte smakade det gott – en fadd messmak gav det. Men en kakas tillskott till fyra var dock bra för den, som var hungrig, särskilt för skogsarbetare och dem som måste leva på matsäck och lita till det grova spisbrödet.

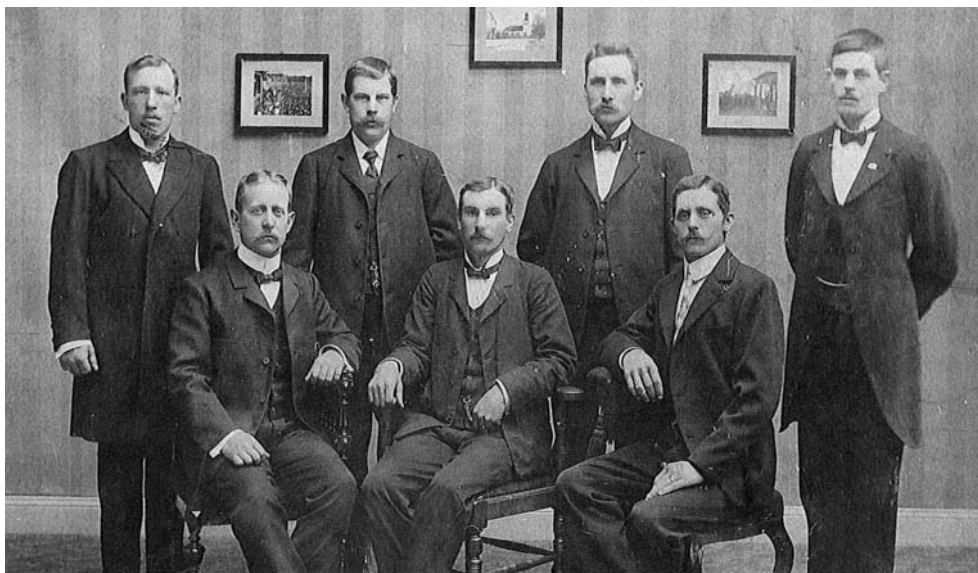
Det var ett ganska intressant jobb det där, som tvättmästare Tullman skötte

med den äran. Folket köpte gelé för en ringa penning. Det sattes i degen i stället för vatten som degspad eller med ringa vatten. Mera jäst än vanligt och bra med salt var receptet. Brödkakorna jäste ganska bra och blev skapligt möra. Ja, det var ju litet om livet i och omkring hemmen i Sandviken, då seklet var ungt, och gammalt och nytt bröt sig.

Om jag nu övergår till de kulturella och andliga sidorna av det sociala livet i Sandviken under den första tredjedelen av seklet, blir det kanske svårare för mig att minnas händelser och förhållanden.

Arbetskonflikter

Arbetskonflikter och politiska omvälvningar satte sin prägel på all denna tid. Dock kanske mindre här i Sandviken än på andra platser. Man kände åtminstone inte personlig ovilja mot varandra. Individerna var och kände sig rätt oskyldiga i de stora konflikterna, där det var huvudorganisationerna, som stred. När t.ex. vid ett tillfälle Sandvikens arbetare måste strejka för fördelar, som de själva redan hade, måste man ju helt fryntligt le åt varandra. Solidariteten var hållfast och på sin plats på ömse sidor. Men detta hindrade lyckligtvis inte, att man personligen var goda vänner.

Arbetarkommunens styrelse år 1906.

Stående fr. v. A. E. Brandt, Axel Viklund, A. J. Eriksson, P. E. Viklund.

Sittande fr. v. V. E. Dandanelle, Alfred Rydstrand, O. S. Westblom.

Så småningom reglerades och stabiliserades emellertid förhållandena. Det gick upp för alla, att företaget var en tredje part med sitt självständiga liv, som både arbetsgivare och arbetare var beroende av och som man gemensamt måste arbeta för, om livet skulle kunna behållas.

Jag tror, att det var min bror, som i föredrag och skrifter mycket bidrog till att skapa detta uttryck: ”Företagets självständiga liv”. Han påpekade också dess relation inte bara till arbetarna och ledningen utan även till dess aktieägare. Man måste ha inte endast en god arbetarstam och en god ledning utan även solidariska aktieägare, som inte pressade på oskäligt hög utdelning – på dessa tre pelare måste företaget vila, om det ska bestå till båtad för alla parter och för landet i dess helhet.

Onsdagsklubben

Men för att uppnå detta måste de tre parterna få ”talas vid”, inte endast vid förhandlingsbord och på bolagsstämmor utan även mera personligt. Att ”talas vid” ansåg vi här vara helt naturligt. Det skulle ske i form av rent privata men inte hemliga samtal. Jag hade mitt hem, där många, även arbetare, var vana att komma och gå i olika ärenden och där de ofta var bjudna till samkväm tillsammans med föreläsare eller andra personer, som gästade samhället. Vi hade här en neutral samlingsplats, där alla kände sig hemma och ogenerat kunde yttra sig.

Vi var tjugofyra personer, som under den allvarliga konflikten 1923 regelbundet samlades varje onsdag för att diskutera de mest olika och ofta mycket brännande frågor (den s.k. Onsdagsklubben). Vi lärde alla av varandra.

Min bror Karl Fredrik och direktör Yngström var mycket intresserade. Deltagarna utgjordes för övrigt av ingenjörer, tjänstemän, förmän, arbetare och präster.

Särskilt roligt var det den gången, då vi hade besök av ärkebiskop Nathan Söderblom och hans måg, professor Runestam, och diskuterade frågan om etisk eller oetisk produktion.

Onsdagsklubben upphörde fram på 1930-talet.

Sandvikens Befälskårs Studiegrupp

I dess ställe tillkom Sandvikens Befälskårs Studiegrupp. (S.B.S.), som utgjordes av en större krets av anställda, i vilken medlemskap erhöles efter omröstning bland medlemmarna, och som givetvis måste sammanträda i en annan lokal. Detta blev dessutom en fortsättning på min broders föredragsmöten i Valhalla, som ju inte kunde vara lika intima.

Till att börja med uppgick medlemsantalet till ca 30 personer – men nu,

1949 har antalet deltagare stigit till omkring 300, varför sammanslutningen förlorat sin karaktär av mindre diskussionsklubb. Vid sammanträden hålls föredrag med eventuellt efterföljande diskussion beträffande frågor, som är förknippade med arbetet inom företaget.

Intern information och samförståndspolitik

Samtidigt med att onsdagsklubben hade sina sammanträden i Åsgården började min bror att för större grupper av anställda hålla orienterande föredrag på Valhalla beträffande bolagets inre struktur, förslag om verksamhetens utveckling, bolagets avsättningsmöjligheter och i någon mån prisförhållanden.

Det väckte viss uppmärksamhet i affärskretsar, att någon liksom ”öppnade företagets fönster” utåt. Bolagets styrelse var inte minst betänksamt inställd mot den öppna dörrens arbetarpolitik.

Just vid denna tid, 1920–1930, var det även som industriella problem togs upp för diskussion vid Sigtunastiftelsen. Där var det rektor Manfred Björkquist, som med hjälp av en del för saken intresserade industriledare, däribland naturligtvis vi ”sandvikare” samt en del akademiker, främst teologer, och arbetsledare, tog upp de aktuella problemen. En särdeles intresserad deltagare var landshövding Sven Lübeck.

Med utgångspunkt i Sigtunadiskussionen åtog han sig senare socialministerposten för att få tillfälle att sammankalla arbetare och arbetsgivare, vilket även skedde på den s.k. arbetsfredsriksdagen i Riksdagshuset 1928, vilken i sin tur efterföljdes av och nog gett impulsen till de s.k. Saltsjöbadskonferenserna mellan Arbetsgivarföreningen och Landsorganisationen (LO).

”Varför kan människor inte lära sig att talas vid och söka komma överens, även om intressena är divergerande. Vi sitter ju dock i samma båt, då det gäller företaget som tredje part”, var de tankar, som då rörde sig i den kristna och kulturella industrivärlden.

”Människovärdet till sin rätt” var lösen i Sigtuna. Just på dessa Sigtunamöten brukade S.A.I.A. vara representerade och bidrog till att göra diskussionen livfull genom direkta erfarenheter från arbetslivet och från personalkonsulent håll.

Kerstin Hesselgren var en medlem, som de förstående (eller oförstående) industriledarna gärna hörde på, då hon talade om att ”inte sätta en rund pinne i ett fyrkantigt hål” - innan arbetsstudierna fanns – eller då hon talade om förännens svåra ställning och behov av skolning, inte minst psykologisk – även detta något alldeles nytt 1920.

För att intressera de högre tekniska skolornas elever för de nya problemen inbjöds till de senare Sigtunamötena även representanter för Tekniska Högskolans lärare och elever.

När man nu tänker tillbaka på dessa tider, är det som att bläddra i en ABC-bok för industriell demokrati, visserligen endast vaga tankar och förslag men dock föregångare till de nuvarande Sako eller företagsnämnderna.

I och med rektor Björkquists förflyttning till Stockholm som biskop upphörde Sigtunamötena. Fackliga och andra organisationer tog vid. Sigtunamötena hade ju endast velat kasta ut tankar att befruktas i det praktiska och levande livet.

Diverse besök

För att återvända till det sociala arbetet i Sandviken under 1920–1930-talen kunde man ju även nämna något om de besök vi hade under mellankrigstiden av myndigheter, studiegrupper och turister.

Det hade blivit vanligt, att då framstående utlänningar besökte Sverige för att studera arbetarfrågor, skickades de av UD, Handelskammare, Industriförbundet, L.O. m.fl. till Sandviken. Även ledande personer inom vårt eget land kom gärna hit. Vi hade t.ex. besök av Kung Gustaf, Kronprinsen, prinsarna Carl, Eugen, Wilhelm, Gustaf Adolf osv. samt en del av våra regeringsmedlemmar, och även prinsen av Wales och många utländska ministrar kan räknas till besökarnas krets. De flesta skulle ju se såväl verkstäder som bostäder och sociala anläggningar.

Jag minns särskilt en gång, då Kronprinsen var här och hade Kronprinsessan med sig. Vi åkte en tur ut till Örtakolonien. Där frågade vi, om de önskade bese något av egnahemmen. De pekade då ut ett hus, dit vi gick in. Där var fint och pryddigt. Kaffepannan stod på spisen. Jag frågade värden, Linder, som var medlem i Fattigvårdsstyrelsen, om han inte ville följa med i kortegen ut till Ålderdomshemmet, dit vi om en stund skulle fara. ”Nej, tack så mycket, jag vill allt gärna dricka kaffe först. Jag cyklar”. Och när vi kom till Ålderdomshemmet, stod han där och tog emot. Kronprinsessan tog en liten paus i Åsgården, medan herrarna såg ”på Verket”. Hon träffade här några av de ledande kvinnorna inom olika föreningar vid en kopp te. Hon vann deras stora beundran genom sin kunnighet i och intresse för sociala problem. Men så hade hon också under första världskriget varit utövande sjuksköterska – så hon kunde sina saker. Hennes enkla, anspråkslösa uppträdande och goda ögon glömde vi inte.

En gång kom det en delegation från arbetsbyrån i Genève för att studera förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare vid en svensk industri. Det ordnades ett sammanträffande med arbetare och deras förtroendemän inom ”Järn och Metall”, stadens socialdemokratiska representanter m.fl. i Åsgården, där middag intogs. Jag minns, hur förvånade dessa höga herrar (ett par fransmän, engelsmän och amerikaner) blev över att få sitta tillbords med uteslutande arbetare, även de gentlemän med fint sätt och ”fina gångkläder”. Jag måste

vid bordet berätta, vad var och en hade för arbete där nere i ”verket”. Delegationens medlemmar trodde visst, att vi lurat dem och att det inte var verkliga arbetare. Men sedan vid diskussionen blev de säkerligen övertygade och fick då veta, vad de önskade och just hade rest hit för. Jag tror Sandviken var den enda industri de besökte i Sverige; färden gick sedan direkt till England. Det var verkligen roligt den gången att representera den svenska industrin.

Tjugo år har förändrat mycket – nu förvånar sig ingen över standarden. Sedan bolaget ordnat Bruksmässen, behövs nu inte Åsgården längre som samlingsplats. En gång var det några amerikanska tidningsmän, som ville träffa arbetare. Det bjöds endast på kaffe den gången. – Sedan skrev de i en av sina tidningar, att de besökt arbetarnas egen klubb, där disponentens syster var värdinna. – Ja, så kunde det förefalla.

Folkbildning

Till de glädjande och intressanta avsnitten i Sandvikens kulturella liv kan även föreläsningsverksamheten räknas. Att understödja denna hörde till bolagets sociala uppgifter. Allt borde ju göras för att befordra folkbildning och öka arbetarnas och tjänstemännens insikter främst i ekonomiska problem men även om sådant, som kunde höja konstintresset och berika nöjeslivet. Stort intresse nedlades därför på att stödja de organisationer, som hade dessa frågor på sitt program.

Tiden mellan krigen kan man nog säga, att det Kommunala Bildningsutskottet, som representerade olika bildningsgrenar, hade den största förtjänsten av att goda föreläsningar, utställningar osv. anordnades och att dessa kom att stå på ett så verkligt högt plan. Musiklivet i Sandviken blomstrade även denna tid, särskilt under Georg Kempffs tjänstetid som präst här i slutet av 1920-talet.

Att värdskapet för allt detta i stor utsträckning kom att ligga på Åsgården var en naturlig sak, i synnerhet som jag satt i Bildningsutskottets arbetsutskott.

Det var att ständigt vara i farten för att skaffa framstående föreläsare och se till att de förplägades och fick tillfälle att diskutera sina problem med intresserade åhörare. Många intressanta personer med kända namn kunde räknas upp – men det skulle bli för långt. Roligt var det emellertid att vara värdinna just här den tiden. – Musikaftnar förekom även, men inte så ofta, då storstugan i Åsgården är ett särdeles dåligt musikrum. – Men vad som däremot gick mycket bra var enkla läsaftnar, de s.k. måndagskvällarna, då intresserade kom för att diskutera litteratur, som vi turades om att ”högläsa”. Det var alla möjliga ämnen, som togs upp, ofta från den nyss utkomna bokfloden, dagens problem, gärna religiösa och livsåskådningsfrågor, sällan romaner. Det var ju litet trångt i rummet ibland, men sämjan var god kring äppelfaten och i cigar-

röken. Vi hade trevligt med varandra, goda kontakter uppstod, och vänskapsband knöts.

Att bjuda turistande ”sociala” damer på eftermiddagsté var även en uppgift för mig, innan särskild personal för ”sightseeing” fick detta uppdrag och Bruksmässen kom till. Det var både svenskor och utländskor, som måste tas emot – ett fortfarande rätt så tidsödande arbete för våra för socialt arbete anställda damer. En och annan hittar dock vägen hit till mig ännu, men det hör mera till undantagen. Det är nu tolv år, sedan jag slutade min tjänst som socialsekreterare och fick överlämna alla dessa funktioner i goda och yngre händer. Det enda jag ännu har kvar är medlemskap i Sjukhusstyrelsen – en sak som mycket intresserar mig, och där bolaget anser, att jag kan vara till nytta tills vidare.

Så småningom upphörde således en hel del värdinneplikter för bolagets räkning. Samtidigt med den ordinarie brukstjänsten slutade jag även den sista kommunala tjänsten, nämligen medlemskapet i Fattigvårdsstyrelsen. Som jag har skrivit ett särskilt kapitel om fattigvården genom tiden och mina erfarenheter där, kan den delen av mitt arbete här överhoppas. Det samma gäller en liten historik om sjukvården i Sandviken i gången tid.

Och därmed tror jag mig ha uttömt ämnet om vad en på landet stationerad föregångare till nutida personalkonsulenter hade för uppgifter att lösa utan varje slag av fackutbildning eller officiell behörighet. Platsen var inte ”reglerad” och arbetet inte begränsat. Det gällde helt enkelt att stå till tjänst åt alla, där så behövdes. Den ena dagen visste inte vad den nästa skulle innebära. Nu är jag gammal och trött men ser tillbaka med tacksamhet för allt rikt livet gett mig, ett kärt arbete bland många kära vänner. Jag är även tacksam över att ha fått lämna uppgifterna i goda händer, till personer som gör sitt allt för det kära Sandvikens bästa – dess välfärd, inte endast ekonomiskt utan även socialt, kulturellt och andligt.

Åsgården – Sigrid Göranssons bostad.

Min far (en brukspatron)

Anders Henrik Göransson (1843–1910).
Sandvikens Jernverks förste verkställande direktör. Brukspatron Anders Henrik Göransson föddes i Gävle som äldste son till Konsul G.F. Göransson och hans maka Betty, född Sehlberg.

Man talar om de tre generationerna Göransson som grundläggare och ledare av Sandvikens år 1862 grundade bruk. Min far var den mellersta av dessa och min broder K.F. Göransson den tredje och sista. Som de alla tre tidvis arbetade vid sidan av varandra, är det ganska svårt att bestämma den enes eller andres egentliga insats i brukets historia men däremot lättare att tala om deras personliga anlag och intressen, vilket här skulle bli min uppgift i vad som rör min far.

Bessemersfesten den 16 augusti 1908 hos brukspatron A .H. Göransson, släkt och gäster samlade på Bruksgårdens veranda.

Från vänster: Herr Courvoisier med son, bolagets representanter i Schweiz. Anders Olsson, Stockholm, styrelseledamot. Herr E. Bruckner, Paris, bolagets representant i Frankrike. Herr S. A. Edwards med fru, Birmingham, bolagets representant i England. Herr Th. Book Elberfelt, bolagets representant i Tyskland. Ingenjör Carl Tholander anställd i bolaget på 1860-talet. Gunvor Göransson två år. Karl Fredrik Göransson och hans hustru Solveig Göransson f. Spörck. Ellen Göransson – Ljungman och hennes dotter Kerstin Göransson – Ljungman sju år. A. Henrik Göransson med sin hustru Emma, född Sebardt. Sigrid Göransson. Carin Göransson. Ingenjör Axel Wahlberg med hustru Helmy född Haglund. Margit Magnusson. Tord Magnusson med sin hustru Elisabet född Göransson. Folke Koraen 1 år. Axel Koraen med hustru Greta född Göransson. Olof Hjorth (gift med Eva Göransson, ej närvarande). Arvid Johansson med sin hustru Emmy f. Göransson och sonen Göran 2 år. Helge Magnusson son till Tord Magnusson. Wilhelm Sebardt (Hovapotekare, styrelseledamot, gift med Josefina Sebardt, född Göransson, ej närvarande). Ingenjör Ernst Göransson, Stockholm, son till konsul K. F. Göransson. Gunnar Magnusson med hustrun Itti Westerberg.

Anders Henrik Göransson's egentliga uppgift låg, som känt är, på det merkan-tila området, att skapa marknad för i första hand Sandvikens produkter men även sedan i allt vidare avseenden för svenska varor i utlandet. Hans insatser i t.ex. Exportföreningen, Handelskammaren och tulltaxearbete var betydande liksom hans intresse för brukets förseende med elkraft genom inköp av vattenfall samt med malm och kol genom samarbete med andra företag.

Man skulle tro, att en så handelsbetonad gärning skulle komma en man att glömma det mänskliga i livet. Men så var långt ifrån fallet. Hans insats för samhällslivet här hemma var av lika stor betydelse. Han var en pionjär även på det sociala fältet, en 1870–1880 rätt så obruten mark.

Från sin far och även från sin mor hade han ärvt goda patriarkaliska tänkesätt, som han sedan realiserade i mer modern stil. Hans mor hade i sin ungdom gärna velat bli läkare, vilket ju var uteslutet på den tiden, och min farfar hade ett i sin strävhet starkt rättfärdighetspatos gentemot "folket". "Mina arbetare är inga stackare, de är samhällets medborgare" är ett ord efter honom. Det sägs även, att han kallade upp en man till kontoret och frågade honom:

"Tror du på Gud?" - "Nej", - "Ja, då får du flytta, men jag skall skaffa dig en bra plats; här får du inte gå och prata dumheter".

I denna anda uppfostrades min far och hans fem syskon. De blev också alla vad vi kalla "socialt intresserade" på sina olika livsområden.

Far och hans bröder uppfostrades i skolor utomlands, varför språksvårigheter inte existerade för dem. Min far låg större delen av sitt liv ute på affärsresor i olika länder, varför man kunde tro, att livet här hemma liksom skulle blekna för honom, men så var inte fallet.

Det rörliga livet och mötet med olika människor av alla slag samt inblicken i andra folks levnadssätt, särskilt det engelska, berikade honom. Han kom hem med nya idéer för bostadsbyggen, trädgårdsanläggningar kring arbetarhemmen osv. De tider han var hemma, fick han ju även mycket ofta besök av "utlänningar", som vi barn sade. Vi växte upp i en på den tiden rätt ovanlig internationell ekonomisk luft. Även sociala- och arbetarefrågor diskuterades i fars rum, där vi barn fick sitta om kvällarna och "höra på", även då det var resande främlingar.

Jag, den äldsta av barnen, njöt alldeles särskilt av denna förmån. Om det fanns någon möjlighet att höra på de "stora vuxna", gjorde jag det hellre än att leka. Alldeles omedvetet kom jag att snappa upp en hel del yttranden och tankar, som sedan kom tillbaka och kunde omsättas i handling, då jag blev vuxen. Det fanns ytterligare ett stort nöje för mig och det var att gå till kontoret och "möta pappa" efter arbetets slut. Men då han ofta blev försenad av diverse saker, blev jag ofta sittande i soffan i hans arbetsrum och fick även då

ta emot många intryck av samtalen. När sedan kontorsarbetet var slut, fick jag följa med ut och se på ”byggen”, och det var ännu roligare. Som en liten hund följde jag med honom på stegar och landgångar i verksbyggen, bostadshus och lokaler samt då han såg på staketen eller häckarna kring brukets trädgårdstäm-
por, pratade med gubbarna om svinstiorna eller med gummorna om vattenfrå-
gan, ordnade med trädgårdsmästaren om trädplanteringarna på gatorna eller
utstakade en fotbollsplan åt pojkarna osv.

Sedan, när jag var vid vuxen ålder, blev det annat som avhandlades oss emellan. Bruket hade vuxit och hade god ekonomi; man kunde göra något för framtiden och inte bara ”det nödvändiga” för folkets trevnad och ungdomens fostran. Far hade varit folkskolans ”uppsyningsman” eller rektor, så länge skolan sköttes i bolagets regi, en uppgift som även intresserade honom men som upphörde i och med kommunens övertagande av undervisningen.

Han kunde nu koncentrera sig på något ”socialt”. ”Varje år bör man tänka på något nytt, som kan göras för folkets bästa”, brukade han säga, Så blev det också de sista 10–20 åren av hans liv. Han ”tänkte ut”, han fick styrelsen med sig, ibland villigt, ibland motvilligt, på en hel del som kostade pengar, t.ex. badhus, sanatorium, hushållsskola, egnahem på nyplanerade områden, samlingslokalen Valhalla, läsestuga, parkanläggning med servering, förbättrad sjukvård, vattenledning, apotek, brukshotell med mäss. Det blev ett nästan febrilt socialt arbete de sista åren av fars liv.

Min bror och jag fick följa honom vid dessa planers utformande och i hans intresse för andliga faktorer som bygger ett samhälle, i hans strävanden för folkupplysning och fri diskussion och även i politiska frågor. Även i detta avseende var han en föregångsman.

Då Valhalla invigdes 1908 höll han ett tal, där han framförde sin åsikt, att arbetarna finge använda lokalerna för politiska föredrag av alla färger - ”det må bli er sak att välja och vraka och själva döma om vad som är riktigt”. Några religionsdebatter eller slippriga teaterstycken ville han däremot inte ha inom dess väggar, intet ”för goda seders nedrivande”.

Hans liberalism i politiken väckte, naturligt nog, viss kritik i bruksvärlden och i hans egen styrelse.

Han iakttog den försiktigheten, när någon extra ”röd” talare anmäldes, att placera ett par stenografer på första bänken till stor förargelse men effektiv hämning av t.ex. Hinke Bergegrens svada. Att läsa stenogrammen var ofta skämtsamt, sammanhang och mening fanns inte. Att censurera teatern var en uppgift, som visade sig alltför svår, och som så småningom måste uppges.

De ”resande teatersällskap”, som då reste i landsorten, hade dock i allmänhet en god repertoar. Så invigdes t.ex. Valhalla-teatern med Hamlet den ena dagen och en konsert av Aulins stråkkvartett den andra, allt ordnat personligen av min far.

Föreläsningsverksamheten och det kyrkliga såväl som det frikyrkliga livet i samhället låg honom varmt om hjärtat liksom även idrotten, som då var i sin linda.

En dag kallades ett par pojkar upp till kontoret.

”Är det ni, pojkar, som med en sparkboll slagit sönder gumman Petterssons fönster?”– ”Ja-a”. ”Låt bli det där, men ni skall få en fotbollsplan och virke till staket, så får ni göra resten själva, men låt bli folks fönsterrutor”.

Det var år 1901. Pojkarna fullföljde också sin uppgift och fick allt emellanåt komma upp till kontoret för att lämna rapport om hur det gick för den nya föreningen, dess ekonomi osv. En gata i staden heter nu Plangatan efter denna första fotbollsplan, som låg nära kanalen, där pojkarna själva hade fått hjälpa till att utse den på ett då ännu helt obebyggt område.

Fars arbetstid på kontoret blev således ofta störd av enkla besökande, som framförde sina små och stora ärenden och bekymmer utan någon som helst hämning från hans eller vaktmästarens sida. Dråpliga historier kunde han ibland berätta, då han kom hem; om gummor som skällt ut varandra inför honom eller gubbar som hade något ouppgjort och undrade, om de skulle ”stämma varandra till rätten” eller om brukspatron ville vara domare. Det var en oskriven lag på Sandviken att ingen arbetare ”satt av böter”. Sådana saker klarades av genom brukspatrons, ingenjörers och kassörens åtgärder genom lån.

Far och vi andra, min bror, jag och övriga sandvikare, levde i en övergångs- och brytningstid mellan gammalt patriarkaliskt liv och modern liberalism för att inte säga socialism, som kulminerade i storstrejken 1909 och andra arbetsrubbingar just i början av seklet.

Far kände sig många gånger bekymrad, men hade dock en optimistisk syn på arbetslivet i sin helhet.

Svenska folket är i sin kärna sunt, det skall nog kunna rida ut i alla stormar och inte låta locka sig till vad som helst av ansvarslösa ledare – brukade far säga.

Men det var många gånger hårda tag. Det personliga goda förhållandet mellan honom och arbetarna, alias samhället, rubbades dock aldrig och hans bortgång vid 67 års ålder kändes i alla läger som en oersättlig förlust, inte minst för mig, som följt honom så intimt genom åren. Vid hans begravning satte man upp en äreport där sorgetåget skulle passera, med ett kugghjul på krönet som symbol – ett hjul, som stannat.

Men livet gick trots allt vidare. De gamlas sådd har burit god frukt. Man går här och önskar att de skulle kunna se tillbaka på sitt verk och glädja sig med oss, som ännu går här kvar.

På de följande sidorna återges några foton av Anders Henrik Göranssons familj.

Emma Sebardt år 1889 – Anders Henrik Göranssons hustru.

Familjen Göransson vid fritidshuset i Öregrund omkring år 1900.

Fröken Sigrid Göransson med systrar.
Från vänster: Sigrid, Greta, Emmy, Ellen och Karin Göransson.

Sigrid Göranssons bror Bruksdisponent Karl Fredrik Göransson, styrelsens ordförande 1928–1959, verkställande direktör 1920–1948.

Syskonen Göransson år 1947 på disponentbostaden Hedåsen vid firandet av Sigrid Göranssons 75-årsdag.
Stående från vänster Carin Olin, Karl Fredrik Göransson, Greta Koraen;
sittande från vänster Emmy Johansson, Sigrid Göransson och Ellen Bratt.

Sjukvården i Sandviken genom tiderna

Då Sandviken år 1862 anlades, var här ödemark. En enda större gård fanns, Högbo herrgård, där konsul Göransson bodde med sin familj. Bondgårdarna var små och den ekonomiska bärkraften ringa, sedan Högbo blivit skilt från moderförsamlingen Ovansjö.

Distriktsläkare fanns, men hans distrikt omfattade halva Gästrikland, och sjukresorna måste givetvis företas med hästskjuts. Dr Hesselgren hade gärna skengalna hästar, ty ”då kom man fortare fram”, han hade lärt sig att ledigt falla ur åkdonet, brukar hans dotter Kerstin Hesselgren berätta. Distriktssköterskor fanns inte. Människorna fick vid sjukdom och dödsfall klara sig själva med hjälp av vänner och grannar.

Den första, som hjälpte de sjuka här nere i nybyggarkojorna, var Erik Ers mor. Hon var inte rädd vare sig för koleran eller för smittkoppor, som då uppträdde sporadiskt bland kanal- och verkstadsnybyggarna. Hon blev även Sandvikens första barnmorska. Vid verkligt allvarliga sjukdomsfall eller olycksfall anlätades lasarettet i Gävle med den mycket uppskattade dr Sandberg d.ä. som chef. Annars var det en bataljonsläkare dr Holm, som kallades ut, då provinsialläkaren inte hade tid att komma till Sandviken.

På 1870-talet flyttade konsulinna Göranssons bror, dr Joh. Sehlberg, från Stockholm till Gävle och övertog då ackordet för den fria läkarvården i Sandviken.

Svåra epidemier samt smittkoppor och kolera uppträdde på 1860-talet, varvid extra läkare, med kandidaterna Clason och Hagerstrand, beordrades till trakten. Erik Ers mor fick då ordna ett ”sjukhus” vid Storgatan, dit hon med hjälp av ”rallaren” Dal-Brita bar de sjuka och skötte dem, så gott hon kunde. Detta blev således Sandvikens järnverks första sjukvårdsinrättning.

Konsulinna Göransson, som var mycket intresserad av sjukvård och gärna hjälpte nödlidande människor, såg även till de sjuka och skickade dem matkor, först i Högbo, sedan här nere, då familjen 1866 flyttat till Sandviken.

Man kan nog säga, att all hemsjukvård på 1870-talet sköttes av husmödrarna själva och deras mer eller mindre kunniga och ”troende” vänner och grannar. Många underliga huskurer förekom men även kloka råd, som håller sig ännu i dag.

Utbildade sjuksköterskor fanns inte. På lasaretten hade man endast vad vi nu kallar biträden. Verklig sjuksköterskeutbildning tillkom först på 1880-talet.

Min kusin, fröken Elisabet Sebardt, senare barnmorska i Stockholm, var en av Sveriges första examinerade sköterskor. Hon började sin kurs 1886 på Sabbatsberg, ett högst ovanligt företag för en ”bildad” flicka. Sina sjukvårdsintressen hade hon säkert ärvt från sin mormor, konsulinna Göransson.

Vid den tiden anställde förmodligen Sandvikens bolag sin första sköterska.

Efter att ha entledigt den gamla Erik Ers mor, föll valet på Jungfru Caroline Hall, f.d. sömmerska, som efter en månads kurs på Akademiska Sjukhuset i Uppsala blev Sandvikens verkliga hjälpare, då sjukdom och död träffade ett hem.

Ja, vid dödsfall behövdes också hjälpare i den tidens primitiva samhälle. Det blev grannar och vänner, som då trädde till, i stället för nutidens begravningsbyråer. Att ”svepa lik” var en tung men dock hedersam uppgift, som ett par troende och uppoffrande kvinnor, Arons mor och ”Moster” Stålberg åtog sig, antingen nu den döde ställdes in i den granrisklädda vedboden eller fördes till likboden, som låg där, den nuvarande stora kyrktrappan är belägen. Kyrkparken kallades då ”likbodskogen”.

På söndagsmorgonen, innan den döde fördes till kyrkogården, samlades de anhöriga med några vänner och sjöng ett par psalmer. ”Farbror” Åberg eller någon annan känd begravningssångare infann sig då spontant med en sista hälsning till den döde. Blommor förekom endast sparsamt på kistan eller vid graven; på den tiden fanns inte nutidens blomsterprakt på något område, inte ens i de ”fina” hemmen; några palmer och ormbunkar var allt som förekom, så även vid större begravningar.

Ett nytt provinsialläkardistrikt inrättades i början av 1880-talet, och bruket anställde då en bruksläkare, som också innehade den nya provinsialläkartjänsten. Det var dr Lindh, som kom hit för en period av fem år. Han efterträddes av dr Frans Melin, som dessutom var militärläkare, först i Småland och sedan vid Hälsinge regemente. Det var således tre tjänster han sommartid beträdde med hjälp av olika vikarier. En hel rad unga läkare fick då pröva sina kunskaper här, till dess dr E. Berlin kom och blev bofast här som biträdande bruksläkare och provinsialläkare för landsbygden.

Först när dr Melin började närma sig pensionsåldern, anställde bolaget en fast underläkare, dr G. Gibson, som sedan skulle efterträda honom. Det var 1912 vaktombytet skedde. Därmed inträdde en period av nydaning för bolagets sjukvård. Dr Gibson var en praktisk sjukhuschef, som hade nya idéer och genomförde små uppfinningar på sjukhusvårdens område. I ca 25 år skötte han sjukvården med hjälp av åtskilliga underläkare.

En anställd plåstras om på Sandvikens Sjukstuga av Syster Björnsson, Doktor Melin, Doktor Gibson och en sjukvårdselev. Året var 1911.

Han efterträddes vid sin död 1934 av dr Erik Husmark – och 1949 är sjukvården och läkareförhållandena helt annorlunda än bara för 10–20 år sedan. Dispensärläkare, stadsläkare, provinsialläkare finns förutom bolagets tre läkare, vilka sistnämnda även ägna sig åt de s.k. industriläkaruppgifterna, ett nytt gebit på sjukvårdens område eller kanske rättare på hälsovårdens. Mycket mer skulle kunna skrivas om både detta nya och det gamla ur läkarsynpunkt, ett ämne som jag dock inte behärskar.

Men låt oss i stället se litet på det mera lekmanamässiga. Vi lämnade den praktiska hem- och sjukhusvården med anställande av Jungfru Hall, som hon kallades enligt den tidens sed. Tidigare fanns det som nämnts ett par sjukrum vid Storgatan, men i slutet av 1870- eller början av 1880-talen inrättades ett ”sjukhus” i Smedsgatan nr 1 (vilket hus förut varit lärarinnebostad).

Gamla Sjukstugan och Epidemisjukhuset, Smedsgatan 1 i Sandviken, omkring 1880.

Där bodde nu till att börja med barnmorskan Jungfru Höglund och Jungfru Hall. Ett par rum ordnades till sjukrum, badkar anskaffades, och enkla sjukvårdsartiklar inköptes. Tidvis förlades även polikliniken dit, åtminstone omläggningarna, som Caroline Hall skötte under doktors överinseende.

Den nuvarande sjukstugan, som byggdes 1881, var till att börja med bostad för läkaren jämte mottagning, men blev så småningom helt tagen i bruk som sjukhus och poliklinik, då doktorn fick särskild bostad. Till sjukhusvården där hörde den första tiden inte mathållning, utan patienterna, som fick fri sjukhusvård, fick sin mat ditburen från sina hem. Jag antar, att inrättningen ansågs vara helt privat och inte berördes av någon sjukhusstadga. Den var en nödhjälpsanordning för de sjuka, som inte kunde beredas lasarettsvård och inte heller kunde vårdas i sina hem.

Sjukstugan och läkarmottagningen i Sandviken 1930.

Så småningom blev huset vid Smedsgatan helt epidemisjukhus och Jungfru Hall blev dess trogna och duktiga översköterska, innan kommunen övertog denna vård och byggde det nuvarande epidemisjukhuset vid Seegatan omkring 1912.

Apoteket i Sandviken år 1904.

Läkarebostaden år 1902.

Sjukstugan vid Stationsgatan är ännu i bolagets regi, men med anslag från landstinget för sjukavdelningen (inte för polikliniken). Sjukhuset har många gånger blivit till- och ombyggt och väntar nu på att bli ersatt av ett större landstingslasarett i en annan del av samhället.

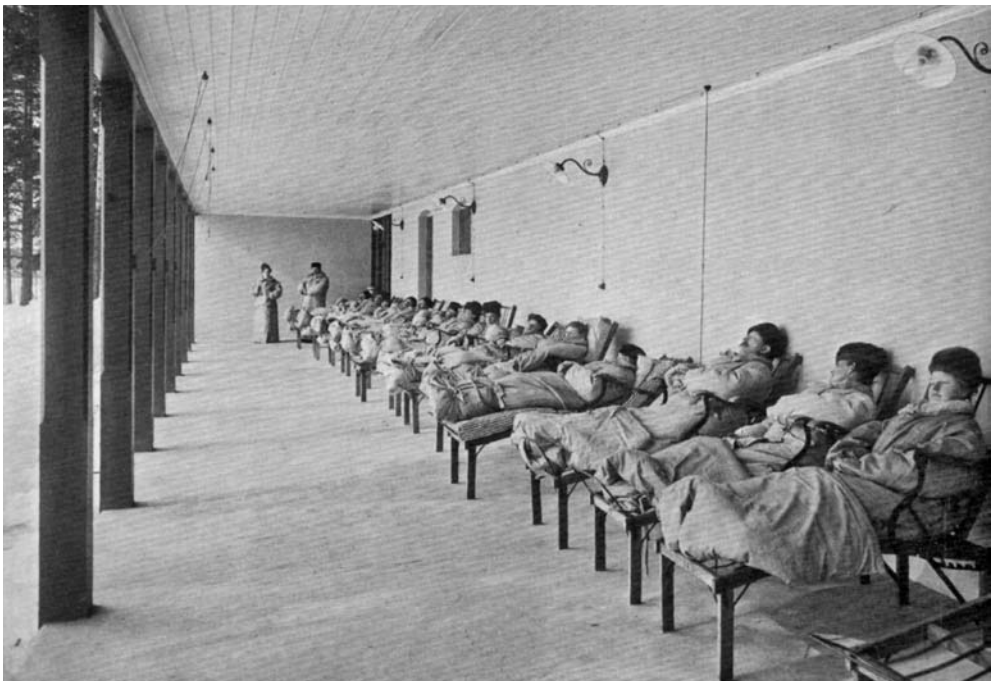
Till sjukvården hörde även tuberkulossanatoriet Fredrikskulle, som bolaget år 1905 uppförde för de anställda och deras familjer (i mån av plats även för främlingar). Det låg vid Storsjöns strand, där nu det stora vattentornet är byggt.

Valhalla – Sandvikens samlingslokal 1908–1973.

Sanatorium Fredrikskulle omkring år 1910.

Fredrikskullens Sjukhem var ett sanatorium med 20 vårdplatser för företagets anställda. Det var i bruk 1905–1946. Bilden tagen på 1910-talet.

Till saknad för många sjuka revs det 1947 för att ge plats åt de nya verkstäderna. Det blev inte heller ersatt av något nytt, då tuberkulosvården nu är en det allmännas sak, och centralsanatorier inrättas för nyare vårdmetoder.

I samarbete med stat, landsting och kommun har Sandvikens bolag nu även andra sjukvårds- och hälsovårdsinrättningar, såsom BB, barna- och mödravårdscentraler samt dispensär inom sitt område. Det nyaste är förbands- och hälsostationerna nere i verkstäderna; dessa drivs dock i bolagets egen regi som en del av dess säkerhetstjänst.

Socialvården kräver allt fler arbetare även på den direkta sjuk- och hälsovårdens område. Vilka är nu de människor, som åtar sig detta alltjämt växande arbete? Läkare, sjuksköterskor och kuratorer. Går man i tankarna tillbaka till den tid, då t.ex. doktor Melin med Jungfru Hall och ett par barnmorskor ensam skötte all sjukvård och hälsovård bland Sandvikens befolkning och jämför med dagens situation blir man häpen.

Vi har nu i samhället sex läkare, sju-åtta tandläkare, fyra barnmorskor och ett trettiotal examinerade sjuksköterskor, två kuratorer förutom husmödrar, biträdande personal på sjukhus och ålderdomshem samt några hemsystrar.

Mycket skulle kunna skrivas om de läkare och sjuksköterskor, som varit med om denna utveckling, deras arbetsbörda, pliktuppfyllelse och hängivenhet för sitt kall samt deras intresse för att låta Sandviken få vara en pionjär på detta viktiga område. Några detaljer om detta verkligt banbrytande arbete kan jag inte särskilt ta fram, inte heller kan jag objektivet värdesätta den enes eller andres arbete, utan vi får i tankarna tacka alla dem, som gjort denna verkligt stora insats i samhällslivet och till Sandvikens innevånares bästa.

Minnen från fattigvårdsarbetet i Sandviken 1909–1936

Den gamla patriarkaliska tiden var slut. De olika rösträttsepokerna avlöste varandra. Kommunalstämmorna blev livligare och livligare. Sandvikens arbetare trängdes i kommunalrummet i Sandbacka södra skola. Kvinnorna kom även dit, dock mest som åhörare. Intresset för det ”allmänna” växte kraftigt. Ordförandena, såväl den borgerliga som den kyrkliga stämmans gamla välbeprövade män, fick det rätt hett om öronen. Den åldriga kyrkoherden, som brukade skriva sina protokoll i förväg, fick göra om sina beslut – detta var dock på 1800-talet.

Fattigstugorna

Fattigvården ansvarade i början av 1900-talet kommunalnämnden för, som såg till att den värsta nöden avhjälpes och att nödortfoga rum för gamla eller sjuka tillhandahölls uppe i "Fattigstugan" i Högbo Överby. Fem kronor i månaden var det vanliga understödet, Hjälpsamheten från grannar och vänner var självfallen då för tiden, och de fattiga utträttade en hel del småsysslor, såsom kvastbinding, bärplockning, spinning, vävning, hemhjälp osv. Någon mathållning, varken för gamla eller barn, förekom inte alls i socknen. Ett av "hjonerna" däruppe, Stava Jansson, skolstäderska och trädgårdsarbeterska, bodde i fattigstugan en tid som "tillsyningsman". Hon var puckelryggig och halt, men ett intelligent och rejält fruntimmer.

Dessutom hade fattigvården ett par tre små backstugor uppe i byarna; stugor, som de väl övertagit som gäld för understöd. Jag minns särskilt en liten grå stuga i Östanbyn, som brändes av kommunalnämnden, emedan den var förfallen. Den beboddes av ett par imbecilla ungar, sedan deras gamla mor, som förut underhållit dem med tiggeri, avlidit. Pojkarna skulle ut på arbete, men det blev si och så med det. Efter många års kringflackande kom de in på Ängsbacken. Den ena, Johan Prytz Olson, kom senare till Sidsjön. Hans bror Gustav arbetade däremot i det längsta hos bönder, men även han hamnade sedan på Ålderdomshemmet, där han mest låg till sängs.

Fattigvårdsstyrelsen

Fattigvårdsstyrelsen omkring 1920.

Sittande fr. v Greta Ågren, G. Sandegård, A. E. Brandt, Asta Gallon, Maria Eriksson och Axel Resare. Stående: fr. v. E. Jäder, J. A. Olsson, E. Carlsson, Petrus Andersson, J. A. Engström, G. Sjöholm, J. Forsell, E. Nilsson och Haglund.

Den näst sista fattigvårds- och kommunalordföranden var "Erik-Olsfar" (Eriksson) Högbo, en genompraktig, religiös man, som gärna hjälpte med råd och dåd. Han var en god rådgivare åt den nye ordföranden, ingenjören sedermera disponenten Tord Magnuson.

Denne blev den siste kommunalnämndsordföranden, som dessutom var ordförande i Fattigvårdsstyrelsen. Såsom sekreterare och hjälp hade han brukstjänstemannen Pontus Nilsson, vilken utbetalade understöden en gång i månaden. För samma ändamål reste han regelbundet upp till Högbo.

Så kom nya kommunallagar och förordningar och Högbo socken valde en självständig fattigvårdsstyrelse år 1910. Den första ordföranden blev min bror, disponent K.F. Göransson. Efter någon tid avlöstes Pontus Nilsson som sekreterare av Ruben Oldberg.

Inom Fattigvårdsstyrelsen var vi på den tiden ett par tre från högern, ett par tre från andra borgerliga partier och ett par tre socialdemokrater. Man kan säga, att det var en bra sammansatt styrelse, vars alla medlemmar hade intresse av att försöka förbättra fattigvården. Vi var alla, med undantag för herr Nilsson, fullkomliga analfabeter på området och kände oss skäligen okunniga och valhanta ifråga om de nya arbetsuppgifterna.

Det första, som man hade att göra, var att läsa fattigvårdslagen, men den var på den tiden skäligen knapphändig och föga passande för ett modernt samhälle. Vi skaffade oss emellertid den av fru Agda Montelius m.fl. utgivna boken "Hjälpare", som vi studerade och diskuterade. Vi bildade en studiecirkel, som sammanträdde i mitt hem några kvällar, men då skiftgången hindrade ett par av de mest intresserade medlemmarna att vara med på vardagar, förlades sammanträdena till söndagsmorgnar.

Denna cirkel blev upphovet till mina s.k. måndagsaftnar, då diverse sociala och kulturella ämnen förelästes och diskuterades, varvid Fattigvårdsstyrelsen och andra nämnder kom att bilda stommen. Samkvämen var öppna för alla, som hade intresse för detta. Vem som ville kunde bara stiga in i Åsgården där dessa sammankomster hölls från 1917 till omkring 1930.

Men själva Fattigvårdsstyrelsens arbete hur blev det ordnat? Det första vi gjorde var att studera förteckningen på alla gamla understödstagare och undersöka varje fall närmare, så att vi blev "bekanta" med klientelet. E. Brandt och jag besökte tillsammans alla understödstagare, vilka uppgick till ett hundratal. Vi gick på hans friskift ut i gårdarna eller cyklade upp till byarna. Ibland kunde vi låna en häst av bolaget, särskilt när vi i studiesyfte skulle besöka grannkommunerna. Längre fram delade vi upp samhället i distrikt och åtog oss var sin del, Även suppleanterna, som kallades till varje sammanträde, fick sin del att svara för. Ersättning för sammanträden förekom inte till att börja med, men intresset bar arbetet och gjorde det lätt, ty viljan var god, Vi kände oss som pionjärer och var det nog också i andras ögon. År 1911 var det en

fattigvårdskongress för hela landet i Gävle, och där var vi mangrant med och följde förhandlingarna med liv och lust.

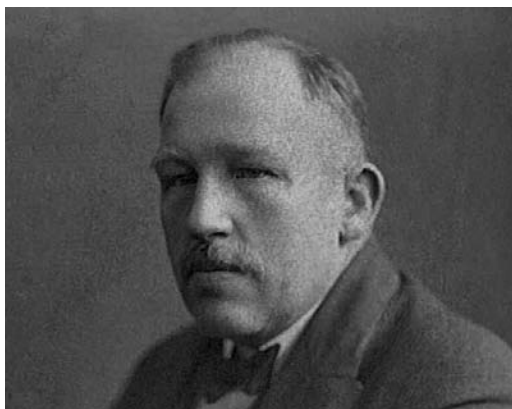
Så länge som min bror var ordförande (till 1916 då den politiska nydaningen kom) hölls våra sammanträden på brukskontoret, men då Emil Brandt efterträtt honom som ordförande, hölls sammanträdena i Sandbacka södra skola och Murgårdsskolan. Expeditionen flyttades då till Brandts bostad.

Han var nog av oss alla den mest intresserade och gedigna fattigvårdsman- nen varmhjärtad, klok, praktisk och förutseende. Som glödgare i verket var han inte en pennans man, varför man undrade, hur han skulle kunna sköta allt det kamerala, som faller på en fattigvårdsordförande. Men det gick bra, kam- rater hjälpte honom, ty sekreterare hade han inte. Han löstes så småningom från arbetet i verket och blev skolvaktmästare och kunde således bättre dispo- nera sin tid samt ta emot besök i sin bostad.

Inom Fattigvårdsstyrelsen hade vi ett ovanligt gott samarbete. Medlemmar- na växlade rätt ofta – beroende på kommunalvalen vartannat år och de poli- tiska svängningarna – men också de nya lärde sig snart att samarbeta med oss andra, även om de räknat med att komma som nydanare. Arbetet var inte så enkelt, och klientelet inte alltid av bästa slag, vilket de inte väntat sig.

Arbetet svetsade oss samman. Emellertid avsatte Brandt mig som kretsöre- ståndare: ”Fröken är för snäll och godtrogen”. I stället fick jag helt ägna mig åt anstaltsvården, och det passade mig bättre. Vi hade dock många intressanta och roliga upplevelser tillsammans.

Jag minns särskilt en gång, då vi skaffat inackordering åt en flicka med ett spädbarn. Hon skulle sysselsättas med vävning för fattigvårdens räkning. När hon väl var installerad och väven uppsatt, höjde värdfolket hyran: ”Nu kan de inte flytta på henne för vävstolens skull. De får betala, vad vi begär”.

Skolvaktmästare Emil Brandt (1878–1932).

Brandt blev arg och sade: "Vad ska vi göra?" "Ja, flytta", sade jag "Men vävstolen, "Ja, den flyttar vi också", "Kan man det?" "Jodå, jag skall sköta den saken." Vi gick dit en lördagseftermiddag med en dragkärra, plockade ned väven, och efter en timme hade vi den uppsatt på ett annat ställe. "Tanten" och grannfruarna satt på soffan och bara gapade på Brandt och mig, som kröp under väven, tog ned tramporna och band upp solven samt bar iväg med vävstolar, flicka och barnvagn. Jag ser rummet i Haga nr 1 för mig, när jag vill, och sedan Johanna Kjällbergs belåtna min, då hon fick ta emot sina inackorderingar i sin lilla kammare. Vilka tider – och detta endast för 30 år sedan.

Från skolvaktmästare A. E. Brandts sista färd, den 13 mars 1932. Brandt var under livstiden en mångbetrodd man. Han var bl.a. Kommunfullmäktiges ordförande, Fattigvårdsstyrelsens ordförande samt deltog livligt i Sandvikens föreningsliv. Bilden visar sorgetåget på Stationsgatan.

Den slutna fattigvården

Den slutna fattigvården var praktiskt taget obefintlig, då vi trädde till.

Då blev frågan, om man skulle bygga en fattiggård liknande den i grannsocknarna med jordbruk, en inrättning som kunde ta emot alla nödlidande i socknen, såsom gamla, mer eller mindre arbetsföra, barnaföderskor, imbecilla barn och kroniskt sjuka. Visserligen kunde man ha dem i olika avdelningar men ändå under samma tak. Vi tvekade alla av flera skäl.

De stora anstalterna tilltalade ingen av oss. Gamla utslitna smeder borde inte tråla med jordbruksarbete. Så länge de kunde sköta sig själva, borde de få öppen fattigvård. Barn borde vara i särskilda hem och inte växa upp bland allt slags konstigt folk.

Vi for omkring och studerade vården hos grannarna. Brandt höll alltid före: ”Vi ska ordna så, att folk trivs hos oss, och så som vi själva skulle vilja ha det, då vi bli gamla.”

Vi strävade. Den första åtgärden var, att vi hyrde en liten gård, Pinnhagen 1, på Yttre Sandviken. Där ordnades ett litet hem för gamla, som var sjuka och inte hade någon som vårdade sig.

Ida Edwinsson, till yrket sömmerska och dessutom en god, hjälpsam, duktig husmor, anställdes att sköta både de gamla och hushållet, senare med någon hjälp.

Snart nog utvidgades ”Hemmet” till att omfatta två av ”Jönsons villor”. Där var enkelt och primitivt men ändå en välkommen tillflyktsort för dem, som där blev omhändertagna och vårdade utan att behöva ligga andra till last. För fattigvården var det en stor lättnad att ha någonstans att lägga in de hjälplösa fallen.

Det var både fall av ålderdomssvaghet, kräfte, hjärtlidande, reumatism m.m. vi fick ta emot i de enkla små rummen, som rymde 10–12 platser. Köket var ett vanligt arbetarkök utan alla bekvämligheter. En brunn på gården dåligt med vatten, så att hinken aldrig var full, när man hissade upp den. Vid tvätt måste en tunna vatten köras dit. Avlopp, w.c. och c.v. saknades. En vanlig ”inrättning” med ett hjärta inskuret i dörren, fick lov att användas gemensamt av både anställda och pensionärer. Bad måste försiggå i ett vanligt bostadsrum. Vattnet värmdes i en pannmur i en primitiv tvättstuga och bars in och ut. Korkmattor fattades också i rummen och i köket första tiden. Där var bara vanliga skurgolv.

Ängsbacken – ett nytt ålderdomshem

Först år 1916 stod det nya hemmet vid Ängsbacken redo att ta emot sina skyddslingar.

Den allmänna uppfattningen i landet om den slutna fattigvården hade på dessa år ändrats betydligt. Små hem, föga jordbruksbetonade, inga barn inom dess väggar. En trädgård och en vedbacke så att de gamla hade något att syssla med, om de orkade; dock ställdes inga krav på deras arbetskraft ur ekonomisk synpunkt, inte ens ifråga om husligt arbete. Vedgården kom dock att användas till nödhjälpsarbete för arbetslösa. Veden såldes till diverse kunder. Svenska fattigvårdsförbundet har en stor heder av dessa nya synpunkters realiserande. Där fick kommunerna hjälp med ritningar till trevliga hem.

Vi använde även en av deras arkitekter, sedan vi efter mycket om och men enats om platsen för hemmet. Somliga av oss ville ha ålderdomshemmet närmare samhället, så att de gamla inte skulle bli för avskilda. Men den rätta platsen blev dock Ängsbacken (Varggropen står det på gamla kartor) med sina utvidgningsmöjligheter och sin goda trädgårdsjord – och nu ligger det ju inte alls långt bort, så som samhället har vuxit norrut.

Huvudbyggnaden, senare tillbyggd och moderniserad med maskiner i köket, byggdes ursprungligen för 25 platser.

Fröken Edwinsson följde med dit upp. Man kan säga, att hon växte med uppgifterna som föreståndarinna för hela inrättningen. Även då hushållet kom att omfatta sjukpaviljongen med sina 30 platser, klarade hon ekonomin och den stora personalen bra, tills hon pensionerades. Med stort intresse deltog hon i utrustningen av det nya hemmet.

Vi försökte att få det att se så litet anstaltsmässigt ut som möjligt – vanliga gamla upprustade möbler, hemslöjdsgardiner, hemvävda mattor osv.

Barnavården

Om vi nu skulle erinra oss vad som gjordes för barnavården samtidigt som det ordnades för de gamla i Pinnhagen.

Vi köpte en lägenhet i Högbo Överby. Det var en byggnad med tre, fyra rum på nedre botten, en bra vind, som kunde inredas till sovrum, och en stor trädgård med bärbuskar, fruktträd och potatisland – kanske ett par tunnland jord. En nackdel var det, att det låg vid Jädraån, där det var litet strömt. Några olyckor inträffade dock inte under tiden det var barnhem där.

Vi anställde en utmärkt präktig föreståndarinna, fröken Häger, samt ett biträde.

Även där ordnades så hemlikt som möjligt. Barn i åldern 2–15 år växte upp där på landet, man kan säga under moderlig vård, tills kommunen år 1930

byggde ett nytt modernt barnhem i Sandviken i samband med att barnavårdsnämnden från fattigvården övertog ansvaret för barnen. Fröken Häger flyttade med ned till Sandviken.

Fröken Ester Göransson invaldes i barnavårdsnämnden och fick då ansvaret för barnhemmets skötsel som dess ”tillsyningsman” – ett uppdrag som hon gick in för med liv och lust. Ännu en uppgift hade hon haft från fattigvården, nämligen att resa ut och se till de barn, som var utackorderade i privata hem.

Barnhemmet skulle egentligen endast vara ett upptagningshem, men många barn kunde lämpligen inte skickas till fosterhem utan fick vara kvar, tills de blev vuxna. Till att börja med hade kommunerna inte barnavårdsinspektion att tillgå för sina fosterhem, varför ett mycket svårt och grannliga ansvar lades på hemkommunernas inspektion.

Vi hade barn utackorderade så långt borta som i Bohuslän. Det måste övervakas, att de hade det bra, fick uppfostran och inte utnyttjades i arbete. Där behövdes nämligen ung arbetskraft i de små jordbruken. Industrisamhällen eller städer tog sällan emot fosterbarn.

Min kusin var mycket intresserad för denna del av barnavården, barnkär som hon är. År 1938 måste hon dock av åldersskäl lämna sina uppdrag, Fröken Häger slutade år 1936 och efterträddes av fröken Kastman. Barnavårdsnämnden och dess arbete under senare år har jag mindre reda på, då jag aldrig tillhörde denna.

Förändringar i fattigvården och dess organisation

Tiderna förändrades och därmed även fattigvårdsarbetet. Kommunen växte, nödtider i samband med kriget 1914–1918 och arbetsinställelser försvårade och intensifierade arbetet. Det blev andra kategorier, som behövde hjälp – unga friska och arbetsföra men arbetslösa människor. Andra möjligheter till hjälp fanns visserligen, t.ex. statens ”dyrtidsanslag” samt fackförningarnas nödhjälps- och strejkkassor, men detta förslog inte till de stora familjerna vid arbetsinskränkningarna. Sandvikens Järnverk gick t.ex. en längre tid med endast en tredjedel av driften – lågkonjunktur.

Fattigvårdsstyrelsen stod ofta inför svåra problem. Enligt 1918 års lag fick ingen svälta, alla skulle nödtorftigt hjälpas. Men vad skulle man göra t.ex. med barnen vid en längre arbetskonflikt? Lagen eller myndigheterna förbjöd ju även å andra sidan en kommun att vid dylika konflikter ta parti för eller understödja den ena parten. I fattigvårdslagen står även, att ett understöd ska betalas igen, om vederbörande kommer i bättre ekonomiska förhållanden en skuld således, som bör betalas.

Vi gav de behövande helt resolut kontant understöd, men i stället för att säga till var och en ”det här ska Ni återbetala efter hand, då Ni fått arbete igen”,

fick understödstagarna skriva under en revers. Det höll på att bli prickning från de centrala myndigheterna. "Fattigvården får inte vara låneinrättning, nära nog en bank eller en strejkkassa." Vi lånade nämligen under ett par år ut 53 000 kr. ur fattigvårdskassan och hänvisade till 23 § i fattigvårdslagen. Det blev tyst med kritik. Av dessa 53 000 kr. återbetalades så småningom 50 000 kr. till kommunen, vilket var duktigt gjort av Sandvikens arbetare.

Med tiden blev det nödvändigt att anställa en kommunalkamrer, som kunde stå till tjänst främst med hemortsutredningar o.d. men även med centralisation av den öppna fattigvården samt kassabokföringen.

Hittills hade distriktsföreståndarna haft rätt fria händer att med ordföranden avväga och även utbetala understöden. Nu blev de befriade därifrån, och det hela ordnades vid kommunalkontoret, där såväl undersökningar som utbetalningar verkställdes. Besluten fattades dock, kanske ibland i efterhand, av den sittande styrelsen, som hade sina sammanträden där var 14:e dag.

Hela tiden har vi haft god hjälp av diakonissorna och andra socialt arbetande sköterskor och hemsystrar, vilka biträtt med klädustrustning och andra naturaunderstöd. Församlingssystemen var liksom pastorn en tid alltid närvarande vid sammanträdena.

En fastighet hade inköpts av trädgårdsmästare Hanssons sterbhus, Odengatan, och ombyggt till kontors- och sammanträdeslokaler. Där kom kamrer Wallström från Jockmock att med skicklighet och duglighet samordna de olika nämndernas arbete, Han höll alla trådar i sin hand och ifråga om fattigvården var han en godhjärtad och klok människa, som hade ett ovanligt personminne och inlevelse i de behövandes förhållanden. Den slutna fattigvården hade han även personligt intresse för.

En mycket stor förlust gjorde fattigvården, då dess ordförande, Emil Brandt, år 1932 helt hastigt gick bort (i lunginflammation). Han efterträddes av herr Bolin, som snart i sin tur lämnade klubban till herr Löfstrand, vilken ännu innehar den.

Och därmed är vi inne på den nuvarande tiden och dess för våra fäder oandade och på sitt sätt nog så svåra förhållanden, som den nuvarande styrelsen har att brottas med. Inte minst inrättningarnas personalfrågor och understödstagarnas uppskrivade fordringar är svåra att lösa. Herr Wallström lämnade av sjukdom sin plats år 1945 och efterträddes av herr Skogsberg. Samtidigt övertog Socialbyrån fattigvårdsärendena med fru Håkansson som föreståndarinna.

På Ängsbacken efterträddes Ida Edwinsson först av fröken Hilda Sandberg, som blev föreståndarinna en kort tid, och därefter av fru Gunhild Törnkvist, en för sitt kall särdeles lämpad person. Hon har med den äran skött de gamla och hela hemmet. Samhället kan vara mycket tacksamt för hennes insats.

Valborgsmässoafton 1949

Nu är det skymning, en vacker, men rätt sval vårkväll, litet disigt efter den vackra solnedgången. I luften genljuder skott och smällar av olika slag. Sången från kyrktrappan har tystnat och vårtalet desslikes därute i kyrkparken. Jag är inte med bland de tusentals människorna utan sitter stilla hemma i ensamheten och tänker tillbaka på gångna tider som så ofta, nu för tiden.

Hur har Valborgsmäss firats i det gamla Sandviken och sedan genom tiderna? Det första bestämda minne jag har därav, var en sista april, då vi hemma i brukspatronsgården fick en ny ”husjungfru”, Elin Westrin (sedan gift Stenmark). Det var i början av 1880-talet. Föräldrarna var inte hemma, far var nog utomlands som vanligt varje vår, och mamma var väl borta hos farfars eller hos någon av fastrarna (Elisabet Magnuson och Anna Göransson), ty några festligheter förekom inte den dagen på Sandviken.

Vi barn samlades omkring den nya söta, fina jungfrun från Gävle. Hon förstod sig tydligen på barn redan från början. Det blev skymning, och vi skulle få vara uppe och se eldarna, innan vi lade oss. Väl påpälsade gick vi upp på den övre verandan i vårt hem, numera Bruksgården, (mot öster) för att se på härligheten. Kanske vi även gick ned på banvallen för att se litet bättre norröver. Vid Östanbyn brann det nämligen kasar, som man såg tvärsöver den rätt kala mossen, men på närmare håll hade man ju det verkligt sevärda; det var gamla tjärtunnor staplade på varandra på en flotte i viken, där nu 1893 års valsverksbyggnad ligger. På Stensmolandet var det även kase, och, om trädgårdsmästare Hansson var riktigt snäll, en även i vår trädgård. Han ville nämligen inte gärna ha dit brukets alla ungar, som trampade ned hans trädgårdsland, utan tände elden förrädiskt ett par dagar tidigare eller senare. Riset måste ju brännas i alla fall. Det var vackert att se på elden, särskilt den som speglade sig i sjön. Och så var det pojkar, som dansade på stranden eller omkring bålet, om det ännu var is, och smällde med knallpulver i små pistoler.

De där pistolerna med sina små ”knallpulveraskar”, innehållande röda små papperslappar, något som pistolen laddades med, såldes i Forsströms bod för, jag tror, 25 öre. (Det berättas, att en dag kom en främmande karl in i boden och ville ta kassan. Bodpojken var ensam inne. Han tog en knallpulverpistol, fyrade av – och karlen sprang. Pojken fick sedan namnet ”Oscar den tappra”.)

Valborgsmässoafton, ja, den var ju lika vacker då som nu, fast jag tror att barn ser det sprakande mer än stämningen. Nu när jag ser ut genom mitt verandafönster mot öster, ser jag inga eldar söderut vid Storsjön (ty den syns inte), men väl mot öster och nordost. Östanbyn och Östanå hälsa våren med flammande kasar, det ska bli tal och vårfest även där. Folkets Park har sitt

fyrverkeri som vanligt, och vid Jernvallen har KFUM sina kasar och festligheter i kväll, och tjänstemännen har sin vårbal på Mässen.

Ja, det var den ”gamla tiden” och nutiden – mellantiden då?

Det var väl frampå 1900-talet som ”Sångarfanan” kom till och lät höra sig med konserter och sång ute i det fria. Våren hälsades då av dem på skoltrappan vid kanalen. Man samlades på, skolgården, åhörde sången och lyssnade till någon ”akademiker”, som försökte uppliva sina minnen från studenttiden med ett leve för våren och det återvändande livet.

Så vandrade sångkören ned för backen till Stationsgatan längs vägen efter järnvägen till Stensmo och Sanatoriet, följd av en hel del av åhörarna. Vid torget delade sig skaran, en del följde dit ut, de andra gick till Folkets Park, där fyrverkeri och kaffeservering förekom. Men de, som gick ut för att se eldarna vid sjön, blev inte heller utan förplägnad.

För patienterna på Fredrikskulle Sanatorium var Valborgsmässoafton en upplevelse; först den vackra sången och kasen på vattnet (vilken de själva hopsamlat), och litet fyrverkeri och till sist kaffeservering på ligghallen och vårtal av t.ex. doktor Gibson. Allmänheten, som följt med ut, fick även köpa kaffe, sedan sångarna blivit vederbörligen trakterade som tack för sången. Behållningen av serveringen tillföll patienternas nöjes- och utfärds-kassa (slädfärd på vintern och båtärd på sommaren). Senare övertog en hornmusikkår Sanatoriets valborgsmässofirande; kaffeserveringen förlades inomhus, där musikanterna och patienterna samt läkaren m.fl. samlades en stund. Ja, så gick man hem i all stillhet den skumma vårkvällen, sedan man pratat litet med de mer och mindre bleka och sjuka vännerna, som gick till vila efter en ansträngande och vemodig vårkväll därute vid stranden med den vida utsikten – nu ett minne blott! År 1947 brann nog den sista kasen ute vid Stensmolandet, som nu är ett enda stort industriområde, där idyllen försvunnit, och vemodet ersatts av levande, pulserande liv.

Men det var inte endast vid Sanatoriet kasar brann sista april. Vänliga, intresserade pappor tände nog eldar litet varstans åt sina barn och deras kamrater. Innan Sandviken blev stad, var det inte så noga med alla ordningsregler. Vid Hedgrind brann kase, och mitt på själva Åsgatan med flera ställen fanns det mer eller mindre privata eldar till småbarnens stora glädje.

När den nya kyrkan år 1931 blivit färdig, flyttade Sångarfanan sina vårsånger dit till den stora trappan, och högtalare förmedlade talet ut över tusentals åhörare i kyrkparken. Denna park är nu en vacker och uppskattad anläggning, där människor gärna slå sig ned vackra vår- och sommardagar, en värdig plats att hälsa våren välkommen.

Bessemerblåsning vid Edsken år 1858

Stålet tappas i kokiller direkt från den fasta konverteren. Kokillerna, som äro delade och hopkilade stå i ett knippe på en liten vagn, som drages förbi utslagshålet. Detta tappningssätt användes före 15 maj 1858, efter detta datum användes skänk med tärning och stoppare för stålets gjutning. En sådan skänk synes i förgrunden.

– Efter akvarell av Brukspatron Carl Cantzler, som besökte Edsken första gången i slutet av mars och andra gången i augusti 1858. Original hos Sandvik AB.

Dikt av Stig Sjödin (1962)

En Fredriksdag, en varm och solstinn julidag,
när molnen över sjön stod dräktiga med åska,
kom en pojke brådiskande från Jädran.
Han kramade ett telegram i näven och sprang
sig svettig på milen fram till Högbo.
Vi vet att han fick sällsam glädje i belöning
och att han bringade bud om en verklig saga.
I telegrammet stod två ord som skulle bygga en stad
och ge glans åt ett namn och en bygd.
Ända till Edsken måtte marken ha skakat av väntan.
Så löd beskedet: Blåsningen lyckad.
(1858)

Göran Fredrik Göranssons tal den 18 juli år 1883 vid Bessemerblåsningens 25 års jubileum

Här nedan återges en avskrift av det handskrivna konceptet till Göran Fredrik Göranssons tal den 18 juli 1883. Konceptet publicerades i Sandvik AB:s tidning Konverten nr 8 år 1983 i anslutning till Bessemerblåsningens 125-års firande.

Vid minnet af hwad som för 25 år sedan denna dag genomfördes är det ett stort behof för mig att få uttala min tacksamhet och erkänsla till alla dem som då på ett eller annat sätt bidrog att genomföra Bessemers methoden och att till ett godt slut bringa de kostsamma och sinnespröfwande experimenten.

Som dessa Wänner äro många och deras hjelp ehuru alltid värdefull dock warit af olika beskaffenhet beder jag att få skilja dem i särskilda Grupper.

Jag beder då att få börja med hwad jag will kalla den ekonomiska Gruppen hwars understöd satt mig i tillfälle att under en för mig mycket bekymmersam tid få fortsätta och utveckla de påbörjade experimenten. Jag wänder mig då till herr Konsul Robert Retzig och Borgmästare Petre hwilka tillsammans med min aflidne Swåger Brukspatron Wilhelm Elfbrink med sina namn satt mig i tillfälle att skaffa nödigt förlag för försökens genomförande, jag känner djupt den tacksamhet jag derföre är Eder skyldig, ty jag tror att gammal wänskap då talte högre än förhoppningen att jag skulle lyckas och war detta äfwen den starkaste spårre för mig att icke sky några ansträngningar.

Efter 25 år hafwa Ni kanske glömt en del af oron, men jag har den i friskt minne och måste nu uttala den djupa tacksamhet jag känner för Eder mina gamla bepröfwade Wänner.

Till denna Grupp beder jag äfwen få räkna General Direktör Troilius. Jag sökte nämligen ett förlagslån hos Jernkontoret för försökens genomförande och på Jernkontorets wägnar ankom till Edsken General Direktör Troilius för att taga reda på våra pågående

försök och ehuru dessa då woro mycket ofullständiga och icke särdeles lofwande, såg han dock med sin skarpa blick och sin erfarenhet i jernhandteringen att de möjligen kunde leda till ett godt resultat och hans berättelse till Jernkontoret föranledde äfwen att ansökan om förlagslånet bewiljades; det är således en glädje för mig att efter nu passerade 25 år få till herr General Direktören uttala min stora tacksamhet, särdeles som han war en af de få tekniska personer som den tiden uttalade någon sorts förhoppning om methodens framtida användbarhet; det är också en stor tillfredsställelse för mig att hwad dåwarande Bergmästare Troilius trodde möjligen skulle winna framgång, har General Direktör Troilius sedan fått bekräftadt då Statens Jernvägar sedermera warit Sandvikens förnämsta inhemska kund och de hjulringar af wår tillverkning som löpa på dessa banor kunna beräknas till mera än 30 000.

Äfwen till Jernkontoret som icke allenast lemnade förlagslånet utan äfwen sedermera efterskänkte en tredje del deraf står jag i stor förbindelse.

Men utan förlagen fordrades annan hjälp för att lyckas och jag wänder mig derföre till nästa grupp, mina biträden.

Mina biträden woro då twänne ynglingar, icke stort mera än jag hemma i jernstillverkningen men deremot arbetsamma, nitiska, färdiga till alla ansträngningar. Dessa ynglingar aldrig tröttnande, alltid glada och förhoppningsfulla, lifvade mitt mod och hafwa stor del i den framgång hwartill deras trägna arbete ledde. Dessa ynglingar äro nu, såsom de lofwade att blifwa, framstående män inom de samhällen de tillhöra och jag anhåller att till Disponenten Carl Lundwik och Brukspatron Carl Peter Lindberg få uttala min hjertligaste tacksägelse för den tid wi arbetade tillsammans.

Lifligt står den tiden för mitt minne men mäst de närmaste dagarna till den hwars minne wi i dag fra. På Lördagsmorgonen lemnade jag Edsken uppdragande åt Eder att genast ommura Bessemers ugnen efter då uppgjord ny plan så att den kunde på Måndagen af Eder försökas i händelse jag skulle blifwa hindrad uppkomma, och ännu efter 25 år hör jag med rörelse Edra glada tillrop då Ni på Tisdagsmorgon wid min återkomst mötte mig med ropet: "Nu är allt lyckadt". Dessa ord och sättet hwarpå Ni uttalade dem äro så djupt inristade i mitt minne att de för alltid der qwarblifwa.

Samtidigt fanns wid Högbo Bruk en 16-årig gosse, som genast fick börja att syna det nya stålet och har sedan fortfarande arbetat med Bessemers Stål ehuru under någon tid wid andra Werkstäder; han har dock sedan dess tillbragt sin längsta tid wid Högbo och Sandviken. Jag hälsar således Ingeniör Carl Gustaf Larsson såsom en af den 25-åriga stammen och hwars nitiska arbete och praktiska sinne haft ett Mycket fördelaktigt inflytande på Stålets utveckling och praktiska behandling, tack för den långa tid wi hafwa arbetat tillsammans.

Men utan de Wänner som utgöra den tredje gruppen hade mina biträden och jag sannolikt haft mer än swårt att nå målet, ty med en obetydlig om ens någon erfarenhet i jernhandteringen behöfde wi råd och upplysningar och detta erhöillo wi af många, men i första rummet anhåller jag att derföre få tacka Direktör Andreas Grill och Professor V. Eggertz. Den förstnämnde war under försökens fortgång mycket ofta wid Edsken för att å Jernkontorets wägnar följa försökens och blåsningens gång och honom har jag att tacka för många råd och upplysningar, ja jag kan säga att det war han som initierade mig i jernhandteringen, i honom ser jag min läromästare och jag tackar honom för allt hwad jag under detta år fick lära af honom och hwaraf mycket sedermera warit mig till stor nytta.

Professor Eggertz åter intresserade sig mycket för våra arbeten, gjorde en mängd analyser för oss och gaf oss många goda råd. Sedan wi fått methoden genomförd och mötte swårighet att särskilja de olika hårdhetsgraderna uttänkte han ett praktiskt sätt för detta arbete, denna uppfinring kan sägas wara ett af de största steg, som på en gång tagits för att göra Bessemers methoden praktiskt användbar. Herr Professor jag anser mig böra offentligen uttala att Ni gjort mera än kanske någon annan för den stora framgång Bessemersmethoden haft. Ett hjertligt tack för den hjälp Ni lemnat mig.

Wid en sådan minnesfest som denna kan jag dock icke uteslutande fästa mig wid hwad som passerade för 25 år sedan då mellantiden medfört så många och stora omändringar. Sjelf har jag under denna tid haft många och swåra pröfwodagar och att jag ännu fått arbeta med och för Bessemers methoden har jag många Wänner att tacka men i främsta rummet Grosshandlaren Murén och Grosshandlaren Michaeli. Dessa Wänner hade ännu förtroende

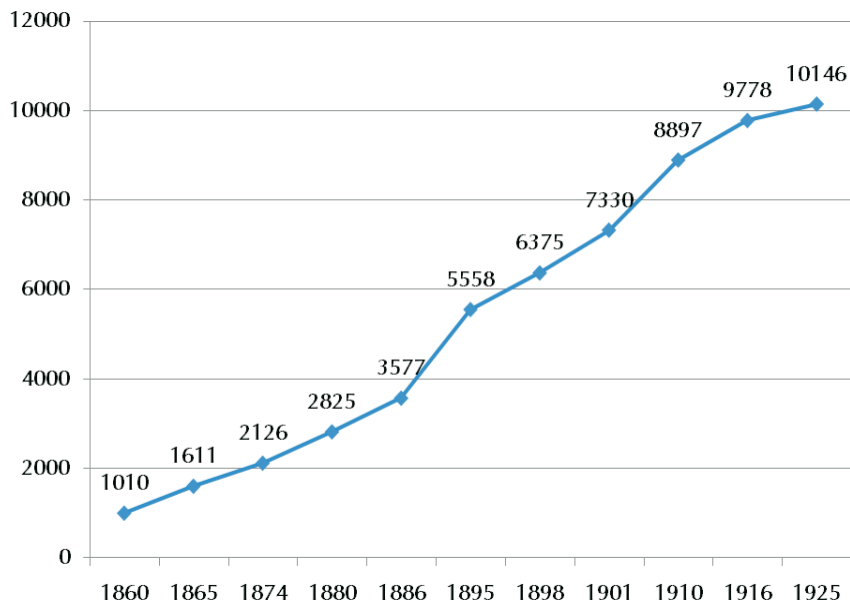
för mig då de flesta andra woro mer eller mindre misstroga och genom Herr Muréns ansträngningar och Herr Michaelis kraftiga handräckning blef Sandwikens Jernwerks Aktie Bolag bildadt och jag fick deltaga i dess ledning.

Jag får till Eder och till alla de Wänner, som då tecknade sig för aktier i detta Bolag framföra min hjertligaste tacksägelse för de passerade 15 åren. Mätte Ni alla wara belätna med de resultat som de frambringade.

Äfwen till de biträden, som jag under dessa 25 år haft såwäl ibland tjenstemannapersonalen som arbetarna, såwäl närwarande som frånwarande, anhåller jag få uttala mitt hjertligaste tack och jag kan försäkra att de i allmänhet gjort sig förtjenta af sina principalers erkänsla och min tacksamhet.

Utan att afsättningen håller jemna steg med tillverkningen leder arbetet icke till någon winst och må det derföre tillåtas mig att uttala några tacksamhetsord till min äldste Son A. H. Göransson som med så stor framgång arbetat för afsättningen af bolagets tillverkningar och hwarigenom dessa äfwen efter hand kunnat ökas.

Högbo/Sandvikens befolkningsutveckling

Figur 1. Diagrammet visar befolkningsutvecklingen i Högbo församling 1860–1925. Sandviken blev köping och egen församling år 1927. Källa: ”Ett svenskt jernverk. Sandviken och dess utveckling 1862 – 1937”. Uppsala. 1937

Antalet invånare i Sandvikens kommun:

År	Befolkning
1950	36 954
1970	43 663
2006	36 748

Antalsuppgifterna är baserade på kommunindelningen år 2002. Sandviken omfattade då Sandviken, Ovansjö, Järbo, Storvik, Årsunda och Österfärnebo.

Antal anställda i Sandvikens Jernverk (Sandvik AB fr o m 1972):

År	Anställda
1870	295
1885	693
1905	2 088
1925	3 125
1950	6 603
1970	18 173
2006	41 743

Göranssonska Stiftelserna

Källa: <http://www.goranssonska.com> och Gefle Dagblad 2007-04-08

Sigrid Göranssons Stiftelse

Grundare:

Fröken Sigrid Göransson, Sandviken i december 1947

Ändamål med stiftelsen:

§ 1 ur stiftelsens stadgar:

”Stiftelsen har till ändamål att lämna bidrag till barns och ungdoms vård och fostran på kulturell och kristlig grund i första hand i Sandviken men även inom landet i övrigt. Den kan för ändamålet lämna studiestipendier samt anordna konferenser och kurser.”

Vilka kan söka:

Föreningar och organisationer med barn- och ungdomsverksamhet i Sandvikens kommun

Verksamhet

Verksamheten bedrivs i fröken Sigrids gamla bostad Sigridsgården, tidigare Åsgården.

Styrelsen

Styrelsen består av Sandvikens församlings kyrkoherde, en representant från Sandvik AB och två representanter av Sandvikens Diakoniförenings styrelse utsedda personer. Styrelsen sammanträder minst fyra gånger per år. Ledamöterna tillsätts för en tid av sex år.

Större bidrag har bl. a. lämnats till:

Drömfabriken, Gränsland
Sandvikens kommun i form av kamratstödjare och studieresebidrag.

Utbetalt bidragsbelopp

Totalt utbetalt 1978–2006: 177 miljoner kronor

Värdet av aktier i Sandvik AB (beräknat efter börskursen 31.12 2006)
920 miljoner kronor

Stiftelsen Albert och Anna Göranssons Minne

Grundare:

Fröken Ester Göransson, Sandviken den 23 december 1943.

Ändamål med Stiftelsen:

§ 1 ur stiftelsens stadgar:

”Denna stiftelse, som till minnet av ingenjören Carl Albert Göransson och hans hustru Anna Maria Göransson, född Eneström, skall benämnas ”Stiftelsen Albert och Anna Göranssons minne”, har till ändamål huvudsakligen att lämna understöd åt behövande åldersstigna, sjuka eller lytta personer eller främja vård och uppfostran av barn eller lämna understöd för beredande av undervisning eller utbildning åt behövande. I andra hand att i mån av behov i Sandviken gagna följande allmännyttiga ändamål, som icke pläga tillgodoses genom vanlig utdebitering, nämligen bättre sjukvård eller ålderdomsförsörjning eller ungdoms fostran och utbildning.”

Vilka kan söka:

Sjuk- eller ålderspensionärer bosatta i Sandvikens kommun. Pensionärsföreningar inom Sandvikens kommun.

Vad kan man söka:

Storstädning, 1 gg/år

Glasögon

Tandvård

Personliga bidrag

Rekreationsresor

Sjuk- och avlastningsavgifter, vid längre vårdperiod än 14 dagar

Fotvård

Hårvård

Bidragen är behovsprövade.

Verksamhet

Hemsystemverksamhet, hårfrisörskor och fotvårdare.

Estersgården, Björkgatan

Bidrag kan sökas tillorstädning, glasögon, sjukhusavgifter vid längre sjukhusvistelser, tandvårdskostnader, m.m.

Bidragen är behovsprövade.

Stiftelsen anordnar rekreationsresor.

Större bidrag har bl. a. lämnats till:

Drömfabriken

Gränsland

Sandvikens kommun i form av kamratstödjare och studierebidrag

Utbetalt bidragsbelopp 1978–2006

152 miljoner kronor

Värdet av aktier i Sandvik AB (beräknat efter börskursen 31.12 2006)

880 miljoner kronor

Stiftelsen Göranssonska Fonden

Grundare:

Konsul Göran Fredrik Göransson under tidigt 1900-tal.

Stiftelsens ändamål är:

1. att lämna understöd till person, som genom ålder, sjukdom eller ekonomiskt nödläge är i behov därav, vilket understöd kan lämnas antingen direkt eller genom någon institution eller sammanslutning, som åtager sig detta uppdrag.
2. att till behövande lämna stipendier för möjliggörande av studieutbildning, även detta direkt eller genom någon institution eller sammanslutning.

Vem kan söka:

Du ska vara bosatt i Sandvikens kommun. För studiebidrag gäller att sökande ska vara bosatt i Sandvikens kommun eller ha förälder som är bosatt i Sandvikens kommun eller förälder anställd på Sandvik AB i Sandviken.

Vad kan man söka:

Sjukbidrag (för personer med långvarig sjukdom eller handikapp)

Tandvård

Glasögon

Studiebidrag

Stiftelsen lämnar även bidrag till föreningar och organisationer med inriktning barn- och ungdomsverksamhet. Bidragen är behovsprövade.

Verksamhet

Stiftelsen delar ut medel i form av stipendier och studiebidrag till enskilda studerande eller via föreningar. Bidrag lämnas till sjuka eller handikappade personer som inte är pensionärer, vilka är i behov av ekonomisk hjälp, organisationer som arbetar med detsamma kan även söka anslag.

Bidrag som kan sökas är studiebidrag, sjukbidrag, glasögon, tandvårdskostnader, datorer m.m. Bidragen är behovsprövade.

Större bidrag har bl.a. lämnats till

Drömfabriken, Gränsland m.m.

Stipendier och bidrag lämnas bl. a. till

Högskolan i Gävle och Göranssonska skolan i Sandviken.

Utbetalt bidragsbelopp 1978–2006

102 miljoner kronor

Värdet av aktier i Sandvik AB (beräknat efter börskursen 31.12 2006)

490 miljoner kronor

Gunvor Göranssons Kulturstiftelse

Adress: Kommunkansliet, 811 80 Sandviken,

Penningstipendier till studerande och kulturarbetare med anknytning till i första hand Sandviken, i andra hand Gävleborgs län. Utdelas vår och höst. Ansökan hela året. Ingen ansökningsblankett.

Stiftelsens styrelseordförande: f. Kommunalrådet Inga Hagström .

ANDERSSON & NORDSTRÖM, SANDVIKEN
SANDVIKENS JERNVERK
·1897·

Samförstånd eller makt?

Sigrid Göransson – en studie av en borgerlig kvinnas verksamhet och värderingar

Utdrag ur uppsats 12 p, Historia C Institutionen för
Kultur och Lärande, Högskolan Dalarna, år 2000.

Av Solweig Östlund-Blomgren

Inledning

När Selma Lagerlöfs Nils Holgersson flög över Gästrikland tänkte han följande:

Det här landet är klätt i granriskjortel och gråstenströja, [...] Men kring midjan bär det ett bälte, som inte har sin like i kostbarhet, för det är utbroderat med blånande sjöar och blommande hagar, de stora järnverken pryder det som en rad av ädla stenar.

I ett samhälle som växte fram kring ett av dessa järnverk, Sandviken, levde en kvinna under slutet av 1800-talet och fram till mitten på 1900-talet som nog av många skulle ha liknats vid en ädel sten, precis som järnverket gjorde. Den kvinnan var Sigrid Göransson, dotter till en av disponenterna vid Sandvikens Jernverk. Det är om henne som min uppsats kommer att handla. Sigrid Göransson, en kvinna som kom från en högborgerlig miljö och som levde och verkade i ett nytt samhälles framväxt. Hon var aktiv inom många olika föreningar och kommittéer såväl lokalt som på riksplenet. Hon var inspektris på Sandvikens Jernverk och mycket av hennes arbete gick ut på att förbättra förhållandena för arbetarna och därmed också försöka överbrygga skillnader mellan olika samhällsklasser.

Sigrid Göransson är troligtvis inte speciellt välkänd idag av den svenska allmänheten, men i trakten kring Sandviken känner många till henne eller snarare de stipendier och bidrag som kan sökas i den stiftelse som bär hennes namn och som hon grundade 1947, *Sigrid Göranssons stiftelse*. De flesta i trakten vet nog också att hon kom från en släkt som har haft mycket stor betydelse för Sandvikens Jernverk, idag Sandvik. Hennes farfar grundade järnverket. Hennes far och bror kom att bli dess disponenter (ledare) och kom att få stor betydelse för företagets utveckling, men också för samhället Sandvikens uppkomst. Det är främst om männen i den Göranssonska släkten det har skrivits, om deras betydelse för företagets och samhällets utveckling, om hur de arbetade för att förbättra för arbetarna och för att komma överens med dem. Om Sigrid Göransson finns det dock inget mer sammanhängande skrivet trots att hon också arbetade för liknande mål och kom att få stor betydelse i många olika sammanhang. Det som finns är kortare avsnitt i böcker som behandlar järnverkets och Sandvikens historia. Hon finns också omnämnd i *Svenskt biografiskt lexikon* och i en del tidningsartiklar, och dessa talar då främst berömande om hennes insatser.

När hon levde var hon känd inte bara lokalt, utan om henne och hennes arbete skrevs det även i tidningar som var rikstäckande. Hon var även själv en flitig skribent i form av insändare och olika debattinlägg i såväl lokal- som

rikspress. Hennes arbete fanns inte bara i Sandviken utan hon var också aktiv nationellt i flera organisationer t.ex. *Husmodersföreningarnas riksförbund* och *Socialstyrelsens sociala råd*. Hennes arbete sträckte sig även utanför landets gränser, hon höll t.ex. föredrag om sanatorievård i Bryssel 1910. Hon var med i många olika sammanhang och var personligt bekant med ett flertal då välkända personer som t.ex. riksdagskvinnan Kerstin Hesselgren och biskopen Nathan Söderblom. Han kallade ofta Sigrid Göransson för "Godråda". Överhuvudtaget i det som har skrivits om henne så framställs hon som mycket god och hjälpsam.

Det finns flera paralleller mellan Selma Lagerlöfs bok *Nils Holgerssons underbara resa* och Sigrid Göranssons liv och arbete. Det är inte bara det att hon växte upp vid ett av järnverken som Nils ser ifrån örnryggen utan att hon precis som han blev medveten om de sociala orättvisorna i samhället och som han lärde sig att inte bara tänka på sig själv utan också att bry sig om andra och vara solidarisk. Men det finns ytterligare ett drag i boken som stämmer in på den miljö som Sigrid Göransson försökte få till stånd. På flera ställen i boken beskrivs gemenskapen mellan de olika samhällsklasserna som mycket generös. Överheten framställs som god och välvillig, men den ställer krav och det finns vissa normer som ska följas, nämligen de borgerliga värderingarna och normerna som människorna bör anpassa sig till eller rättare sagt fostras till. Det finns alltså ett ovanifrånperspektiv i berättelsen om Nils Holgersson, vilket jag också tror fanns i Sigrid Göranssons arbete och engagemang.

Jag valde att fördjupa mig i Sigrid Göranssons liv och verksamhet eftersom jag har stött på hennes namn i många olika sammanhang, men jag har inte funnit någon litteratur som egentligen handlar om henne. Av det lilla som finns skrivet så förefaller hon att ha varit en enormt betydelsefull kvinna som av många ansågs vara mycket god och hjälpsam. Jag vill ta reda på om hjälpsamhet och godhet var den enda avsikten eller om det fanns andra syften och motiv och hur dessa i så fall yttrade sig. Det vore också intressant att försöka förstå om detta framgick tydligt eller om det fanns dolt under ytan.

Syfte och frågeställning

Flera forskare framhåller det dubbeltydiga i borgerlighetens agerande. Dels att arbeta för samförstånd mellan klasser dels att inta en maktposition gentemot framförallt arbetare och därigenom sprida borgerliga värderingar. Genom att använda mig av Sigrid Göransson som ett exempel kommer jag att undersöka maktperspektivet kontra samförstånd på ett mikroplan. Hon kommer i denna uppsats att få utgöra ett exempel på hur en borgerlig kvinnas liv och arbete

kunde te sig och fokus kommer att vara på hur ideologin används i makt-perspektiv.

Syftet med min uppsats är att visa hur den borgerliga ideologins drag och värderingar genomsyrar Sigrid Göranssons arbete och engagemang och att det finns en paradox i att hon dels vill överbrygga mellan samhällsklasserna men ändå inta en maktposition genom att överföra de borgerliga värderingarna till de lägre samhällsklasserna.

De frågeställningar jag har utgått ifrån är:

- Vilken typ av verksamhet ägnade hon sig åt?
- Var den typiskt borgerlig?
- Var den typiskt kvinnlig?
- Hur framkommer paradoxen mellan makt och samförstånd i hennes verksamhet?

Sigrid Göranssons uppväxt och bakgrund

För att förstå vem Sigrid Göransson var måste man känna till en del om hennes familj och om miljön som hon växte upp i, Sandviken. Hennes släkt kom att få stor betydelse för stadens grundande. Medlemmar ur den Göranssonska slakten grundlade nämligen år 1862 Högbo Stål & Jernverks Aktie Bolag, sedermera Sandvikens Jernverks Aktiebolag, det som idag är Sandvik AB. Kring detta bruk kom staden Sandviken att växa fram, vilket också familjen Göransson hade stor delaktighet i. Sigrid Göranssons farfar, Göran Fredrik Göransson, var den person som kom att ta det första steget som ledde till bildandet av ett stort bruk. Han var delägare i en grosshandlarfirma, Daniel Elfstrand & Co. Firman ägnade sig även åt verksamhet som hade med lantegendomar, järnbruk, varv och annat att göra. Kontakten med bruken ledde till att firman 1856 köpte in Högbo bruk, beläget mellan sjöarna Storsjön och Öjaren och till vilket också Edske masugn hörde som låg vid sjön Edsken – väster om Hofors. Vid en resa till England 1857 kom han i kontakt med Bessemermetoden, en stålframställningsmetod, och han kom att köpa en del av patentet och ta det med sig hem till Sverige. Flera försök gjordes vid Edskens masugn, många var misslyckade, men till slut lyckades man den 18 juli 1858. Hans grosshandlarfirma, Daniel Elfstrand & Co, Gävle hade då gått i konkurs och Göran Fredrik Göransson fick söka ekonomiskt bistånd ifrån annat håll bl.a. ifrån Jernkontoret. Utvecklingen av Bessemermetoden gick framåt och planer på exploatering av den nya processen kom igång på allvar. Frågan var dock var den nya anläggningen skulle ligga. Det blev kommunikationsmöjligheterna, närheten

till vatten och den framväxande järnvägslinjen, som kom att bli avgörande. Anläggningen placerades i en sandig vik vid Storsjöns strand, därav namnet Sandviken. Kring detta järnverk växte alltså ett helt nytt samhälle fram.

Familjen Göransson vid Anders Henriks och Emmas silverbröllop år 1896.

Efter Göran Fredrik Göransson tog sonen Anders Henrik Göransson över och blev disponent 1868. Anders Henrik Göransson gifte sig med Emma Sebardt och de fick sex barn, fem flickor, Sigrid, Ellen, Emmy, Carin och Greta och en pojke, Karl-Fredrik. Sigrid Göransson var den förstfödda. Hon föddes den 23 februari 1872.

Sigrid Göransson växte upp i en övergångsperiod från ett agrart präglat samhälle till ett industrisamhälle. Platsen som hon växte upp på är också speciell p.g.a. att samhället uppkom i och med att järnverket utvecklades. I Sandviken, där hon kom att verka, fanns det ingen tidigare samhällsorganisation som kunde utgöra grundstommen för ett blivande samhälle. Sigrid Göransson skriver att det fanns en lycklig kombination av patriarkalisk och demokratisk regim samt ett ingående och vänskapligt samarbete med å ena sidan bolaget och å andra sidan kommunala myndigheter och föreningar av olika slag. I början av samhällets uppkomst sköttes nästan all social verksamhet av bruksledningen. Successivt övertogs dock dessa frågor av samhället. Sandviken blev offentlig köping år 1927.

Sigrid Göransson vistades inte bara i Sandviken under sin uppväxt. Studerar man hennes brevväxling kan man finna att hon ofta vistades hos släktingar runt om i landet. 1881 bodde hon ett längre tag hos en moster i Norrköping. Hon gick även och konfirmerade sig i Norrköping 1888. I Stockholm vistades hon också hos släktingar under längre tidsperioder. Även under 1890-talet verkar hon ha bott hos släktingar och hjälpte till med t.ex. barnpassning. ”Nu har jag fått flickorna i ordning och i säng och ska nu skriva några rader[...]”. Detta att barn och ungdomar vistades längre perioder hos andra släktingar var vanligt i högborgerliga miljöer under denna tid.

Sigrid Göransson fick privat utbildning i hemmet av en guvernant, Clara Ekecratz. Hon kom till familjen när Sigrid Göransson var drygt två år. Hon undervisade i flera ämnen bl.a. franska. Sigrid Göransson tog även lektioner för andra när hon vistades hos olika släktingar. Hon läste för fröken Walberg och spelade för Fru Calén när hon var i Stockholm 1883. Hon gick också på Torshags hushållsskola vintern 1888-1889. Sigrid Göransson kom från tidig barndom i kontakt med kyrkan och kristendomen och troligtvis var hon djupt troende. I ett brev från 1883 skriver hon att hon har gått i barnpredikan varje söndag utom en. Vidare så står det i ett brev från 1887 att hon tycker allt mer om Faster J, ”hon är så rar, men Elin fruktar jag, blir allt mer olik henne; ’ondt sällskap smittar’ men när jag ser henne försöker jag strida mot synden och ber Gud bevara mig för ytlighet. Jag är inte ond på henne ty jag vet ju inte om det är hennes fel, men jag tycker rysligt synd om henne”.

Sigrid var mycket sjuk under sin uppväxt. I många av breven framkommer detta. Hon var klen, gick ner i vikt och fick ofta massage som behandling. Hon ordinerades även vid ett tillfälle järn och krita. Det framkommer inte så tydligt vad hon lider av, men i ett brev nämns att hon av doktorn har fått diagnosen neurasteni.

Doktorn har nyligen företagit en elektrisk undersökning på lilla Sigrid och Doktors egna ord lyda sålunda intet lokalt fel, lidandet kallas neurasteni (som du vet) och genom denna sjukdom uppstår bristen på fosfater.- Du vet ju att med de flesta nervsjukdomar följer ett psykiskt ondt, så äfven här, det må nu vara medvetet eller omedvetet. Du får icke missförstå Doktors önskan att leta ut om Sigrid möjligen bar på några tankar, eller haft några tankar eller orsaker der Doktorn möjligen kunnat få en ljuspunkt för sjukdomens uppkomst som möjligen kunnat undanröjas, eller hjälpa honom att finna ett medel att lättare övervinna sjukdomen.

Neurasteni var sekelskiftets mest uppmärksammade sjukdom. Den betraktades allmänt som en kultursjukdom, som ett svar på den moderna människans utsatthet i ett samhälle som var satt i förvandling, industrialisering, urbanise-

ring, ny teknik och förändrade sociala strukturer. Diagnosen lanserades omkring 1880 och i den sammanfördes en rad nervösa besvär till en övergripande sjukdomsbild. Sjukdomen antogs drabba yngre människor inom de högre samhällsklasserna. Sjukdomen drabbade båda könen, men kom i Sverige att främst betraktas som en kvinnosjukdom. Sigrids sjukdomstillstånd under uppväxten gjorde att hon ofta vistades på olika hälsohem, t.ex. Ramlösa. Hon var också ofta i Öregrund där familjen hade ett hus.

Det är svårt att förstå att hon var så klen och sjuk under många år av sin uppväxt, med tanke på att hon senare i livet blir så oerhört aktiv och engagerad i olika sammanhang. Kanske hade hon svårt att hitta sin roll och leva upp till de krav som ställdes på henne. Troligtvis hade hon grubblerier kring detta precis som alla tonåringar har. I ett av hennes brev framkommer att hon aldrig vill gifta sig och att hon har religiösa grubblerier.

Mamma jag vill aldrig gifta mig, ty då blir jag ju skild från Eder, och hör ej Er till längre tänk så förskräckligt. Men hvad är jag värd all denna nåd af Gud? Mamma kan ej tro hvad jag känner mig olycklig ibland i synnerhet då jag kommer för mig sjelf öfver att ej rätt tillhöra min Frälsare. Gud gifve mig att det **alltid** vore min högsta sträfvan!

Kvinnosjukligheten som var typisk för de borgerliga kvinnorna hade delvis sin grund i att samhället tilldelade dessa en passiv kvinnoroll, medan kvinnorna själva ville känna sig behövda. Min teori är att så var det för Sigrid, hon ville inte känna sig onyttig. Detta framkommer också i flera av hennes brev, t.ex. när hon går på Torshaga flickskola och är klen i sina armar skriver hon

”O hvad det är tråkigt att känna sig oduglig o oanvändbar till hvarje arbete utom maskinsöm”. Vidare skriver hon i ett brev till sin mamma. ”Det är så bra att ha moster att pyssla om och så blir ’det andra’ mycket sundare och naturligare i verkligheten, när man lefver midt uppe i det. Någon klarhet har jag ej alls och lär ej få heller men jag är nöjd hur det blir.”

Jag vet inte vad hon avser som blir sundare och naturligare, men hon verkar dock må bra av att ha något att göra och att känna sig behövd.

Idealet för en borgerlig kvinna vid den här tiden var att bli gift och försörjd av en man och att få ett eget hushåll och barn att ansvara för. Det fanns ett överskott av borgerliga ogifta kvinnor. Detta berodde dels på att äktenskapsfrekvensen sjönk, männen skulle utbilda sig och kunna försörja en familj innan de gifte sig, dels på att det skedde en snabb befolkningsökning samt att flera män än kvinnor emigrerade. De kvinnor som blev ogifta hamnade i en svår situation. De måste ha något lämpligt sätt att försörja sig på och vad som helst var inte accepterat i de borgerliga kretsarna. Vissa yrken ansågs inte lämpade,

t.ex. arbete i industrin. Sigrid Göransson gifte sig aldrig och hamnade därför i denna ställning, hennes systrar gifte sig men Sigrid förblev ogift. Sigrid kom inte ifrån någon fattig familj så i det hänseendet hade nog familjen kunnat försörja henne. Sigrid blev också delägare i Sandvikens Jernverks Aktiebolag och blev med tiden en förmögen kvinna. Troligtvis insåg familjen, eller kanske främst fadern, att hon behövde något meningsfullt att sysselsätta sig med. År 1900 fick Sigrid sitt första uppdrag som innebar att hon skulle möblera järnvägshotellet. Han involverade henne i flera praktiska arrangemang i uppbyggnaden av samhället kring järnverket. 1906 var hon engagerad i byggandet av hushållsskolan. 1907 anställdes hon som ”Allmänt rådgivande och inspektris för Sandvikens sociala inrättningar” och förblev detta fram till 1937. Det var alltså från omkring 1900 som hennes olika insatser i järnverket startade och det verkar också som om hennes sjukdomstillstånd förbättrades, även om man ända fram till 1906 kan läsa om massagebehandlingar.

Allmänt om Sigrid Göranssons deltagande i verksamheter

Syftet med min uppsats är att se om det i Sigrid Göranssons arbete och engagemang fanns en paradox, att hon dels ville överbrygga mellan samhällsklasserna, men ändå inta en maktposition i och med att hon ville överföra den borgerliga ideologins värderingar och drag till arbetarna. Detta ville jag få svar på genom att granska den verksamhet som hon ägnade sig åt. Jag kommer att dels studera vilken typ av verksamhet det var, dels tolka hennes uttalanden.

Det jag har funnit är att hon var oerhört aktiv inom en mängd olika områden. Mitt problem har varit hur jag ska strukturera all denna verksamhet och presentera denna på ett enkelt och lättbegripligt sätt. Mycket av verksamheten som hon deltog i kan räknas till den kvinnliga sfären, hem och hushållsarbete och vård och omsorg. Dessa teman återfinns i flera av de föreningar och sammanhang som hon var engagerad i och det är därför svårt att göra någon strikt indelning av de olika verksamheterna. Så är det även med hennes kristna tro. Den genomsyrar stor del av verksamheten och återfinns som en grundinställning och kommer till uttryck i flera sammanhang. Ett annat problem är att hon dels var aktiv i form av sitt jobb som inspektris men också privat. Även detta har försvårat för struktureringen av denna uppsats. Jag har dock valt att för det första göra en sammanställning av all verksamhet jag har funnit som hon var delaktig i, främst med utgångspunkt ifrån Göranssonska arkivet, vilket redovisas som en bilaga. Därefter redovisas de verksamheter där paradoxen framkommer tydligast. Jag har gjort en grov indelning utifrån vissa teman som

kan sägas återspegla verksamheternas olika inriktning. Dessa är *Sjukvård och omsorg*, *Arbetarna och industrin*, *Hem och hushåll* och *Bildningsverksamhet*. Under dessa rubriker beskrivs vissa delar av respektive verksamhet men kanske främst de uttalanden som påvisar den paradox jag försökt finna. Med tanke på att hon var mycket engagerad i kyrkan och diakoniverksamheten, kunde även ett tema kallat kyrkan lagts till. Eftersom det i Göranssonska arkivet inte finns så mycket material där hon uttalar sig själv om kyrklig verksamhet, har jag avstått från detta. Troligtvis gjorde hon flera uttalanden även i denna fråga och detta kan kanske ses i annat källmaterial än det som jag har använt.

Sjukvård och omsorg

Sigrid Göransson var engagerad i flera av de sjukvårdsinrättningar som fanns i Sandviken. Uppbyggnaden av sjukvården var en av de verksamheter i samhället som järnverket kom att stå för och det föll sig därför naturligt att hon som kvinna och inspektris med ansvar för sociala frågor kom att engagera sig inom sjukvården och omsorgen. Successivt tog dock staten, landstinget och kommunen över ansvaret. Förutom arbetet inom sjukvården var hon även med i Fattigvårdsstyrelsen, som arbetade för att förbättra för de fattiga, föräldralösa och äldre. Uppbyggandet av ett boende för de fattiga kom att bli en av Fattigvårdsstyrelsen viktiga uppgifter och hon deltog aktivt i arbetet genom att åka runt och se hur man hade löst bostadsfrågan på andra orter. Den del av sjukvården som hon kom att ägna störst del åt var troligtvis sanatorievården. Hon skriver själv att: ”Sanatoriet blev förresten som ett skötebarn både för far och för mig”.

Sanatorievård

Tuberkulos var en vitt utbredd sjukdom vid sekelskiftet. Jag har inte funnit att Sigrid Göransson själv var utsatt för sjukdomen, men några av hennes syskon drabbades, bl.a. brodern. Han skickades på vård till ett sanatorium i Davos. Sigrid Göransson kom att ägna stora insatser åt sanatorievård. Hon studerade vårdförhållanden i Schweiz och andra länder. Hon var mycket involverad i järnverkets tuberkulossjukstuga, Fredrikskulle, men var också en av huvudmännen i *Svensk Nationalförening mot tuberkulos* mellan åren 1919–1928. År 1914 tilldelades hon Illis quorum (en kunglig orden) för sina insatser.

Fredrikskulle uppfördes 1905 för järnverkets anställda och deras familjer. Sigrid Göransson kom att engagera sig mycket för patienternas välbefinnande. Hon ordnade sysselsättning i form av metallslöjd, virkning av spetsar m.m.,

men även i form av studier, föredrag och underhållning. Sigrid Göransson komponerade även en speciell typ av sanatoriekappor som användes av patienterna när de vistades utomhus. Hon skriver att: ”Det var intressant att besöka och tala med patienterna”. Genom sina besök och aktivt deltagande i verksamheten försökte hon troligtvis skapa en nära kontakt med arbetarna som vistades på sanatoriet.

Sigrid Göransson demonstrerar sanatoriekappa. År okänt.

Hon höll flera föredrag och skrev artiklar om sanatorievården. På ett möte för dispensärsköterskor (de som arbetade med förebyggande tuberkulosvård) våren 1910 höll hon ett föredrag om ”Lungsjukas arbete”. Föredraget handlade om lämpliga sysselsättningar för de som var intagna på sanatorium samt vilka yrken som kunde vara passande för f.d. sanatoriepatienter. Hon betonade att det är viktigt att patienter ”[...] skola tillhållas att använda tiden förnuftigt (ej för häftigt taga itu med att arbeta, men ej heller gå och slå dank), så att deras dag blir väl delad mellan arbete och hvila [- -] Det fordras en stark vilja hos patienten och en fast karaktär för att kunna rycka upp sig själv och ej hemfalla åt arbetsskyggheten”. Vidare sade hon att när den första tiden av fullständig vila är över ska man tänka på ”[...] patientens eget mer aktiva deltagande i

arbetet på hans förbättring och på hans uppfostran till att blifva en andligen och lekamligen sund människa”. De flesta som är på sanatorierna är ungdom ur arbetarklassen eller medelklassen och de har det gemensamt att de är som stora barn som behöver mer eller mindre uppfostras, hävdade Sigrid Göransson. ”Behovet av uppfostran är naturligtvis högst olika äfven bland folk ur alldeles samma yrke. Flertalet av arbetarna äro fullkomliga gentlemän, som aldrig svära, som hålla sig själfva och sina kläder ytterst vårdade”. Hon sade dock att det finns en och annan som behöver ”[...] uppfostras på sanatoriet och hjälpas upp i en högre klass af människor”. Fokus i hennes föredrag låg på att uppfostran är en viktig ingrediens i sanatorievården och att det var husmoderns och översköterskans roll att utföra denna uppfostran. Hon menade att patienterna skulle ha nytta av uppfostran även i framtiden. Visserligen hävdade hon att det finns vissa som redan är gentlemän och som inte behövde uppfostras så hon var nyanserad i sitt uttalande om behovet av uppfostran. Behovet av uppfostran är ett typiskt borgerligt drag enligt min tidigare definition. I detta föredrag framkommer även ett annat borgerligt begrepp, nämligen tidsmoralen. Det gäller att ta tillvara tiden under sanatorievistelsen till något vettigt som man kan ha nytta av i framtiden och inte bli förslappad och arbetskygg. Det gäller alltså att sträva framåt.

I samma föredrag framhäver Sigrid Göransson kvinnornas roll, översköterskans och husmoderns roll som uppfostrarinnor, att de har en viktig roll att fylla vad det gäller uppfostran av patienterna i sanatorievården. Hon förespråkar även andra roller för arbetande kvinnor inom sanatorievården. I ett brev till Nationalföreningen mot Tuberkulos styrelse 1914 föreslår hon att dessa arbetande kvinnor kan ha en uppgift att fylla som deltagare på konferenser.

Jag är öfvertygad om att inom vår sjuksköterskekår, äfven inom specialområdet t.b.c. det ej skall möta någon svårighet att finna sköterskor, hvars allmänna bildning står fullt i jämnhöjd med våra andra kvinnliga korresponderande medlemmars, och hvilken sätter dem i stånd att följa förhandlingarna och delta i diskussionerna.

Hon framhåller alltså att de arbetande kvinnorna, sjuksköterskorna, har nog bildning för att klara av detta uppdrag. I samma brev föreslår hon att två sjuksköterskor ska få åka på en konferens i Bern och att dessa ska få ett resestipendium.

1910 höll Sigrid Göransson föredraget ”Sanatoriernas pedagogik” vid tuberkuloskonferensen i Bryssel. Även i detta föredrag framkommer tydligt vikten av att sanatorierna ska ha en uppfostrande funktion på patienterna. Hon anser att en målmedveten folkuppfostran och en arbetskultur bör ingå såsom ett led i sanatorievården. Samhället bör ta tillvara och utnyttja tillfället att

verka uppfostrande på individer från de mest skilda hem. Hon förespråkar en målmedveten undervisning för att sanatorierna ska bli till verkliga kulturhärdar.

Vi se ju, hvilken betydelse en god helpension har för ungdomar ur de högre samhällsklasserna, hvilka sakna goda hem, hur mycket mer då för de lägst stående, som kanske aldrig stått under godt inflytande annat än under timlektioner i en vanlig folkskola och hvilkens moral och hyfsning lämna mycket öfrigt att önska.

Hon ställer sig frågan i föredraget om vem som ska ta på sig den uppfostrande arbetsuppgiften. I detta föredrag, till skillnad mot det tidigare nämnda, menar hon att det inte främst är sjuksköterskan, husmodern eller läkaren som ska ha den uppgiften. Hon anser att läkarens arbetstid är för dyrbar och han oftast är gift och därför ej kan tvingas att delta i måltiderna som är en nödvändig uppgift för disciplin och uppfostran till bordsskick. De hon efterfrågar till denna uppgift är utbildade lärare och lärarinnor som ska vara assistenter till läkarna. Hon vill skapa en ny typ av lärare, sanatorielärare, av vuxna som har god allmänbildning och undervisningsvana samt är kunniga i sjukvård, diverse hantverk, trädgårdsskötsel, bi- och hönsskötsel och husliga göromål. Denne mångkunnige lärare ska alltså dels uppfostra, dels sätta patienterna i lämplig sysselsättning som de ska kunna ha nytta av i framtiden.

Den intelligente arbetaren, som längtar efter bokliga kunskaper, önskar däremot använda åtminstone någon del af tiden under denna påtvungna arbetspaus till att inhämta, hvad hans dagliga arbete hindrar honom ifrån. För en sådan person är det bra mycket nyttigare att t.ex. lära sig ord till ett främmande språk än att läsa romaner dussinvis, som nu ofta är fallet.

Bildningen var alltså en viktig del som hon ville ha in i sanatorievården, men den skulle inte vara bara förströelse, utan vara nyttig. En annan form av bildning som hon också förespråkade i föredraget var att patienterna skulle lära sig sköta sin hygien.

En annan artikel som hon har skrivit som berör sanatorievården är "Tvättstall för sanatorier". Hon beskriver i detta ett tvättstall som en patient, järnarbetaren Högman på Sandvikens sanatorium, har tillverkat och som är enkelt och användbart. Även i detta inlägg framkommer att hon vill att sanatorievården ska ha en utbildande och uppfostrande roll. Men genom att nämna att det är en arbetare som har tillverkat tvättstället upphöjer hon arbetarens roll. Ytterligare en artikel som hon har skrivit handlar om "Personhygien på våra sanatorier och tuberkulosavdelningar". I denna beskriver hon hur dispensärsköterskan har en viktig roll att fylla när det gäller att utbilda i hygien. Också

här framkommer hur viktigt hon anser det är att sanatoriet arbetar för folkuppfostran i hygien. Vidare så vill hon att tuberkulossjuksköterskorna ska få yttra sig vad det gäller godkännandet av ritningar och vid inköp av inventarier. Hon värderar alltså sköterskornas kunskap och vill utnyttja denna för att förbättra de hygieniska aspekterna i sanatorievården.

Tvättställ av järn på Fredrikskulle. År okänt.

Genom att hon aktivt och personligt deltog i arbetet på sanatoriet, hittade på sysselsättningar i form av hantverk underhållning och studier m.m., fick hon troligtvis en nära kontakt med patienterna, som främst var arbetare. Detta kan betraktas som ett överbryggande drag. Vidare upphöjer hon de arbetande kvinnornas, sjuksköterskornas, kunskap genom att föreslå att de ska få åka på konferenser samt delta mer i själva uppbyggandet av vården genom att vara med och planera. Hon upphöjer också arbetaren i och med att hon nämner att det är en arbetare som har tillverkat det praktiska tvättstället hon förespråkar. De borgerliga dragen som framkommer är främst de fostrande inslagen, som hon menar är så viktiga. Vidare syns vikten av att bli bildad, t.ex. i hur man

ska sköta sin hygien. Tidsmoralen framkommer också eftersom det är flera uttalanden som talar om vikten av att patienterna inte får bli förslappade, det gäller att ta till vara tiden rätt.

Arbetarna och industrin

I det förändrade samhället, med en allt större framväxande industri, rådde stora arbetskonflikter mellan arbetarna och kapitalägarna. Oroligheter utbröt på flera ställen runt om i världen. I Sverige var strejknivån tämligen hög från 1900 och fram till 1930-talet. Flera större strejker utbröt, t.ex. Storstrejken 1909. Strejker hade även förekommit tidigare, men inte i samma omfattning. Vid Sandvikens Jernverk försökte man att lösa dessa konflikter på fredlig väg. Sigrid Göranssons bror Karl Fredrik Göransson arbetade intensivt för detta och han förespråkade samförstånd och diskussioner. Han skrev en artikel ”Samförstånd mellan Företagare och Arbetare”. Han bidrog också till Saltsjöbadsavtalets tillkomst. Men även Sigrid Göransson var i hög grad delaktig i detta arbete. Det syns tydligt om man studerar hennes uttalanden och engagemang i vissa verksamheter.

Onsdagsklubben

Onsdagsklubben var en diskussionsklubb som bestod av såväl Sandvikens Jernverks bolagsledning som arbetare. Klubben försökte verkligen överbrygga mellan de olika samhällsklasserna och öka förståelsen mellan företagsledning och arbetare. Både Sigrid Göransson och hennes bror K. F. Göransson var engagerade i Onsdagsklubben. Den startade vintern 1923 och man höll till i Sigrid Göranssons hem. Hon var den enda kvinnan som var med i klubben. Anledningen till att denna kom till stånd var de arbetskonflikter och politiska stridigheter som hade rått under en längre tid. Initiativet till klubbens tillkomst ska ha kommit från såväl arbetare som bolagsledning. Det första steget togs när bolagsledningen tillsammans med några arbetare granskade en nyutkommen bok, *Verkligheten bakom frasererna*, av den engelska fackföreningssekreteraren W. A. Appelton. Boken gav uppslag till diskussion kring frågor och problem av såväl ekonomisk och social som etisk art. De som hade samlats till diskussion kom att bilda Onsdagsklubben, och de var 24 till antalet och bestod alltså av såväl bolagsledning som arbetare. Granskar man vilka arbetarna var, så kan man se att de flesta av dem var engagerade i kommunfullmäktige eller i facklig verksamhet. De hade troligtvis en högre ställning än den vanlige arbetaren. Så sammansättningen i klubben var troligtvis inte helt representa-

tiv för hur verkligheten såg ut. De sågs inte alltid på onsdagar som namnet kan antyda. Klubben var mycket verksam åren 1923–1924, men fortsatte mer sporadiskt därefter och upphörde på 1930-talet. Det finns inga inlägg som Sigrid Göransson gjorde på Onsdagsklubben bevarade. Däremot har jag funnit många små lappar där de ämnen som de diskuterade nämns. På lapparna står även namnen på deltagarna och efter varje namn finns det streck ritade, antagligen betyder dessa att personen i fråga har haft ordet detta antal gånger. Sigrid Göransson förefaller att ha yttrat sig en hel del. ”Diskussionerna ha gått fritt ur hjärtat, människa mot människa, utan hänsyn till yttre ställning och specialkunskaper”. Genom att granska ämnesvalet kan man dock bilda sig en uppfattning om hur samförståndsriktade och överbryggande diskussionerna egentligen var.

De ämnen som Onsdagsklubben diskuterade åren 1923–1924 var följande:

- Vad är målet för samhällsutvecklingen i materiellt och andligt hänseende?
- Huru bör produktionen bäst ordnas för att nå målet i materiellt hänseende statlig, enskild eller kooperativ drift?
- Huru bör uppfostran läggas för att bäst nå målet i andligt hänseende?
- Kapital, kapitalister, och kapitalbildning.
- Avlöningssystem och arbetseffektivitet.
- Huru bäst åstadkomma samförstånd, undvika konflikter mellan arbetsgivare och arbetare?
- Huru bäst skapa arbetsglädje?
- Är fullkomlig likhet mellan människor, bortfallande av allt vad klasser heter, möjligt eller önskvärt?
- Personlighet och sakkunskap kontra sammanslutningar och massvälde.
- Äro anspråken på anställdas andel i företagets vinst berättigande, eller böra de få någon extra fördel om ett företag lämnar stor avkastning?
- Arbetslösheten, dess orsaker och botemedel.
- Direkt eller indirekt beskattning.
- Vad kan göras för höjande av hem och hemliv?
- Huru bör rekreation för de arbetande bäst ordnas?
- Huru skall vår nuvarande kultur bäst uppehållas och utvecklas?
- Huru bäst åstadkomma saklig ekonomisk upplysning för alla?
- Kontaktvägar mellan ledning och anställda.
- Religionens betydelse som samhällsfaktor.
- Pressens betydelse som samhällsfaktor.
- Om förmännens utbildning och deras vikt och betydelse för produktionen.
- Är värdesättningen av olika slag av arbete – kroppsarbete och andligt arbete – riktig?

- Huru bäst förhindra olycksfall i arbete?
- Massuggestion, sken eller verklighet.
- Prisbildning, kalkylering och tillverkningskostnadens uppdelning.
- Social lagstiftning.
- Bank- och penningväsendets huvudfrågor.

Valet av ämnen tyder på att diskussionerna ofta berörde kompromissproblematiken mellan arbetare och ledning och att man diskuterade klassproblematik och alla människors lika värde. Men vissa av ämnena kan också härledas ur den borgerliga kulturen så som uppfostringsproblematiken, vikten av utbildning och upphöjandet av hemmet och hemlivet. Även diskussioner om religionens betydelse verkar ha ägt rum. Dessutom förekommer relativt flitigt ämnen som har med företagandets principer och villkor att göra.

Sigtunastiftelsen

Sigtunastiftelsen var ett annat forum där diskussioner om de industriella problemen och samförståndspolitik hölls under 1920–1930 talet. Även där var Sigrig Göransson med. Hon var dessutom styrelserepresentant i Sigtunastiftelsens folkhögskola. Stiftelsen med dess rektor, Manfred Björkqvist, anordnade sammankomster för intresserade industriledare, en del akademiker, främst teologer och arbetsledare. På dessa möten brukade även representanter för *Föreningen för socialarbetare inom industri och affärsvärld*, SAIA, vara med. Kerstin Hesselgren var en av dessa. Sigrig Göransson var också styrelseledamot i SAIA, men om hon var på Sigtunastiftelsens möten i form av representant för SAIA eller om hon var med i form av industrirepresentant är osäkert. På dessa möten på Sigtunastiftelsen som hölls inom en kristen och kulturell industrivärld, framkom tankar om att människor borde lära sig att komma överens även om deras intressen gick isär. En lösning som enligt Sigrig Göransson ska ha förekommit i Sigtuna var ”Människovärdet till sin rätt”.

Det var alltså den kristna ideologin som låg till grund för diskussionen. Detta framkommer också tydligt vid ett möte 1922 på Sigtunastiftelsen när ämnet ”Gud och Mammon” diskuterades. Sigrig Göransson höll ett anförande utifrån de erfarenheter som hon erhållit under en resa till England och Frankrike. Hon utgick ifrån Nya Testamentets ord om att ”du ska älska din nästa som dig själv”. Hon talade också om Jesu ord om förvaltandet av de anförtrödda punden. Därefter beskrev hon hur kväkarna (medlemmar i ett protestantiskt förbund som i sin tro menar att varje människa har något av Gud, ett vägledande ljus) i England på ett bra sätt lever upp till detta. Deras företag går bra och de gör de stora insatser i den engelska industrivärlden för att förbättra för arbetarna. Hon hänvisade till en kväkare som säger att på arbetsgivaren ställs även ett annat krav än det som rör pengar, tid och omtanke nämligen kravet på

förtroende för människorna. Hon menade att detta förtroende är grunden och måste bli grundläggande för arbetet med att skapa goda arbetsförhållanden och för att få till stånd ett samarbete mellan kapitalägare och arbetare. Hon redogjorde också i föredraget för en konferens i Frankrike hon deltog i där detta även diskuterades och där följande uttalande gjordes.

Då industrin fullgör sin verkliga uppgift bör den bereda Samhället största möjliga nytta med minsta möjliga kraftförbrukning och kostnad. På samma gång bör den i det industriella lifvet bevara och utveckla det andliga, psykiska och fysiska välbefinnandet hos alla dem, som deltaga i detta arbete till Samhällets gagn. I hvarje ekonomiskt system bör förvaltningen af en industriell organisation innefatta uppgiften, att behörigen samordna allmänmänskliga inbördes förhållanden och att åstadkomma bästa möjliga afvägning mellan individen och företaget.

För att detta ska kunna äga rum menar Sigrid Göransson att det gäller att industrin har tillgång till arbetskraft som är ”andligt dugliga, - inga söndagskristna, utan hvardagskristna som sitta på kontoret och gå i verkstaden med Kristi förvaltarbild o tjäna i sina tankar, lefvande i sitt innersta”.

I detta föredrag framkommer tydligt att det är det kristna budskapet som är grunden till hennes inställning om alla människors lika värde. Hon poängterar att det gäller för alla att leva upp till detta i verkligheten, att inte vara söndagskristna utan vardagskristna.

Föredrag på Hemgården

Sigrid Göransson åkte också runt på olika ställen och höll föredrag om det industriella arbetets problematik. 1927 höll hon ett föredrag på Hemgården i Norrköping. Hemgården var ett slags utbildningsverksamhet för unga industriarbeterskor. Hemgårdar fanns på flera ställen i Sverige och de hade sitt egentliga ursprung i de engelska ”settlements” som grundades på 1880-talet utifrån den kristna broderskapstanken. Föredraget som hon höll hade rubriken: ”Det industriella arbetet och ungdomens utbildning sett ur arbetsgivar-synpunkt”. I föredraget framhöll hon människorna, arbetarna i företaget. Hon menade att för att nå ett bra resultat i industrin gäller inte bara att ha de effektivaste maskinerna, utan det gäller att inte glömma människorna bakom. Hon talade om den gemensamma ”andan” i ett företag och att den har en oerhörd makt. Hon förespråkade ett målmedvetet bildningsarbete från ungdomsledare och arbetsledare för att man ska få till stånd en förståelse och en god vilja till arbetet. Hon framhöll även vikten av människovärdet.

Människornas människovärde måste inta sin högsta rangplats; människan är ej endast en produktionsfaktor utan själva målet för all materiell produktion, ej endast medel utan ändamål. Hon får ej ens i det mest mekaniska arbetet avstängas från denna höga plats, då går kulturen under; och hon måste ha sådana arbetsförhållanden, att hennes människovärde ej trampas under fötterna.

Hon ger flera olika exempel på bildningsverksamhet som kan vara nyttig för ungdomar för att de ska komma till insikt om förståelsen och den rätta inställningen till arbetet t.ex. A.B.F, hemgårdar och folkhögskolor. ”Genom vistandet på folkhögskolor och även hemgårdar, får arbetaren större tillfredställelse och andlig spänstighet och därmed också större arbetsglädje och prestationsförmåga”. Hon menar också att hemgårdarna till stor del har en fostrande inverkan på arbetarungdomar. Vidare framhåller hon en annan viktig funktion som Hemgårdarna har, nämligen att de kan vara en plats där arbetarens och arbetsgivarnas gemensamma intressen mötas, en plats som är fri från tvister om löner, förmåner och tjänsteprestationer, en plats där människan får utvecklas. Hon vill att samarbete ska ske utan baktankar, att människa kan möta människa, ”[...] om den som har starkare ekonomi kan hjälpa dem som ha svagare om så behöves, för den goda sakens skull, för samhällets skull utan skymt av välgörenhet. Ty samhället mår betydligt bättre av att ha en mäktig upplyst arbetareklass, än en mäktig okunnig”. Hon föreslår att arbetarna kan stå för själva samlingslokalerna, men att om undervisningen ska bli förstklassig måste det satsas på de bästa ledarna och föredragshållarna. Detta klarar inte arbetarna, utan de kommer att dra ner på fordringarna och allt kan då bli ineffektivt eller skadligt. Hon menar att de bästa föredragshållarna måste få kosta och att arbetsgivaren ska stå för detta eftersom det är till nytta för hela samhället. Vidare så belyser hon vikten av att hålla kontakten med arbetarna.

Låt oss ge dem av vår tid någon gång i samkväm allvar eller festligheter, låt oss tala till dem om det gemensamma arbetet för företaget, det höjer dem och det höjer oss. Vilja vi rätt och rättfärdighet så kommer gensvar från varje man, ty rättfärdighetsträngtan är inneboende i varje normal människa, och **samarbete är bättre än strid.**

I detta föredrag framkommer tydligt paradoxen, att hon vill överbrygga genom att inbjuda till samtal och gemensamma festligheter, samtidigt som hon förespråkar den borgerliga kulturens och bildningens betydelse för att arbetarna ska inse vikten av hur arbetet ska skötas.

Sigrid Göransson försvarar arbetarna

Med anledning av en notis i tidningen *Svenska Dagbladet* den 14 november 1931 ”Röstning på sossar en besvikelse” skriver Sigrid Göransson till redak-

tören på tidningen och kritiserar honom för att de har använt ordet ”sosse” vilket hon anser är nedvärderande. ”Ordet ’sossar’ är ett tillmäle som vi, vilka leva ute bland hederliga, hyggliga, kunniga medmänniskor ur olika partier, ej vilja taga i vår mun, lika litet som vi vilja om oss själva höra liknade tillmälen såsom t.ex. *borgarbrackor*”. Hon tar parti för arbetarna och ser tidningens uttalande som en skamfläck för den annars så högt värderade högerpressen. Hon vill även införa en insändare i *Svenska Dagbladet* som uttrycker hennes åsikter och hon hotar med att sluta att prenumerera på tidningen. Hon får svar av redaktören som ber om ursäkt och beklagar att de har använt ordet ”sosse” och han undrar om hon fortfarande vill ha sin insändare införd. Hon avstår ifrån detta framgår det i ett senare brev. Med anledning av detta inlägg som hon gjorde med utgångspunkt av en rätt obetydlig notis förefaller det som om hon verkligen brydde sig om att strida för att överbrygga klyftan mellan de olika samhällsklasserna.

Hem och hushåll

En stor del av hennes verksamhet och hennes engagemang hörde hemma i den kvinnliga sfären, i husmodersrollen, vårdandet av hemmet och familjen. Det är helt naturligt med tanke på den då rådande särartsuppfattningen, att kvinnan av naturen var mer lämpad för vissa vårdande uppgifter som främst berörde hemmet, familjen och barnen, medan mannen var mer lämpad för arbetet utanför hemmet i det offentliga livet. Mycket av Sigrid Göranssons arbete kan ses inom det kvinnliga området, oavsett om det är genom hennes yrkesroll som inspektris eller om det skedde genom privat engagemang.

Husmodersföreningen

Sigrid Göransson var initiativtagare till den första husmodersföreningen i Gävleborgs län, Sandvikens, som bildades 1919. Samma år bildades även husmodersföreningen på riksplånet. Husmodersföreningen i Sandviken har sitt ursprung i tidigare verksamheter som Sigrid Göransson deltog i under första världskriget. Hon arbetade då med livsmedelsfrågor och deltog i Folkhushållningskommissionens arbete i Stockholm, som fördelade livsförnödenheter till landets befolkning. Sigrid Göransson såg till att det fanns varor till arbetarna på verket och deras familjer. Hon var även med och bildade *Sandvikens Kvinnors Livsmedelskommitté*, som hade till uppgift att hjälpa husmödrarna i de svåra kristider som då rådde. Det gjordes genom upplysningsverksamhet, men också genom konkret handlande. Till exempel startades renlavskokning i tvätteriet för att hjälpa till att dryga ut brödet. När kriget var slut ombildades

kvinnokommittén till *Sandvikens Husmodersförening*. Sigrid Göransson säger själv att Husmodersföreningen och kamrerarekontoret (kontoret där hon arbetade) kom att bli samlingspunkter, där socialt arbete strålade samman och från vilka det också gick ut trådar åt olika håll.

Husmodersföreningen var alltså en organisation som Sigrid Göransson kom att engagera sig mycket i och hon kan sägas vara en av dess förgrundsgestalter. Tillsammans med fru Agnes Ingelman förde hon fram tankar och idéer som kom att bli grunden till dessa föreningar. Agnes Ingelman blev ordförande i riksorganisationen och Sigrid Göransson blev ordförande i såväl den lokala som den på länsnivå, *Gävleborgs läns Husmodersförening*.

Husmodersföreningen på Åsgården (Sigrid Göranssons hem) omkring år 1920.

Kvinnlig särorganisering var vanligt förekommande under mellankrigstiden. Husmodersföreningen är en av de många föreningar som kan ses som ett exempel på detta. Diskussioner om kvinnans roll och uppgifter i samhället var livliga. Kvinnans roll i hemmet skulle upphöjas, arbetet i hemmet skulle rationaliseras och effektiviseras och få en högre status. Husmodersföreningarna bedrev utbildningsverksamhet i form av kurser och föreläsningar för att uppnå detta mål.

Syftet med Husmodersföreningarna beskrivs på en anmälningsblankett:

En husmodersförening vill söka värna om hemmets bestånd genom att fördjupa och höja husmoderns kall samt förbättra de yttre och inre förutsättningarna för hennens lycka och välstånd. Den är partipolitiskt och religiöst neutral [- -] söka vara till hjälp för sina medlemmar samt utgöra en föreningslänk mellan husmödrar, som på grund av olika levnadsvillkor aldrig annars komma i beröring med varandra och vilka nu genom samvaro å föreningens möten komma i tillfälle att dryfta de stora problemen, som är gemensamma för alla, oberoende av förmögenhetsvillkor, en för alla parter givande och utvecklande samvaro.

Här framkommer alltså att föreningarna ska vara partipolitiskt och religiöst neutrala, att de ska omfatta alla samhällsklasser och vara en förenande länk mellan dessa. Samtidigt med dessa överbyggande inslag så finns det också drag i föreningen som kan härledas ur den borgerliga ideologin, nämligen bildningen och uppfostran.

En husmodersförening arbetar på spridande av en fördjupad insikt i uppfostringsfrågor och familjevård genom anordnande av studiecirkelar och föredrag berörande barn- ungdomspsykologi, familjkunskap, skolfrågor o.s.v.

Sigrid Göransson höll flera föredrag och gjorde uttalanden i egenskap av representant för husmodersföreningen. Vid en föreläsning, i Hudiksvall 1920, talade hon om de svenska husmodersföreningarnas roll, att de vill betona att kvinnans uppgift i hemmet ska ses som ett yrke och inte ett kall. Vidare ska hon ha sagt att husmoderns uppgift kan hänföras till de mest demokratiska. Att en skicklig husmoder kan påträffas lika säkert i det enklaste hem som i det förmögna. En husmodersförening skall och bör därför omfatta alla klasser och att även tjänarinnor och hemmadöttrar skall ingå. Trots uttalandet om hemmadöttrar är det märkligt att en ogift kvinna som Sigrid Göransson blev en förgrundsgestalt för en förening som främst vände sig till de gifta husmödrarna.

Hemslöjden

Husmodersföreningen samarbetade med flera olika organisationer, t.ex. med Hemslöjden och om detta samarbete skrev också Sigrid Göransson en artikel, ”Hemslöjden och Husmodersföreningarna”. Där har hon hämtat inledningen från ett uttalande som kan sägas vara hämtat ur arbetarklassens vokabulär.

Det finns ett ord som heter: ”Proletärer i alla länder förenen Eder”. Till detta har det kommit ännu ett: ”Idealister i alla länder förenen Eder” Skulle man ej med fog kunna uttala samma önskan om hennens arbetare? Hemmet är

dessutom just den punkt där dessa båda strömningar, den ekonomiska och den andliga, mötas. Ett gott hem måste ha både materiel och andlig bärighet för att kunna stå sig som en god grund för samhället att bygga på. Det måste kunna förstå att vårda och taga till vara på såväl mat, kläder och bohag m.m. som ungdomens fysiska och psykiska fostran och de vuxnas behov av andlig näring och förströelse.

Vidare så talar hon om att mannen och kvinnan har gemensamt ansvar för att det goda hemmet ska komma till stånd, men att kvinnan har huvudparten. Det gäller att kvinnan klarar av ansvaret så att hemmet blir en god grund som bär upp hela landet. Hon förespråkar större sammanslutningar, som husmodersföreningar, för att hemmakvinnan ska få goda råd och kunskaper. Hon påtalar att det finns stora problem i samhället, att ungdomen alltmer drabbats av njutningslystnad, att det finns ett begär efter nöjen och dagdriveri och fina kläder, att flickorna ej längre vill arbeta som köksslavar som sina mödrar och mormödrar gjorde, utan att de vill ha finare yrken. Flickornas fostran är ett av de svårare problemen i samhället och därmed också inom husmodersföreningarna. För att komma till rätta med problemen bör olika organisationer samarbeta och en organisation som hon menar att husmodersföreningen bör vända sig till är hemslöjdsföreningarna. Hon menar att dessa precis som husmodersföreningen har en dubbel uppgift att fylla, nämligen både ekonomisk och fostrande. Den ska förse hemmet med goda varor och förbättra dess ekonomi samt lära familjmedlemmarna taga till vara arbetskraft och tid som annars lätt slarvas bort.

I föredraget kommer, som visats, problemet med flickors fostran fram. Flickorna skulle fostras till goda husmödrar som hade ekonomikunskaper, de fick inte bli slarviga och ägna sig åt allt för mycket nöjen. De skulle lära sig att bli effektiva och att väl ta vara på tiden. I flera av Sigrid Göransson's andra verksamhetsområden kom också problematiken med flickors uppfostran tydligt fram. Hon var engagerad i flera olika hushållsskolor för flickor, dels hushållsskolan i Sandviken som hörde till järnverket, men också i Helsingegården, som låg i Järvsö. I dessa skolors verksamhet framkom också tydligt de fostrande inslagen möjligtvis genom att Sigrid Göransson till viss del personligen vid vissa tillfällen praktiskt deltog i aktiviteterna. Däremot förekom ej så tydligt överbryggande mellan samhällsklasserna.

Hushållsskolan i Sandviken

Genom järnverkets försorg startade *Hushållsskolan i Sandviken* 1906. Syftet med skolan var att arbetarflickor skulle fostras till goda husmödrar. De skulle lära sig att under enkla förhållanden tillreda närande och god mat. Sigrid Göransson var mycket engagerad i denna verksamhet. I brevväxling med fadern

framkommer att hon tidigt tog del av planerna på skolans uppbyggnad. Hon var också delaktig i skolans arbete och dess utveckling av speciella kokkärl. Hon skrev även en artikel om aluminiumkärl.

Hushållsskolan i Sandviken omkring år 1906.

En annan artikel som hon också skrev och troligtvis publicerade i tidningen *Tidskrift för hemmet* var "Kaffe i skolköket". Där tar hon upp problemet med hur undervisningen om kaffekokning skulle ske i skolköket. Hon ser ett stort problem med det alltmer utbredda kaffedrickandet hos arbetarklassen och vill att detta ska uppmärksammas i undervisningen.

Kaffekokning är en sak, som skolköket af flera skäl ej mycket befattar sig med. För det första är det intet som behöver läras - eleverna kunna det förut - och för det andra är kaffedrickning ett bruk som man ej bör uppmuntra. Följaktligen behandlar skolköket kaffe frågan med tystnad eller ger på sin höjd en teoretisk lektion om kaffets fördärlighet.

Hon undrar om förtigandet i skolköket är rätt sätt att motarbeta kaffe-missbruket eller om man bör predika om kaffets skadlighet. Hon menar att kaffet ofta får ersätta annan mat bland de "kroppsarbetande samhällsmedlemmarna". Det har fått ersätta födan, det har fått ta mjölken och vällingen från barnen, den närande soppan från middagsbordet, och vällingen och gröten

från frukost- och kvällsmaten. Det har också fått ersätta den varma mjölken i matsäckskorgen som arbetaren har med sig till arbetsplatsen. Det är alltså många faror som hon ser med kaffeförtäringen bland arbetarna, men hon säger också att det har förtjänsten att det har fått ersätta spriten i många hem. Hon menar också att kaffet, förutom att det direkt skadar människans hälsa och bidrar till hela samhällsklassens undernäring, så har det blivit så dyr att endast de förmögna kan köpa det utan att skada sin ekonomi. Skolköket bör därför försöka hitta på ersättningar till kaffet, kaffesurrogat.

I denna artikel om kaffet framkom tydligt att hon urskiljde arbetarna som en grupp som borde fostras till att inse att man i första hand skulle tänka på den närande maten och inte dricka dyrt kaffe som inte var näringsriktigt och rent av skadligt. Därför skulle det heller inte uppmuntras i skolköksundervisningen.

Helsingegården

Helsingegården var en hushållsskola för flickor som låg i Järvsö. Sigrid Göransson var med i skolans styrelse och deltog även vid vissa tillfällen i verksamheten. Skolan startade sin undervisning 1918. Det hölls två kurser om året. Eleverna skulle minst ha fyllt 16 år, men helst vara 18 år, friska och starka samt intresserade av att arbeta i hem på landet. Flickorna fick lära sig många saker som kunde vara användbara i ett lanthem, t.ex. laga mat och baka, sy och väva, sköta djur och mjölka, slakta och konservera m.m. Dessutom fick de undervisning i hälsolära och hygien, barnavård, bokföring, hushållsekonomi, medborgarskap och sång. De skulle alltså få en bra grund för husmodersyrket.

En adventskväll höll Sigrid Göransson ett tal till flickorna på skolan. I talet poängterar hon vikten av att planera sitt arbete noggrant, speciellt inför en helg, så att inte förberedelserna, städande, tvättande och bakande inkräktar på helgfriden.

Helgkänslan och helgandan i ett hem är i hög grad beroende på kvinnans uppfattning av hur de yttre anordningarna skola göras, men än mer på hennes egen personlighet. [- -] Helg kan firas tanklöst alldeles oberoende av ekonomiska förhållanden.

Det som också framkommer i talet är att det till stor del beror på husmodern hur vanor gestaltar sig i ett hem. Det gäller att husmodern är ordentlig och planerar sitt arbete och därmed blir ett bra exempel för andra i familjen eller för tjänare. Det gäller alltså att väl använda sin tid. Detta är ju ett av den borgerliga kulturens viktigaste särdrag. Vidare så talar hon om att helg kan firas

oberoende av ekonomiska förhållanden, att helgfriden kan nås såväl hos den fattige som hos den rike. Således även här ett överbryggande drag.

Bildningsverksamhet

Bildningstanken var ett viktigt inslag i den borgerliga kulturen. Bildningsverksamheten förekom i många olika föreningar, ibland mer uttalat och ibland mindre. Bildningsverksamheten i Sandviken stöddes av järnverket på olika sätt, dels ekonomiskt, genom att tillhandahålla lokal och understöd, dels genom att låta anställda på järnverket få ägna tid till detta och även i form av värdskap för föreläsare, konserter m.m. En lokal som ofta användes till detta var Valhalla, som var järnverkets samlingslokal. Sigrid Göransson var bolagets representant i flera av de verksamheter som var inriktade på bildning, t.ex. föreläsning- och biblioteksverksamhet som *Läsestugan*, *Kommunala Bildningsutskottet* och *Valhallapojkarna* men hon var också medlem i vissa föreningar av privat intresse t.ex. *Sällskapet Kulturella spörsmål*.

Läsestugan

Läsestugan, som var en biblioteksverksamhet, öppnades år 1910 i Sandvikens Jernverks regi i ett gammalt valsverkskontor. Däri inrymdes två läsrum med tidningar och tidskrifter samt en del, som fungerade som ett lånebibliotek. Även denna verksamhet var Sigrid Göransson inblandad i. Hon var som ensam kvinna med i nämnden för Läsestugan och tillsammans med fyra män skötte hon Läsestugans angelägenheter, i vilka det ingick val av lämplig litteratur och själva ordningen inom läsestugan. Läsestugan var till för såväl arbetare som tjänstemän. Märkligt var dock att det i Läsestugan krävdes att kvinnorna skulle ha en speciell biljett för att få vistas där, medan männen fick besöka denna fritt. Orsaken var, enligt Sigrid Göransson, att lokalen höll på att bli ett tillhåll för ungdomen, vilket inte gillades av de som ville läsa ostört och därför införde man speciella kort för kvinnor och då blev det lugnare i lokalen. Men beslutet gillades inte av alla. ”Men nog fick kommittén lida smälek därför, ej minst jag såsom varande enda kvinnliga kommittéledamoten”.

Interiör från Läsestugan omkring år 1925.

Verksamheten skulle vara lika för alla samhällsklasser, men tydligt är alltså att kvinnorna betraktades annorlunda. Det kan ha sin grund i den då rådande uppfattningen om olika verksamhetsområden för män och kvinnor. Det passade sig troligtvis inte att kvinnorna vistades i en mer offentlig lokal i ett offentligt sammanhang som hörde till männens domäner. Eller var det så att kvinnorna allmänt sågs som mer ouppfostrade och mindre skötsamma än männen? Varför reagerade inte Sigrid mot detta i så fall, kan man fråga sig. Eller gjorde hon kanske det, men kunde inte som ensam kvinna stå emot trycket från männen? Eller höll hon med männen och motiverade sin plats som kvinna i detta sammanhang med att hon själv var mer bildad och väluppfostrad än de arbetarkvinnor som besökte lokalen? Det är motsägelsefullt, hur man än ser på det. Ansågs kvinnorna som mindre skötsamma och störande borde de ju ha fått tillgång till lokalen och därmed fått en högre bildning, vilket var syftet med verksamheten. Läsestugans verksamhet skulle alltså gälla alla samhällsklasser och syftet med verksamheten var att få till stånd en ökad bildning. I verkligheten var den alltså inte tillgänglig för alla, kvinnorna fick begära särskilt tillstånd och särbehandlades därmed, vilket var en del i den borgerliga kulturen. Frågan är dock hur Sigrid Göransson motiverade sin plats i detta sammanhang?

Sandvikens kommunala bildningsutskott

När denna verksamhet bildades i januari 1920 benämndes den Högbo kommunala bildningsutskott, men bytte efter en tid namn till *Sandvikens kommunala bildningsutskott*. Sigrid Göransson var representant för järnverket och hon var med som ledamot från starten. Vid första sammankomsten föreslog hon att de skulle kalla rektor Manfred Björkqvist från Sigtunastiftelsen till en föreläsning i Valhalla. En av verksamhetens uppgifter var nämligen att ordna med föreläsningverksamhet. Andra uppgifter som bildningsutskottet hade var att koncentrera biblioteksverksamheten och organisera och utvidga studieverksamheten.

Några exempel på ämnen som det förelästes om enligt protokolls-boken 1920 var:

- Swedenborg
- Jenny Lind
- Ärftlighetsforskning
- Karaktär och karaktärsdanning
- Ur kroppsarbetarens historia
- Tyska litteraturens märkesmän
- Uppkomsten av våra politiska åsikter
- Kommunallagarna
- Grekisk byggnadskonst

Ämnena var av såväl litterär som mer politisk karaktär. Verksamheten som bildningsutskottet bedrev var avsedd för alla samhällsklasser och fokus var på bildning, vilket dess namn också anger. Sigrid Göransson var troligtvis drivande även inom denna verksamhet och bildningsutskottets sammanträden hölls ofta i hennes hem. Föreningens verksamhet ger också ett exempel på hur det borgerliga bildningsidealet skulle överföras till alla samhällsklasser.

Valhallapojkarna

De fostrande inslagen fanns med i bildningsverksamheten. Mycket av Sigrid Göranssons engagemang var inriktat på flickors fostran, men hon var också initiativtagare till aktiviteter för pojkar som hade en fostrande och bildande inriktning. På hennes initiativ och med stöd av järnverket kom Valhallapojkarna till, troligtvis 1912. Även denna aktivitet höll till i Valhalla därav namnet. Valhallapojkarna var en scoutliknande verksamhet endast för pojkar. Förutom verksamheten i Valhalla fick de av Sigrid Göransson en egen stuga, som låg vid Kvarnströmmen. Hon gav även pojkar utrustning till stugan. För att de

skulle erhålla den skulle de dikta en visa till henne som de skulle läsa upp. Hon besökte dem i stugan och pojkarna rodde också henne till hennes stuga som låg i närheten. De kallade henne för mor eller mamma.

Valspråket för Valhallapojkarna var: Var redo! Det fanns också vissa löften och en lag som måste följas om man skulle få vara medlem i klubben. Pojkarna skulle vara 11 år och ha god hälsa och intyg ifrån föräldrarna. Dessutom krävdes att de utförde vissa prov, bl.a. måste de kunna löftet och valspråket och lagen för att uppnå första klassen och för att få vara med. Ytterligare prov förekom därefter om de ville uppnå högre klasser.

Valhallapojkarnas gökotta år 1933.

Löfte:

Jag lovar vid min heder att göra mitt bästa för att alltid:

- 1) fylla min plikt mot Gud och fosterlandet,
- 2) hjälpa andra,
- 3) lyda riddarpojkarnas lag.

Lagen:

- 1) En riddarpojke talar alltid sanning och sviker aldrig sitt ord.
- 2) En riddarpojke besinnar alltid sin plikt mot Gud och fosterlandet.
- 3) En riddarpojke lyder villigt sina föräldrar, lärare och förmän.
- 4) En riddarpojke är vänlig, uppmärksam och hövisk samt bistår andra, särskilt svaga.

- 5) En riddarpojke är god kamrat, och bror med varje annan riddarpojke, vilken samhällsklass denne än må tillhöra.
- 6) En riddarpojke är djurvän och avskyr följaktligen att plåga ett djur.
- 7) En riddarpojke är rask och samvetsgrann i sitt arbete och vid glatt humör, även om han har svårigheter att övervinna.
- 8) En riddarpojkes tal och är enkelt och rent; han använder aldrig svordomar och andra smutsiga uttryck.
- 9) En riddarpojke använder aldrig tobak eller andra skadliga njutningsmedel.
- 10) En riddarpojke är sparsam för att kunna reda sig själv och hjälpa andra.
- 11) En riddarpojke gör sin plikt utan tanke på belöning.

Innehållet i klubbens löfte och lag kan sägas ha överbryggande drag mellan samhällsklasserna. Där framgår också tydligt den borgerliga kulturens drag, fostran, plikt och att ta väl vara på tiden. Även religiösa inslag finns med, plikten mot Gud. Ser man på hennes personliga engagemang, att hon dels besökte dem och att de fick kalla henne mamma, kan detta ses som ett överbryggande drag samtidigt som syftet med att bedriva verksamheten var att fostra poj-karna genom att se till att de hade en lämplig sysselsättning.

Sällskapet Kulturella Spörsmål

Sällskapet Kulturella Spörsmål startade sin verksamhet 1915. Föreningen var mest aktiv fram till 1923, men bestod dock som förening fram till 1944. En kommitté hade fått i uppdrag att undersöka intresset av att bilda en förening som skulle ha till uppgift att diskutera pedagogiska och kulturella frågor som kunde vara av allmänt intresse. Kommittén bestod av lärare och lärarinnor. Det verkar som om föreningens initiativ kom från skolrådet och lärarpersonalen, eftersom det inte finns något som tyder på att järnverket direkt var inblandat vid själva bildandet, men många av sammankomsterna hölls i Valhalla, järnverkets lokal. Många av dem som blev medlemmar var också anställda vid järnverket. Även Sigrid Göransson och hennes bror K.F. Göransson blev medlemmar och var aktiva besökare i föreningens verksamhet. Syftet med föreningen var "[...] att genom föreläsningar och dylikt sammanföra personer ur skilda samhällsklasser till dryftande av pedagogiska och kulturella frågor". Även denna verksamhet som Sigrid Göransson deltog i kan alltså sägas ha en överbryggande inriktning mellan samhällsklasserna. Studerar man vilka ämnen som diskuterades kan man se att mycket handlar om uppfostran och moralfrågor.

De ämnen som diskuterades enligt protokolls-boken från 1915–1923 var:

- Fortbildning och samhällsliv.
- Högbo's historia, Hembygdsundervisning i vår skola.
- Nationalism och kosmopolitism.
- Kristendom och socialismen.
- Våra Nöjen.
- Något om religionens biblar.
- Uppenbara brister i vår moderna folkundervisning.
- Uppfostrans mål och medel.
- Kristendomsundervisningen i folkskolan.
- Ur läkarkonstens historia.
- Skolans och barnens estetiska fostran.
- Regering och riksdag föreslagna praktiska ungdomsskolorna.
- Tidsfördriv – tidsfördräv.
- Birkagårdens verksamhet för de unga.
- Indisk teosofi och mystik.
- Ungdomens moraliska fostran.
- Vad kan göras för att befrämja ungdomens ansvarskänsla, beträffande dess uppförande såväl utom som inom hemmet?
- Huru klubbar och föreningar kunna förhjälp ungdomen till självuppfostning.
- Intryck från resa till Tyskland och Tjeckoslovakien.
- Esperanto.
- Poesin i Sveriges statsutveckling.
- Kindergarten.

Olika föreläsare föreläste, men ibland var det också medlemmar som inledde med ett anförande och därefter vidtog en allmän diskussion. Sigrid Göransson höll ett inledningsanförande om Kindergarten den 4/12 1919. Ett anförande om barnkrubbor har bevarats efter Sigrid Göransson, men om det var just det som hon höll vid detta tillfälle är osäkert.

I anförandet om barnkrubbor inleder hon med att industrins utveckling inte bara har varit till nytta, utan att en av dess baksidor är att hemmen har tagit skada av de nya förhållandena. Hon menar att arbetarkvinnorna har tagits från hemmen, de måste söka sin inkomst utanför hemmet. Trots detta måste arbetarhustrun ändå sköta hemmet själv vare sig hon klarar av det eller ej.

Är hon klen eller har för stor barnaskara eller har hon ej tillräckliga hushållskunskaper blir bördan för tung, hemmet förfaller. Hon behöver hjälp i någon form eller rättare i flera former. Men även de ogifta äro att minnas.

Det som framkommer i föredraget är att barnkrubborna behövs för att underlätta för såväl de gifta som ogifta arbetarkvinnorna. En annan viktig funktion som hon lyfter fram är: ”En barnkrubba har möjlighet att i ett samhälle sprida kunskap om modern hygienisk spädbarnsvård samt även lära unga flickor lämpliga sysselsättningar för äldre barn s.k. kindergarten arbeten”.

Även i detta föredrag framkommer alltså vikten av spridandet av kunskap om hygien, precis som i föredragen hon höll om sanatorievården. Men även fostrande inslag, vad som är lämpligt för unga flickor, ingår. Trots att hon menar att hemmen har tagit skada av att kvinnorna inte längre finns i hemmet i samma utsträckning som tidigare, menar hon ändå att barnkrubborna behövs som hjälp till arbetarklassens kvinnor. Det nämns dock inget om att barnkrubborna skulle vara till för högre samhällsklasser. Ser man allmänt på ämnena som diskuterades i sällskapet finns dock överbryggande drag, men samtidigt kan också fostrande och moraliska inslag ses, vilka som redan nämnts hör hemma i det borgerliga idealet.

Avslutande diskussion

Sigrid Göransson var alltså oerhört aktiv, och hade en framträdande roll, i många olika verksamheter. De flesta kan räknas till de typiskt kvinnliga, det vill säga de som har med hem, hushåll, vård och omsorg att göra. Att olika verksamheter hörde till män respektive kvinnor var något som den borgerliga ideologin betonade. Den typiskt kvinnliga verksamheten som Sigrid Göransson ägnade sig åt ledde dock till att hon kom ut mer i det offentliga livet, som främst var avsett för männen. Vissa av de sammanhang som hon var med i var helt dominerade av män. Hon var t.ex. enda kvinna i Onsdagsklubben och Läsestugans styrelse. Mycket av den verksamhet som hon kom att ägna sig åt betonade de typiska borgerliga dragen och det finns tydligt en önskan om att dessa skulle överföras till lägre samhällsklasser, främst arbetarklassen. Alltså kan tydligt ett maktperspektiv skönjas. Samtidigt så framkommer i hennes verksamhet föreställningen om alla individers lika värde och många samförståndstankar, och dessa har sin grund i hennes kristna tro, vilket tydligt framkommer i hennes föredrag om ”Gud och Mammon”.

Den del av hennes verksamhet som strävade efter samförstånd, konsensus, har jag funnit främst i de delar där hennes personliga engagemang i verksamheten dominerar. Inte att hon enbart var medlem i styrelsen, utan att hon rent personligt deltog i den vardagliga verksamheten. Jag tänker då på att hon deltog i arbetet på sanatoriet, försökte hitta på underhållning och sysselsättning. Att hon var med i arbetet för att förbättra för de sjuka arbetarna.

Att hon formgav kapporna och intresserade sig för utvecklandet av tvättställ. Så var det också i verksamheten kring Sandvikens hushållsskola, som var avsedd för arbetarflickor. Även där deltog hon aktivt i verksamheten genom att hon var med och utvecklade t.ex. aluminiumkastruller. Hon talar också positivt om aktivt deltagande i verksamheter som leder till förståelse mellan arbetare och företagets ledning i sitt föredrag om Hemgårdar. Hon använde sig även av arbetarnas ord då hon inleder en artikel som behandlade samarbetet mellan Hemslöjden och Husmodersföreningen: ”Proletärer i alla länder förenen Eder”.

Flera av de föreningar hon var med i hade också ett klart uttalat syfte att de skulle vara till för alla samhällsklasser, t.ex. Husmodersföreningen, Sällskapet kulturella spörsmål och Onsdagsklubben. Det är dock osäkert om representationen i de olika föreningarna verkligen var så väl fördelad mellan klasserna. Onsdagsklubben var kanske den av dessa som allra tydligast ville uppnå samförstånd mellan samhällsklasserna och ämnesvalet vid diskussionerna betonade detta tydligt t.ex. diskuterades vid ett tillfälle ”Är fullkomlig likhet mellan människor, bortfallande av allt vad klasser heter, möjligt eller önskvärt?”

Andra klassöverbyggande drag som jag har funnit är att hon framhöll arbetarnas kunnsighet. Hon förespråkade att sjuksköterskornas kunskaper skulle tas till vara, att de ska få vara med och utforma verksamheten och att de skulle få åka på tuberkuloskonferens eftersom de är lika lämpade för detta som andra kvinnliga ledamöter. Vidare så nämnde hon den arbetaren vid namn som tillverkade det praktiska tvättstället och därmed upphöjde hon hans, arbetarens, kunnande.

Ytterligare ett exempel på att hon verkligen brydde sig om arbetarna och ville skapa ett bra förhållande till dessa och upphöja deras värde tycker jag hennes reaktion och agerande på en idag förhållandevis betydelslös tidningsnotis som innehöll ordet ”sosse” är. Hon uppfattade den som negativ och nedvärderande. Att hon brydde sig om det och skriver till redaktören på tidningen och klagade är ett bra exempel på att hon var engagerad i samförståndssträvanden mellan samhällsklasserna. Likaså hennes uttalande i föredraget vid Hemgården om att människan ej endast är en produktionsfaktor, utan själva målet för materiell produktion, visar hennes syn på människovärde med avseende på arbete i industrin.

Jag kan alltså i mina källor se att hon på många sätt försökte värna om arbetarna och deras ställning och villkor och att hon insåg att samförstånd var viktigt. Många av verksamheterna betonade att samma frågeställningar är relevanta oavsett klass.

Samtidigt som jag alltså kan se samförståndstankar i hennes verksamhet, kan jag även tydligt se inslag från den borgerliga ideologin som hon vill överföra på arbetarna, de lägre samhällsklasserna. Det förefaller som att den ge-

mensamma nämaren för detta maktutövande har varit de verksamheter som syftade till fostran och bildning. I bildningsverksamheten ingick såväl inhämtande av kunskap och personlig utveckling som social och moralisk fostran och kontroll. Mycket handlade om att uppfostra det uppväxande släktet, och hon vände sig då främst till arbetarna.

Flera av hennes föredrag som berörde sanatorieverksamheten handlade om att patienterna inte fick bli förslappade under vistelsen. Hon betonade att de skulle ta till vara tiden rätt och att tränas i att bli effektiva när de väl tillfrisknat, att de skulle bli bildade och kunniga bl.a. i hur de ska sköta sig och sin hygien. Hon menade att både disciplin och fostran är viktiga inslag i sanatorievården och förespråkade särskilda befattningar, sanatorielärare, för den fostrande uppgiften.

De fostrande inslagen framkommer också tydligt i hennes engagemang inom husmodersföreningen, Sandvikens hushållsskola och Helsingegården. I dessa typiskt kvinnliga verksamheter betonas också mäns och kvinnors skilda roller. Kvinnans status skulle höjas i och med att husmodersrollen skulle upplyftas till ett högre plan och hemmet skulle vara en god grund för ungdomen och till nytta för samhället. Den borgerliga ideologin betonade särskiljandet mellan man och kvinna, uppdelat i offentligt och privat, vilket framgår i ämnesvalet för dessa utbildningar. Flickorna skulle bli goda husmödrar som kunde hus hålla på ett ekonomiskt och praktiskt sätt. De skulle lära sig att planera och ta till vara tiden, göra det som var nödvändigt och bli effektiva. De fick inte bli slarviga och ägna sig åt allt för mycket nöjen.

Främst var det kanske flickors fostran som hon uttalade sig om i källmaterialet. Men i hennes verksamhet för pojkar, Valhallapojkarna, framkommer tydligt fostrande inslag även för dem. Mycket handlar om plikt, disciplin och skötsamhet, allt sådant som är viktigt i den borgerliga ideologin. Även i verksamheter som främst hade som uppgift att leda till samförstånd mellan olika klasser, som Onsdagsklubben, kan man se att sådana frågor fick utrymme. ”Uppfostran i andligt avseende” var ett av de ämnen som diskuterades. Och även i de verksamheter som främst hade som syfte att öka bildningsnivån kan tydliga fostrande inslag ses. Tydligt är också att de grupper som hade till yttre syfte att stärka samförstånd och vara klassöverbryggande, t.ex. Onsdagsklubben och Sällskapet Kulturella Spörsmål, användes som forum för att sprida bildning och uppfostran till arbetarklassen.

I hennes föredrag på Hemgården framkom tydligt att trots att hon önskade att arbetarna skulle ta vissa initiativ och kostnader för den egna bildningen så borde arbetsgivarna ha kontrollen över kvaliteten och innehållet i och med att de borde bekosta föredragshållarna.

Likaså är det uppenbart i fallet Hemgården likaväl som i fallet Onsdagsklubben att arbetsgivarna och borgerligheten skulle vinna på en upplyst arbetarklass och ett gott förhållande till arbetarna.

Vid några tillfällen vill jag påstå att hon verkligen skiljer ut arbetarna som en egen grupp. Hon gör det t.ex. i sitt inlägg om ”Kaffe i skolköket” där hon menar att kaffet är dyrt och onyttigt och att det lätt blir en ersättning för den närande maten och därmed bidrar till de ”kroppsarbetande samhällsmedlemmarnas” undernäring. Här syns tydligt att hon intar en maktposition, att hon som har det bättre ställt måste upplysa om faran med kaffedrickande. Hon gör det också i samband med läsestugans verksamhet där det är kvinnorna som skiljs ut som en egen grupp.

Sigrid Göransson var en mycket tidstypisk representant för borgerlighetens ideologi och värderingar. Hennes verksamhet fokuserade ett antal av de viktigaste dragen, tidsmoral, plikt och disciplin, uppfostran och bildning samt hem, familj och hushåll. Hennes andliga och moraliska grund var att alla människor har lika värde vilket ledde henne till många överbryggande och samförståndsfrämjande aktiviteter. Många av hennes aktiviteter var helt säkert ett resultat av denna grundsyn och ett ärligt uppsåt att dela med sig av medel lika väl som kunskap. Men i och med detta så utövades också en makt från den som hade medel eller kunskap till de som inte hade det och som var föremål för aktiviteten.

Sigrid Göransson är en mycket god representant för spridningen av borgerliga värderingar på ”mikroplanet”, i detta fall ett brukssamhälle i Mellansverige. På så vis bekräftar exemplet Sigrid Göransson den forskning som gjorts i ämnet ur ett mer allmänt, samhällsligt perspektiv. En intressant framtida forskningsuppgift skulle kunna vara att studera om paradoxen framkommer lika tydligt hos en borgerlig man som hos en borgerlig kvinna och i så fall varför eller varför inte?

Sammanfattning

Syftet med uppsatsen har varit att visa hur den borgerliga ideologins drag och värderingar genomsyrade Sigrid Göranssons arbete och engagemang och att det fanns en paradox i att hon dels ville överbrygga mellan samhällsklasserna men ändå inta en maktposition genom att överföra de borgerliga värderingarna till de lägre samhällsklasserna.

Sigrid Göransson föddes 1872 i Sandviken som sondotter till Sandvikens Jernverks grundare och hennes far och bror var disponenter vid bruket. Hon själv var anställd och delägare vid bruket och mycket aktiv i samhället. Hon förblev ogift och dog 1963.

Arbetet har bestått i att jag granskat de verksamheter hon var delaktig i samt uttalanden, föredrag och brev från henne som jag funnit i Göranssonska arkivet. Jag har därvid lagt särskild vikt vid att studera hur hon förhöll sig till arbetarklassen.

Utgångspunkten var tidigare forskning när det gäller den borgerliga ideologin och dess överföring till andra delar av samhället under tiden 1900–1940. Min undersökning har bestått i att försöka se hur dessa typiska drag för borgerligheten fanns med i hennes verksamhet. Jag har speciellt tagit upp hennes engagemang inom Sjukvård och omsorg, Industrin, Hem och hushåll och Bildningsverksamhet.

Den modell av de borgerliga värderingarna jag har använt innehåller uppfattning om plikt och självdisciplin, tidsmoral, hem och hushåll, familjen, manligt och kvinnligt, uppfostran av ungdom och andra samhällsklasser samt bildningssträvanden.

Jag har kunnat konstatera att det finns en tydlig paradox i Sigrid Göranssons verksamhet, att hon både kämpade för överbryggande mellan samhällsklasser och samförstånd, men samtidigt tydligt försökte utöva makt genom att överföra sin samhällsklass, borgerlighetens, värderingar och ideologi. Genom en närgången empirisk studie av makt kontra samförståndstankar hos en borgerlig kvinna har jag funnit en överensstämmelse med det som tidigare forskare har uttalat sig mer generellt och teoretiskt om.

Sigrid Göranssons olika insatser i föreningar och nämnder

Sjukvård

Svenska Nationalföreningen mot tuberkulos,
en av huvudmännen för föreningen 1919–1928.
Sandvikens Epidemisjukhus, ledamot sedan 1913.
Fredrikskulle tuberkulossjukstugan, ledamot sedan 1905.
Sandvikens Sjukstuga, styrelsemedlem sedan 1925.

Kommun

Sandvikens kommunalfullmäktige, ledamot 1921–1928.
Sandvikens fattigvårdsstyrelse, ledamot 1911–1935.
Sandvikens hälsovårdsnämnd, ledamot 1924–1931.

Kyrka

Högbo församlings Diakoniutskott och Sandvikens Diakoniråd,
styrelseledamot sedan 1907.
Svenska Kyrkans Diakonistyrelse och sociala utskott,
styrelsesuppleant sedan 1929.
Årkestiftets stiftsråd, ledamot sedan 1921.
Sandvikens kyrkofullmäktige, ledamot 1932–1935.

Föreningar och kommittéer

Folkhushållningkommissionens kommitté för
Statl. Dyrtingsanslag 1916–1919.
Folkhushållningkommissionens Kvinnoråd 1916–1919.
Socialstyrelsens Sociala råd, styrelseledamot sedan 1926.
Föreningen för socialarbetare inom industri och affärsvärld ”SAIA”,
styrelseledamot sedan 1921, v. ordf. sedan 1932.
Sandvikens kvinnors livsmedelskommitté, var med och bildade 1914.
Sandvikens Husmodersförening, ordf. sedan föreningen bildades 1919.
Husmodersföreningarnas länsförbund, ordf. 1930–1933.
Husmodersföreningarnas Riksförbund, en av stiftarna 1919
styrelseledamot och v. ordf. 1928–1929.
Svenska Röda Korset, Gävleborgs distrikt, styrelseledamot 1915–1932.
Svenska Röda Korset, Sandvikenkretsen, v. ordf. 1916–1919 därefter ordf.

Gästriklands Hemslöjdsförbund, v.ordf. sedan 1933.
Gästriklands Hemslöjdsförening, styrelseledamot sedan 1913,
v. ordf. sedan 1928.
Kommunala Bildningsutskottet Sandviken, styrelseledamot sedan 1920.
Läsestugan, biblioteksrorelsen, med i styrelsen.
Sandvikens befälkärs studiegrupp.
Sällskapet Kulturella spörsmål, medlem sedan bildandet 1915.
Föreningen Hemarbete.
Onsdagsklubben, en av dess 24 medlemmar sedan starten 1923.

Skolor

Helsingegården, v. ordf. sedan 1922.
Sandvikens hushållsskola, ledamot sedan den bildades 1906.
Sigtuna Stiftelsens Folkhögskola, styrelsesuppleant sedan 1922.

Källa: Göranssonska arkivet, allmänt, främst från låda 13 box 8,
samt Sandvikens Kommunarkiv.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Sandvikens Kommuns Centralarkiv

Sandvikens kommunala bildningsutskott ämnesordnade samlingar
1920–1967 FI: 2
Sällskapet kulturella spörsmål protokollsbok, teckningslista.

Sandvik AB: s arkiv

F8 17 Valhallapojkarna, promemoria för riddarpojkarna

Göranssonska arkivet

Låda 12 box 1

Låda 12 box 5

Låda 12 box 6

Låda 12 pärm 1909–1911

Låda 12 pärm 1912–1914

Låda 12 mapp K

Låda 13 box 1

Låda 13 box 5

Låda 13 box 8

Låda 13 kuvert onsdagsklubben

Tryckta källor

Dödsruna över Sigrid Göransson (1963), *Arbetarbladet* 10/10.

Forsberg, Astrid (1937), ”Sandvikens fröken Sigrid” *Idun* nr 31.

”Fröken Sigrid Göransson: Inspektris för det sociala arbetet i Sandviken.”
(1908), *Gefle Posten*, 25/1.

Göransson, Karl-Fredrik (1928), *Samförstånd mellan företagare och arbetare: från nuvarande läge och inriktning*, Stockholm.

Göransson, Sigrid (1910), "Sanatoriernas pedagogik: föredrag vid tuberkuloskonferensen i Bryssel 1910". *Hygienisk tidskrift* 15.

Göransson, Sigrid (1910), "Lungsjukas arbete". Separat ur *Svenska Nationalföreningens mot tuberkulos kvartalstidskrift* nr 3.

Göransson, Sigrid (1911), "Personhygien på våra sanatorier och tuberkulospaviljonger". Separat ur *Allmänna Svenska Läkartidningen* nr 5.

Göransson, Sigrid (1911), "Tvättställ för sanatorier". *Svenska Nationalföreningen mot tuberkulos kvartalstidskrift* årg. 6 häfte 2.

Göransson, Sigrid (1921), "Hemslöjden och husmodersföreningarna". *Fornt och Sentida från Gästrikland*, Gästriklands hemslöjdsförening.

Göransson, Sigrid (1937), "Järnverket och Sandvikens sociala problem". *Ett svenskt Jernverk Sandviken 1862–1937*. Uppsala.

Göransson, Sigrid (1949), *Minnesanteckningar av Sigrid Göransson, Sandviken*.

"Sigrid Göranssons föreläsning" *Hudiksvalls-Posten* 24/1 1920.

Litteratur

Ambjörnsson, Ronny & Sörlin, Sverker red. (1995), *Obemärkta: det dagliga livets idéer*. Stockholm.

Davidoff, Leonore & Hall, Catherine (1992), *Family fortunes: men and women of the English middle class 1780–1850*. London.

Davidoff, Leonore (1995), *Worlds between: historical perspectives on gender & class*. Oxford.

Eriksson, Elvert & Jönsson, Lennart (1993), *Sandviken: hundra år i bilder*. Sandviken.

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (1979), *Den kultiverade människan*. Lund.

Förhammar, Staffan (1997), "Aktuella tendenser inom filantropiforskningen" *Historisk Tidskrift* Nr.1. s.129–137.

Göransson, Anita (1990), "Kön släkt och ägande: borgerliga maktstrategier 1800–1850" *Historisk tidskrift* nr 4 s. 525–544. Stockholm.

Hammar, Inger (1996) "Den problematiska offentligheten: filantropi, kvinnokall och emancipation" *Scandia* band 62, häfte 2, s. 269–329. Lund.

Hedin, Göran (1937), "Högbo Bolag"
Ett Svenskt Jernverk Sandviken 1862–1937. Uppsala.

"Hemgård" (1992), *Nationalencyklopedin*, band 8. Stockholm.

Hobsbawm Eric. J (1975),
The Age of Capital 1848–1875. London.

Johannisson, Karin (1994),
Den mörka kontinenten: kvinnan, medicinen och fin-de-siècle. Stockholm.

Johnsson, Annika (1995), "Sigrid Vejde 1888–1972- en studie om en borgerlig kvinnas insatser i olika föreningar inom politiken och i hemmet".
Scripta Minora nr 24. Högskolan Växjö.

Jordansson, Birgitta (1992), "Hur filantropen blir en kvinna: fattigvård och välgörenhet under 1800-talet". *Historisk tidskrift* nr.4 s.469–487. Stockholm.

Jordansson, Birgitta (1998), *Den goda människan från Göteborg: Genus och fattigvård i det borgerliga samhällets framväxt*. Lund.

Kyle, Gunhild (1987), "Genrebilder av kvinnor: en studie i sekelskiftets borgerliga familjhierarkier" *Historisk tidskrift* nr 1.s.35–58. Stockholm.

Lagerlöf, Selma (1962),
Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige. Stockholm.

Liedman, Sven-Erik (1992),
"Ideologi", *Nationalencyklopedin*, band 9. Stockholm.

Magnusson, Tomas (1989), "En borgarklass i vardande: Göteborgs-kapitalister 1780–1830". *Historisk tidskrift* nr 1 s.46–74. Stockholm.

Molin, Karl (1992), "De borgerligas andliga inflytande: om ideologisk hegemoni och socialdemokratins roll i samhällsomvandlingen."
Arbetarhistoria 63–65 1992/1993.s.15–23.

Nicklasson, Stina, (1997), *Kvinnors väg till fullvärdigt medborgarskap: pionjärer för moderat politik*. Stockholm.

Norlander, Kerstin (1992), "Att vara kvinnlig kapitalist"
Historisk tidskrift nr4. s. 446–467. Stockholm.

Norlander, Kerstin (1995), "Den kollektivistiska husmoderligheten: södra KFUK och fabriksarbeterskorna i Stockholm 1887-1930".
På tröskeln till välfärden. Stockholm.

Olsson, Björn (1994), *Den bildade borgaren: bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk småstad*. Stockholm.

Pontén, Gottfrid (1969), "Sigrid Göransson" *Svenskt biografiskt lexikon häfte 85*. Stockholm.

Pontén, Gottfrid, (1969). *Högbo – Sandvikens församlings historia* 1869–1969. Sandviken

Qvarsell, Roger (1988), *Kulturmiljö och idéspredning: idédebatt, bokspridning och sällskapsliv kring 1800-talets mitt*. Stockholm.

Qvarsell, Roger (1993), *Skall jag taga vara på min broder: tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets historia*. Umeå.

Sandin, Gösta, Sjödin, Stig & Skogsberg, Stig (1985),
Slaggsten och syren: en bok om Sandviken. Stockholm.

Therborn, Göran (1989), *Borgarklass och byråkrati i Sverige: anteckningar om en solskenshistoria*. Lund.

Åberg, Martin (1991), *En fråga om klass: borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850–1914*. Göteborg.

Östberg, Kjell (1997), *Efter rösträtten: kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*. Eslöv.

Muntlig uppgift

Olle Fors, Sandviken den 27/11 2000.

Register

Avsikten med registret är att underlätta sökandet efter personer och begrepp i antologin. Det gör emellertid inte anspråk på fullständighet.

A

A.B.F. 152
Ahrén, Agnes 65
Andreasson 26
Appelton, W. A. 148
Arbetare 148
Arbetskonflikter 88

B

Badmästare Sohlberg 83
Barnavården 115
barnkrubborna 165
Barnmorskan jungfru Höglund 53
Barre 41
Barrsätragatan 23, 86, 87
Bergegren, Hinke 97
Bernadotte, Carl 184
Bessemer 60, 76
Bessemermetoden 138
Besök i verket 32
Bildning 146
Bildningsverksamhet 143, 159, 169
Björkman, C.G. 49
Björkquist, Manfred 90
Bolin 117
Brandt, Emil 88, 110, 111, 112, 113,
114, 117
Brandväsendet 32
Bredmossområdet, Kanalen och Jädraån
28
Broberg 26

D

Dal-Brita 102
Dalen 21
Daniel Elfstrand & Co 138
Davos 143

Det dagliga brödet/födan 38
Diverse besök 91
Carl Bernadotte, Eugen Bernadotte,
Wilhelm Bernadotte, Kronprins Gustaf
Adolf, Prinsen av Wales 91
Dunker 81

E

Edske masugn 138
Edsken 7, 121, 123, 124, 125, 138
Edwinsson, Ida 114, 117
Ekecratz, Clara 140
Elfbrink, Anna 66
Elfbrink, W. 66, 123
Elfstrand, Daniel 60, 62, 65, 138
Essén, F. 49
Ewerlöf, Signe 82

F

Familjen 16, 100, 139
Fattigstugorna 110
Fattigvårdsstyrelsen 9, 91, 93, 110, 111,
112, 116, 143
Folkbildning 92
Forsström, Emil 49
Franrike 86, 95, 150
Fredriksgatan 79
Fredrikskulle Sanatorium 107, 119
Futten 41, 42
Föredrag på Hemgården 5, 151
Föreningen Hemarbete 81, 171
För f socialarbetare inom industri o
samhälle 90, 150, 170
Förändringar i fattigvården och dess
organisation 116

G

Gallon, Asta 85, 110
Grundbogatan 38
Gävleborgs läns Husmodersförening 154
Göransson, Albert 6, 10, 16, 63, 64, 65, 129
Göransson, Anders Henrik 3, 7, 8, 9, 16, 17, 94, 95, 96, 99, 139
Göransson, Anna 6, 10, 64, 118, 129
Göransson, Carin 16, 17, 95, 101, 139
Göransson, Elisabeth 15, 16, 29, 34, 47, 63, 65, 68, 69
Göransson, Ellen 16, 17, 95, 100, 101, 139
Göransson, Emmy 16, 17, 95, 100, 101, 139
Göransson, Ernst 16, 95
Göransson, Ester 64, 116, 129
Göransson, Greta 17, 95, 100, 101, 110, 139
Göransson, Göran Fredrik 6, 7, 9, 16, 61, 123, 131, 138, 139
Göransson, Josefine 65, 66, 67
Göransson, Karl Fredrik 8, 17, 86, 89, 94, 95, 101, 111, 148, 163
Göransson-Ljungman, Kerstin 85
Göransson, Sigrid 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 44, 48, 73, 74, 95, 100, 101, 128, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 168, 169, 170, 173, 174, 176
Göranssonska arkivet 142, 169, 171, 173, 184

H

Hagerstrand 102
Hall, Carolina 52, 53, 103, 104, 105, 106, 109, 174
Handelsbodas och varuförsäljning 37
Hedlund, Thilda 65, 67

Hedman, gumman 31
Helsingegården 156, 158, 167, 171
Hem 5, 143, 153, 169
Hemslöjden 155, 166, 174
Hesselgren, Kerstin 74, 90, 102, 137, 150
Holm, doktor 50
Hudiksvall 155
Hushållsskolan i Sandviken 156, 157
Husmark, Erik 104
Husmodersföreningen 70, 78, 153, 154, 155, 166
Hygien 146, 147, 148, 158, 165, 167
Hyttgatan 41
Häger 115, 116
Högberg, Hans 38
Högbo Bruk 5, 8, 58, 68, 125
Högbo gamla herrgård 58, 59
Högbo herrgård 29, 40, 70, 102
Högbo Stål & Jernwerks Aktie Bolag 138
Höglund, Anna 52, 53, 105
Högman 146

I

Ingelman, Agnes 154
Intern information och samförstånds- politik 90

J

Jansson, Stava 110
Jernkontoret 123, 124, 138
Julfrandet 43
Jädraåparken 80
Järngatan 43, 51
Järvsö 156, 158

K

Kallbad 30
Kastman 116
Kempff, Georg 92
Klangmor 38
Klappbryggorna 29

Klädsel 40
Kommunala Bildningsutskottet 78, 92,
159, 171
Kommunala förvaltningen 76
Kommunala livsmedelsnämnden 85
Kommunalkamrer 117
Kommunalkontoret 117
Kommunalnämnden 110
Kommunalnämndsordföranden 111
Kommunalordföranden 111
Kommunalrummet i Sandbacka södra
skola 109
Kommunalstämmorna 109
Kommunalvalen 112
Kommunen 116
Krokström 35, 56
Kronprinsessan 91
Kultur 135, 159, 163, 167, 171
Kyrkan, religiösa sammanslutningar 5,
45
Kälkåkning 23
Köpmangatan 26, 38

L

Landstinget 55
Larsson, Carl Gustaf 26, 34, 125
Laurin, Henriette 65
Liljeros, Lars 58
Linder 91
Lindström, Olga 57
Livsmedelsfrågor under första världs-
kriget 77
Lundeberg, August 66
Lundeberg, Christian 66
Lustigknopp 27, 28
Lübeck, Sven 90
Läkare, medicin, vanliga sjukdomar 49
Läsestugan 79, 159, 160, 171

M

Magnuson, Elisabeth 34
Magnuson, Lotta 56
Magnuson, Tord 16, 34, 47, 56, 68, 95,
111

Melin, Frans 103
Midsommarfirandet 42
Montelius, Agda 111
Murén, Per 5, 25, 55, 56, 57, 65
Människovärdet 90, 150

N

Neurasteni 140
Nilsson, Pontus 111
Nordstedt, Clas 26, 53
Norrköping 44, 140, 151
Nya Testamentet 150
Nyberg, Fr. 79
Nöjen 5, 42, 164

O

Ockelbo 56
Odengatan 117
Oldberg, Ruben 77, 111
Olin 17, 51, 101
Olsson, Anders 41, 95, 184
Omnejden 24
Onsdagsklubben 89, 148, 149, 165,
166, 167, 171

P

Pihl, Maria 85
Plangatan 98
Planska byggnaden 59, 66, 67
Prytz Olsson, Johan 110

R

Renhållning 21
Renlavskokning 87
Runestam, Arvid 89

S

Samförstånd 5, 135, 148, 173
Sanatorievård 143
Sandberg 50, 102, 117
Sanderängsgatan 25

Sandvik AB
s arkiv 4, 14, 16, 94, 101
Sandvikens Husmodersförening 78,
154, 170
Sandvikens Jernverks AB 7, 44, 63, 66,
116, 121, 127, 136, 148, 174, 175
Sandvikens kommunala bildningsutskott
161, 173
Sandvikens Kommunarkiv 11, 17, 41,
58, 86, 88, 102, 105, 106, 107, 110,
113, 114, 154, 162, 171, 184
Sandvikens kvinnors Livsmedels-
kommitté 78
Schweiz 62, 95, 143
Sebardt, Carl Fabian 66
Sebardt, Carl Wilhelm 4, 17, 66, 67,
102
Sebardt, Emma 99, 139
Seegatan 106
Sehlberg, Carl 66
Sehlberg Göransson, Betty 62
Sehlberg, Johan 61
Sigrd Göransson försvarar arbetarna
152
Sigrd Göranssons olika insatser i
föreningar och nämnder 6, 170
Sigtunastiftelsen 90, 150, 161
Sjuksköterskan jungfru Hall 52
Sjukvården 5, 52, 102
Sjöberg 38
Skogsberg 117, 176
Smedsbacken 18, 22
Smedsgatan 52, 104, 105, 106
Sociala åtgärder på "Konsulns" och
"Brukspatrons" tid 75
Socialsekreterartjänst 77
Sohlberg 83
Sprinchorn 66
Stationsgatan 37, 51, 107, 113, 119
Stenström, A. J. 51
Stora kolhusbranden 33
Storgatan 18, 20, 26, 27, 33, 37, 49,
102, 104
Strejk 148
Sturenfelt 24

Stålgatan 26
Svensson, A. 79
Sällskapet Kulturella Spörsmål 163, 167
Söderblom, Nathan 47, 89, 137
Södra Järngatan 51

T

Tidsmoralen 148
Tjänstemännens fritidsnöjen 43
Torget och torghandeln 35
Torshags hushållsskola 140
Torvmossen 25
Trädgårdsgropen 18, 22
Tuberkulos 50, 81, 109, 143, 144, 145,
146, 147, 166, 170
Tullman 87
Tvättinrättningen 86
Tysklind, J. R. 35
Törnkvist, Gunhild 117

U

uppfostran 57, 116, 145, 146, 149, 155,
156, 163, 167, 168, 169

V

Wahlberg 35, 66, 95
Valberg 140
Valhallapojkarna 159, 161, 162, 167,
173
Wallström 117
Varmbad 31
Vattenhämtning 20
Westblom 88
Westrin, Elin 118
Wiberg 57
Välfärdsanordningar 81
Värdshuset och Futton 41

Y

Yngström, Lars 89
Yttre Sandviken 5, 26, 37, 38, 41, 114

Å

Åberg 103, 176

Ågren 110

Åsgatan 15, 18, 20, 22, 23, 29, 43, 57,
67, 70, 119

Ä

Ängsbacken – ett nytt ålderdomshem
115

Ö

Öhman, Alex 67

Östberg, Helena Margareta 57

Östberg, Johan 5, 55, 57

Östlund–Blomgren, Solweig 11

Bildleverantörer

Göranssonska arkivet (förvaras av Sandvikens kommunarkiv)

Sandvik AB: s arkiv (förvaras av Sandvikens kommunarkiv)

Sandvikens kommunarkiv

Sandviken 100 år – en bilderbok av Carl Björk

